

Suvremene promjene u funkcionalnoj strukturi grada Mostara

Gelo, Ilija

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Science / Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:217:100278>

Rights / Prava: [In copyright](#)/Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-19**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Faculty of Science - University of Zagreb](#)

Ilija Gelo

**Suvremene promjene u funkcionalnoj
strukturi grada Mostara**

Diplomski rad

Zagreb

2020.

Ilija Gelo

**Suvremene promjene u funkcionalnoj strukturi
grada Mostara**

Diplomski rad

predan na ocjenu Geografskom odsjeku
Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
radi stjecanja akademskog zvanja magistra geografije

Zagreb

2020.

Ovaj je diplomski rad izrađen u sklopu diplomskog sveučilišnog studija *Geografija*; smjer: *Geografski informacijski sustavi* na Geografskom odsjeku Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, pod vodstvom prof. dr. sc. Aleksandar Toksić

Sveučilište u Zagrebu
Prirodoslovno-matematički fakultet
Geografski odsjek

Diplomski rad

Suvremene promjene u funkcionalnoj strukturi grada Mostara

Ilija Gelo

Izvadak: Osnovni cilj rada je utvrđivanje, identificiranje i analiziranje suvremene funkcionalne strukture Grada Mostara. U tu svrhu kreirana je GIS baza podataka koja predstavlja temelj za provedbu metoda prostorne analize, s ciljem definiranja promjena u funkcionalnoj strukturi grada Mostara. GIS baza podataka kreirana je na temelju terenskog kartiranja, digitalizacijom sa digitalnog ortofoto snimka Grada Mostara na temelju prostornog plana grada Mostara. U radu je posebno stavljen naglasak na utvrđivanje prostornog rasporeda i dostupnosti stambenih, poslovnih, industrijskih funkcija. Suvremene promjene u funkcionalnoj strukturi grada Mostara vidljive su konstantnom rastu poslovnih funkcija i opadanju proizvodnih funkcija koje su bile temelj funkcionalne strukture 1960-ih godina.

84 stranice, 47 grafičkih priloga, 16 tablica, 14 bibliografskih referenci; izvornik na hrvatskom jeziku.

Ključne riječi: funkcionalna struktura, GIS baza, stambeni objekti, poslovni objekti, industrijski objekti, poslovna funkcija, proizvodna funkcija

Voditelj: prof. dr. sc. Aleksandar Toskić

Povjerenstvo: prof. dr. sc. Aleksandar Toskić
izv. prof. dr. sc. Danijel Orešić
prof. dr. sc. Dražen Njegač

Tema prihvaćena: 7. 2. 2019.

Rad prihvaćen: 13. 2. 2020.

Datum i vrijeme obrane: 25. 2. 2020. u 10:00

Rad je pohranjen u Središnjoj geografskoj knjižnici Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Marulićev trg 19, Zagreb, Hrvatska.

University of Zagreb
Faculty of Science
Department of Geography

Master Thesis

Contemporary Changes in the Functional Structure of the city of Mostar

Ilija Gelo

Abstract: The main goal of the work is defining, identifying and analysing of contemporary functional structure of the city of Mostar. GIS data base was created for this purpose. The base represents foundation for implementation of spatial analysis method and whose goal is to define modifications is the functional structure of the city of Mostar. GIS data base is created by field mapping and digitalization of digital orthophoto at spatial plan of City of Mostar. Particular emphasis is placed on determining the spatial distribution and accessibility of residential, commercial and industrial functions. Contemporary changes in the functional structure of the city of Mostar are evident in the constant growth of business functions and the decline in industrial functions which formed the basis of a functional structure in 1960s.

84 pages, 47 figures, 16 tables, 14 references; original in Croatian

Keywords: functional structure, GIS base, residential objects, business objects, industrial objects, business functions, production functions.

Supervisor: Aleksandar Toskić, PhD, Associate Professor

Reviewers: Aleksandar Toskić, PhD, Associate Professor
Danijel Orešić, PhD, Associate Professor
Dražen Njegač, PhD, Associate Professor

Thesis title accepted: 7.2. 2019.

Thesis accepted: 13.2. 2020.

Defence of thesis: 25.2. 2020.

Thesis deposited in Central Geographic Library, Faculty of Science, University of Zagreb, Marulićev trg 19, Zagreb, Croatia.

Sadržaj

1.	UVOD.....	1
1.1.	Prostorni obuhvat istraživanja.....	2
1.2.	Ciljevi i zadaci istraživanja.....	3
1.3.	Metode istraživanja.....	3
1.4.	Hipoteza rada.....	4
2.	GEOGRAFSKI POLOŽAJ.....	5
3.	HISTORIJSKO – GEOGRAFSKI RAZVOJ GRADA MOSTARA.....	6
3.1.	Osmanski period.....	6
3.2.	Austrougarsko razdoblje.....	7
3.3.	Razdoblje nakon II. Svjetskog rata.....	8
3.4.	Suvremeno razdoblje.....	9
4.	PROMJENE FUNKCIONALNE STRUKTURE GRADA I DEMOGRAFSKI RAZVOJ 10	
4.1.	Kretanje stanovništva.....	10
4.1.1.	Opće kretanje stanovništva.....	10
4.1.2.	Prirodno kretanje stanovništva.....	12
4.1.3.	Mehaničko kretanje stanovnika.....	14
4.2.	Ekonomska struktura stanovništva.....	16
5.	GLAVNI FAKTORI KOJI UTJEČU NA OBLIKOVANJE FUNKCIONALNE STRUKTURE GRADA MOSTARA.....	18
5.1.	Fizičko- geografska obilježja istraživnog prostora.....	19
5.2.	Udaljenost od gradskog centra i mogućnosti širenja.....	24
6.	FUNKCIONALNA STRUKTURA GRADA.....	28

6.1. Glavni elementi funkcionalne strukture grada	28
6.1.1. Stambena funkcija grada.....	28
6.1.2. Stambeno – poslovne funkcije.....	37
6.1.3. Poslovne funkcije.....	47
6.2. Proizvodne funkcija.....	53
6.2.1. Industrija	54
6.3. Prometna funkcija	66
6.3.1. Cestovni promet	66
6.3.2. Željeznički promet	67
6.3.3. Zračni promet.....	68
6.4. Suvremena promjene u funkciji prometne infrastrukture grada Mostara	70
6.5. Funkcija turizma.....	72
7. FUNKCIJA KVARTARNIH DJELATNOSTI	74
8. REZULTATI ISTRAŽIVANJA I ZAKLJUČAK	75
LITERATURA.....	77
PRILOZI	79

Zahvala:

Svoj studentski život započeo sam 2013. godine u Mostaru, a 2020. godine završavam u Zagrebu. Nisam mogao ni slutiti koliki će utjecaj na moj život ovo razdoblje imati. Tijekom studija bilo je uspona i padova, ali svaki od tih doživljaja i iskustava za vrijeme studiranja, svaka obveza i odgovornost stvorila je od mene formiranu osobu, a proživljeni studentski dani su mi dali neprocjenjivo iskustvo i jednu od najboljih „životnih lekcija“ kako ići dalje kroz život.

Obveze i odgovornosti koje zahtijeva studentski život nisu povezane samo sa učenjem i sudjelovanjem na predavanjima, nego i raznim izvan nastavnim aktivnostima. Studentske obaveze i predavanja na Geografskom odsjeku su doprinijele da geografiju još više zavolim i proširim dodatno svoje znanje.

Ovim putem zahvaljujem se svim profesorima koji su mi na bilo koji način omogućili stjecanje znanja, koji su mi uputili i kritike i pohvale, jer mi je sve to pomoglo u racionalnijem gledanju stvarnosti. Ovom prilikom posebno se zahvaljujem svom mentoru prof. dr. sc. Aleksandru Toskiću na stručnim savjetima i stalnoj dostupnosti prilikom izrade ovog diplomskog rada.

Posebno bih se htio zahvaliti roditeljima, stricu, strini i cijeloj obitelji koja me usmjerila na studiranje i bila mi moralna i financijska potpora, bez koje ovaj uspjeh ne bi bio moguć. Međusobno nesebično pomaganje prilikom učenja ali i izvan studentskih prostorija između mene i kolega stvorilo je prijateljstvo važno za cijeli život, pa se ovog puta zahvaljujem svim prijateljima sa kojima sam proveo najbolje dane studentskog razdoblja.

1. UVOD

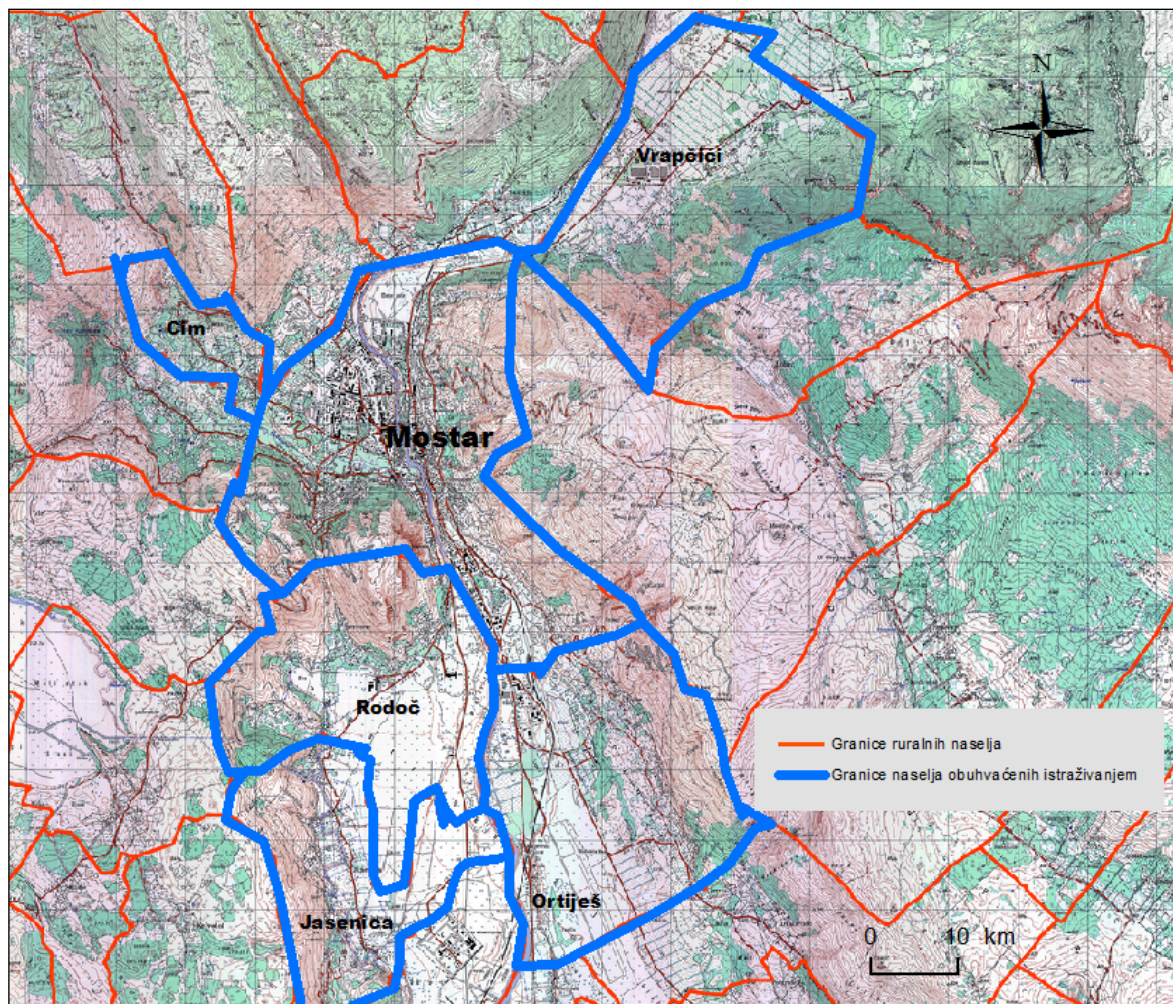
U naslovu rada se spominje pojam funkcionalne strukture koji je važno u početnim razmatranjima definirati. Funkcionalno-prostornu strukturu grada čini prostorni razmještaj i koncentracija gradskih djelatnosti odnosno način korištenja zemljišta u gradu. Kada definiramo pojam gradskih funkcija i funkciju grada u cjelini, moramo svakako poći od definicije grada. Ako grad shvaćamo kao kompaktno izgrađeno veće naselje u kojem, u proizvodnim i uslužnim djelatnostima, radi većina aktivnog stanovništva, i to ne samo za vlastite potrebe nego i za potrebe stanovništva šireg prostora, onda iz ove definicije razabiremo i funkcije tako shvaćena grada. (Vresk, 2002.) Funkcionalno-prostorna struktura stoga je jedna od komponenata složene prostorne strukture grada koja doživljava stalne promjene te se odražava u načinu iskorištavanja gradskog zemljišta. Njezini elementi su institucionalizirane proizvodne i uslužne djelatnosti u gradskom prostoru. (Vresk, 2002.)

U gradu se može izdvojiti nekoliko različitih zona iskorištavanja: stambene, poslovne, industrijske, rekreacijske zone, te one neizgrađenog zemljišta. Veliki udio prostora u gradovima otpada na stambene zone, dok je udio poslovnih i drugih zona znatno niži. Između navedenih komponenata postoji stalna funkcionalna interakcija zbog čega one imaju vremenski kontinuirane prostorne i funkcionalne promjene.

Grad Mostar se razvio na važnom prometnom čvorištu. Prema nodalno-funkcionalnoj regionalizaciji Bosne i Hercegovine, Mostarska regija pripada Hercegovačkoj makroregiji, kojoj pripadaju i Čapljinska, Konjička i Trebinjska regija. (K. Papić 1977.) Prometni položaj je osnovni preduvjet razvoja grada Mostara u glavno upravno sjedište Hercegovačko-neretvanskog kantona, sa funkcijom kulturnog i privrednog središta Hercegovine. Grad Mostar od 1950-ih godina doživljava snažne promjene u funkcionalnoj strukturi potaknute industrijalizacijom. Razvija se kao najvažniji industrijski centar ovog prostora, a danas kao najvažniji poslovni centar Hercegovine i najočitiji je primjer suvremenih promjena u funkcionalnoj strukturi koje ćemo analizirati u ovom radu.

1.1. Prostorni obuhvat istraživanja

Grad Mostar, brojem stanovnika je najveći grad Hercegovačko-neretvanske županije. U nodalno-funkcionalnom smislu svi okolni gradovi Hercegovine gravitiraju prema gradu Mostaru. Prostorni obuhvat istraživanja u ovom radu odnosit će se na prostor gradskog naselja Mostar, sa pripadajućim naseljima u zoni 5 km od gradskog centra, koja se nakon 1960-ih godina i izgradnje industrijskog kompleksa svakodnevnom cirkulacijom radne snage integriraju u urbanu cjelinu. To su naselja: Rodoč, Jasenica, Vrapčići, Cim, Ortiješ. Prostor cijele općine Mostar broji 60 naselja (Sl.1.).

Sl. 1. Topografska karta grada Mostara

Izvor: Zavod za prostorno uređenje Grada Mostara, doradio autor, mjerilo 1:25000

1.2. Ciljevi i zadaci istraživanja

Glavni cilj ovog rada je utvrditi te potom analizirati trenutačno stanje funkcionalne strukture grada Mostara, s naglaskom na dostupnost pojedinih funkcija u gradskom prostoru. Prvi korak u istraživanju se odnosi na identificiranje dijelova grada gdje su suvremene promjene u funkcionalnoj strukturi prepoznate. Drugi korak se odnosi na analizu promjena u funkcionalnoj strukturi koja se vrši na temelju stvorene GIS baze podataka. Na osnovu stvorene GIS baze podataka identificiramo dostupnost pojedinih funkcija u gradu Mostaru. Usporedbom trenutnog stanja funkcionalne strukture grada Mostara sa funkcionalnom strukturom 1960-ih godina utvrđujemo koje funkcije u prostoru dobivaju veću važnost. U proces analize suvremene funkcionalne opremljenosti grada uključujemo analizu objekata koji imaju stambenu, poslovnu i industrijsku funkciju.

1.3. Metode istraživanja

Na temelju postavljenih ciljeva istraživanja određen je i metodološki okvir istraživanja. Prva metoda koja se koristila jest metoda terenskog istraživanja radi utvrđivanja lokacija i koncentracije pojedinih funkcija. U suradnji sa gradskim uredom za prostorno uređenje grada Mostara preuzet je Prostorni plan Grada Mostara iz 1990. godine sa promjenama i dopunama sadržaja 2008. godine. Na temelju prostornog plana izvršena je digitalizacija stambene, poslovne, industrijske i prometne infrastrukture. Digitalizacija je izvršena sa skenirane verzije digitalnog ortofoto snimka Grada Mostara različitih mjerila, na taj način je stvorena GIS baza podataka sa objektima u kojoj su naznačene stambene, poslovne, industrijske, upravne i druge funkcije. Vizualizacija prikupljenih podataka je odrađena u Arc GIS softveru verzije 10.3., a prikazana je u obliku tematskih karata. Budući da je digitalni ortofoto snimak Grada Mostara snimljen 2008. godine, neke suvremene funkcionalne promjene nisu prikazane. Podaci o stambenoj infrastrukturi i podaci o zaposlenima u pojedinim sektorima djelatnosti preuzeti su iz baze podataka federalnog statističkog zavoda. Korištene su topografske karte u mjerilu 1:25000 iz 1973. godine, pomoću kojih su kartirani industrijski objekti iz 1960-ih godina koji danas više nisu u funkciji. Prilikom izrade rada naišao sam na probleme zbog nedostatka stručne literature u knjižnici geografskog odsjeka Sveučilišta u Mostaru vezane za

ovu temu, a pokušaj suradnje prilikom izrade rada sa profesorima geografskog odsjeka u Mostaru nije realizirana zbog njihove nedostupnosti. Shape file grada Mostara, u prijevodu digitalni elevacijski model terena preuzet je od kolega sa geografskog Univerziteta u Sarajevu.

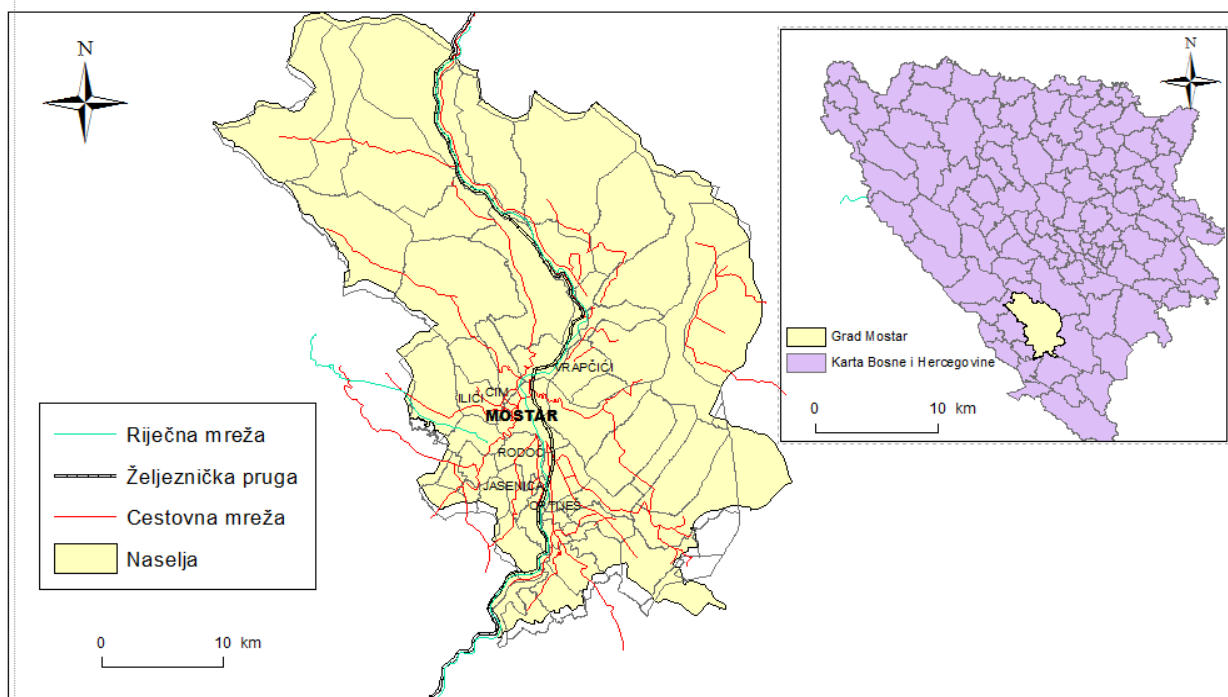
1.4. Hipoteza rada

U radu su na temelju dosadašnjih spoznaja istraživnog prostora i analiziranja prostornog plana postavljene sljedeće hipoteze:

1. Grad Mostar najveći impuls rasta i gospodarskog razvoja postiže 1960-ih godina izgradnjom industrijskih kapaciteta na jugu grada.
2. U suvremenom razdoblju dolazi do porasta broja poslovnih funkcija i njihovog prostornog širenja te istovremeno opadanje broja proizvodnih funkcija te njihovog prostornog smanjivanja.
3. Povećava se površina miješanih stambeno-poslovnih nauštrb stambenih zona.

2. GEOGRAFSKI POLOŽAJ

Mostar je upravno sjedište Hercegovačko-neretvanskog kantona, te kulturno i privredno sjedište Hercegovine. Nastao je na prijelaznom području iz niskoga hercegovačkoga krša u planinsko područje, gdje je stari trgovački put iz zaleđa prelazio Neretvu i nastavljao se prema moru. Gradsko područje Mostara i njegova okolina se geografski može opisati kao čvorište sjeverne, zapadne i istočne Hercegovine. U matematičko-geografskom smislu nalazi se na 43°21' sjeverne geografske širine i na 17°49' istočne geografske dužine. Na sjeveru Mostara se nalazi Bijelo polje u kojem je smještena većina sjevernih prigradskih naselja. U središtu je mostarska kotlina, u kojoj je smješten grad Mostar i većina zapadnih prigradskih naselja. Na jugu je Bišće polje, u kojoj je smještena većina južnih prigradskih naselja i mostarska industrijska zona. Bišće polje je lokalni naziv za spomenutu kotlinu, dok se na različitim zemljovidima koristi naziv Mostarsko polje. Kroz centar grada se proteže kanjon rijeke Neretve koji razgraničava istočni dio od zapadnog dijela Mostara, pa je Mostar poznat i pod nazivom "grad na rijeci Neretvi". Izgradnjom brane za HE Mostar na rijeci nastala je akumulacija Mostarsko jezero. Površina Grada Mostara kao administrativne cjeline je 1 175 km². Ime je dobio po mostovima na rijeci Neretvi.

Sl .2. Geografski položaj Grada Mostara

Izvor: autor

Grad Mostar graniči sa osam općina. Na sjeveru graniči sa općinom Jablanica, na sjeveroistoku sa općinom Konjic, na istoku sa općinom Nevesinje, a na jugu sa općinama Stolac i Čapljina. Na jugozapadu graniči sa općinom Čitluk, na zapadu sa općinom Široki Brijeg, i na sjeverozapadu sa općinom Posušje. Prema preliminarnim rezultatima posljednjeg popisa stanovništva 2013. godine, grad Mostar je imao 113 169 stanovnika, a prema rezultatima iz 1991. grad Mostar je imao 126 528 stanovnika.

3. HISTORIJSKO – GEOGRAFSKI RAZVOJ GRADA MOSTARA

3.1. Osmanski period

Mostar je relativno mlado naselje. Ime Mostar prvi put se spominje u Turskom popisu stanovništva iz 1468. godine. Osnutak grada Mostara vezan je za izgradnju dvaju kula sredinom 15-og stoljeća. Utvrda na zapadnoj obali zvala se Tara, a na istočnoj Helebija. Mišljenja autora su podijeljena, jedan skupina tvrdi da je grad dobio ime po mostarima, čuvarima mosta na obalama Neretve, a po drugima po dvjema kulama koje su se zvale mostare. Kule su podignute uz drveni most na lancima, čiji je opis kasnije dao turski geograf Ćatib Ćelebija. Do dolaska Osmanlija glavno naselje ovog cijelog kraja bio je Blagaj. Blagaj je bio glavni grad humske zemlje. Ovaj grad-tvrđava, prvi put se spominje pod ovim imenom 1423. godine, a pretpostavka je da je bio podignut i mnogo ranije. Osvajanjem Mostara od strane Osmanlija 1468. godine, lančani most biva zamijenjen novim mostom (izgradnja završena 1566.g.), te preuzima funkciju privrednog i političkog centra Hercegovine. Od XVI. stoljeća Mostar postaje značajan zanatski i trgovački centar, sa oko 30 raznih zanata, te svoje proizvode izvozi u druga mjesta ili ostale dijelove Osmanskog carstva. Na prostoru između Starog mosta, Male i Velike tepe pa sve do Musale izgrađeno je više objekata (džamija, javne biblioteke, javni vodovod). Tokom XVII. stoljeća gradi se i zanatsko-trgovački centar mostarska čaršija (Kujunžiluk), uzvodno od mosta na lijevoj obali rijeke, a nešto kasnije i Priječka čaršija na desnoj obali. Mahale za stanovanje prostiru se oko čaršije, uglavnom na lijevoj obali. Na lijevoj obali su pored Kujunžiluka formirane slijedeće mahale: Bjelušina,

Carina, Brankovac i Luka, a na desnoj obali Ričina, Cernica, Zahum, Predhum i Donja mahala. (Sl. 3.) (Vajzović, 2005.)

Sl. 3. Mahala grada Mostara za vrijeme Osmanskog razdoblja vladanja

Izvor: <https://4.bp.blogspot.com/-yEI23hbItXo/XFwldPS-yyI/AAAAAAAAAd6c/dbqjaXqFf-YYkXSNEfW1x-eM42TkgpiSgCLcBGAs/s1600/mo%2BAhmet%2BKurt%2Bcarina01%2B%2Bkarta.png>

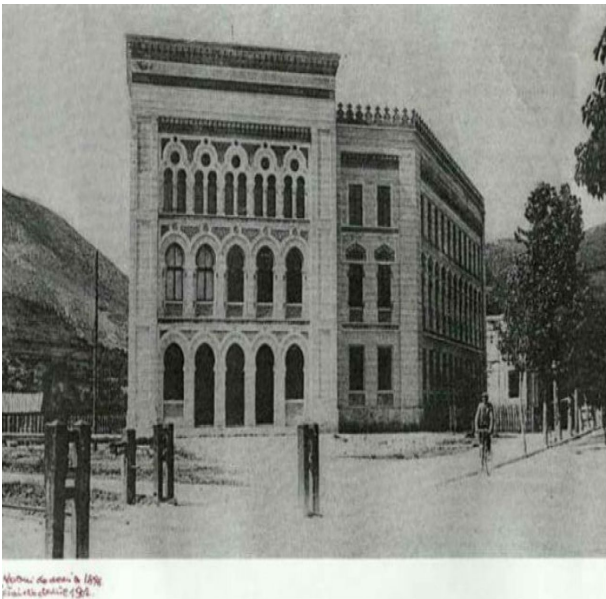
Iz pisanog dokumenta mostarskog kadije Mostar je 1631. godine bio podijeljen na 24 mahale. Ovim Mostar u arhitektonsko-građevinskoj strukturi dobije obilježje orijentalnog grada, te završava teritorijalno širenje grada. Pred kraj Osmanske vladavine u Mostaru je živjelo oko 16000.

3.2. Austrougarsko razdoblje

Dolaskom Austro-Ugarske vladavine, 1878. započinje nova faza urbanizacije na ovom prostoru. Mostar u ovom razdoblju mijenja svoj orijentalni i poprima izgled europskog grada. Dolazi do izgradnje cestovne mreže, željezničke pruge, prvih industrijskih objekata (tvornica duhana 1880. godine, a rudnik uglja sa elektranom 1917. godine). Podižu se brojne monumentalne građevine kao što su: sud, uprava, zatvor, izgradnja vojnog logora, međunarodna gimnazija, vladčin dvor te grad se okružuje fortifikacijskim utverdama.

Poseban napredak zabilježen je izgradnjom vodovodne mreže sa vrela Radobolje (1885.g.). Pred sami početak II. svj. rata, grad nastanjuje 18000 stanovnika. Ostaci monumentalnih građevina vidljivi su i danas.

Međunarodna gimnazija u Mostaru izgrađena za vremena Austro-Ugarske, a sačuvana obnovljena i nadograđena novim krilnim blokom u suvremenom razdoblju (Sl. 4).

Sl. 4. Međunarodna gimnazija u Mostaru

Izvor: <https://m-kvadrat.ba/wp-content/uploads/2016/06/Gimnazija-Mostar.jpg>

3.3. Razdoblje nakon II. Svjetskog rata

Nakon II. svjetskog rata dolazi do najbržeg rasta grada Mostara. Mostar doživljava najintenzivnije promjene, prostorno se širi, a žarište koncentracije ljudi i industrije je zapadno od Neretve. Budući da je Zapadni dio Mostara prostorno na širem pojasu, imao je veću mogućnost razvoja od Istočnog Mostara koji je morfostrukturno ograničen na uzak prostor mahala. Sukladno tim preduvjetima u Zapadnom Mostaru počinje izgradnja planskih stambenih zona te industrijskih objekata, ispočetka u središnjem dijelu, a zbog potrebe za

većim prostorom industrija se decentralizira u prostor južno od gradskog središta, a kompletni prostor se interakcijom spaja u Mostarsku regiju. Industrijski objekti sagrađeni u ovom vremenskom razdoblju su: Predionica u Vrapčićima, tvornica metalne i avioindustrije „Soko, Aluminijski kombinat „Hepok“. Lokacija industrije u južnom dijelu je bila povoljnija zbog veće prostranosti i zaravnjenih površina sa malo nagiba. Osim toga zbog transporta teških industrijskih proizvoda važno je bilo da nije opterećen uži centar grada. Karakteristično sa rastom industrije dolazi do povećanja stupnja urbanizacije. U samom centru se grade karakteristični socijalni blokovi zgrada vidljivi i danas (stambeni blok Zvezdare, Mostarke), karakteristično kolektivno stanovanje. Grade se objekti kulture (Dom kulture, osnovne škole, srednje škole), izgrađena je zračna luka i time Mostar poboljšava svoj prometni položaj i dobiva na značenju u prostoru.

3.4. Suvremeno razdoblje

U novije vrijeme prazni prostori se popunjavaju zgradama modernih zdanja (upravne zgrade, banke, stambeno-poslovni objekti). Veći dio javnih objekata podignut je mimo urbanističkog i regulacijskog plana. Velik broj poslovnih zgrada izgrađen je na Zgonima i Rudniku. Stambene zone sa stanovništvom koje se doselilo nakon ratnih zbivanja smještene su na padinskim stranama Huma, Orlovca, Malog kuka. Gradsko naselje Mostar postaje poslovno-trgovački i kulturni centar cijele Hercegovine. Mostar se u suvremenom razdoblju širi neravnomjerno, to sve više pokazuje koncentracija ljudi i djelatnosti na uskom prostoru u zoni 5 km od gradskog centra. Naselja u toj zoni imaju sve važniju funkciju u prostoru.

Naselja na području grada Mostara, prema broju stanovnika, mogu se grupirati u 5 kategorija:

- 7 naselja do 199 stanovnika u kojima živi 844 stanovnika
- 18 naselja od 200 do 499 stanovnika u kojima živi 5.782 stanovnika
- 12 naselja od 500 do 999 stanovnika u kojima živi 8.444 stanovnika
- 10 naselja od 1.000 do 1.999 stanovnika u kojima živi 13.715 stanovnika
- 8 naselja preko 2.000 stanovnika u kojima živi 97.114 stanovnika

U 8 naselja gradskog tipa živi preko 75% stanovnika, glavna je karakteristika neravnomjernog razvoja grada i okolice.

4. PROMJENE FUNKCIONALNE STRUKTURE GRADA I DEMOGRAFSKI RAZVOJ

4.1. Kretanje stanovništva

Kod analize kretanja broja stanovništva analizira se promjena broja stanovnika na nekom području u određenom vremenskom razdoblju, pod utjecajem različitih čimbenika kao što su: natalitet, mortalitet, migracije, ratovi, epidemije. Razlikujemo: opće kretanje, prirodno kretanje, te prostornu pokretljivost stanovništva.

4.1.1. Opće kretanje stanovništva

Opće kretanje stanovništva podrazumijeva promjenu ukupnog broja stanovnika. Ono je posljedica prirodnog kretanja stanovništva i mehaničkog kretanja (migracija). Sastavnice ukupnog kretanja su: natalitet, mortalitet, te imigracije i emigracije. U popisnom razdoblju 1961. - 1991. nagli porast broja stanovnika uvjetovan je procesom industrijalizacije i gradnjom industrijskih objekata južno od gradskog centra. Nagli porast uvjetovan je također i izgradnjom prometne infrastrukture, ali i uvođenjem javnog gradskog prijevoza. Prema popisu stanovništva iz 1991. godine, ondašnja općina, a danas grad Mostar brojao je 128 180 stanovnika. Podaci iz 2008. i 2010. godine su podaci koji se temelje na procjenama Federalnog zavoda za statistiku. Prema tim procjena možemo zaključiti da je 1991. godine posljedicom ratnih događanja došlo do smanjenja broja stanovnika, te je na prostoru grada Mostara 2008. godine živjelo 111 116 stanovnika, a dvije godine poslije dolazi do blagog porasta, te broj stanovnika iznosi 111 364. Prema popisu stanovništva iz 2013. godine teritorij grada Mostara nastanjuje 113 169 stanovnika, te je u odnosu na prethodne godine došlo do porasta broja stanovnika.

Tab. 1. Kretanje ukupnog broja stanovnika i gustoće naseljenosti na području grada Mostara u razdoblju 1879. - 2013. godine.

Godina	Broj stanovnika	Gustoća naseljenosti
1879.	22 555	19,1
1885.	27 319	23,2
1895.	32 246	27,4
1910.	38 539	32,7
1921.	42 905	36,5
1948.	51 823	44,1
1953.	58 437	49,7
1961.	72 452	61,6
1971.	89 580	76,2
1981.	110 377	93,9
1991.	128 180	109,0
2008.*	111 116	94,6
2010.*	111 364	94,8
2013.**	113 169	96,3

Izvor: FZS, Popis stanovništva 1991. godine, Statistički bilten- Demografska statistika 2008,2010-HNK i Popis stanovništva 2013

Napomena: * procjena broja stanovnika

** preliminarni rezultati popisa stanovništva

Prirodno geografska osnova je jedan od najvažnijih faktora pri razmještanju stanovništva. Na prostoru grada Mostara postoje velike razlike u razmještanju stanovništva. Dolina rijeke Neretve i njezinih pritoka, predstavlja žarište koncentracije stanovništva. Stanovništvo se najviše naseljavalo u središnjem djelu, južnom i jugozapadnom dijelu istraživanog prostora. Budući da je Mostar u fizičko-geografskom smislu kotlina, stanovništvo je ograničeno na zaravnjeni pojas središnjeg, i južnog dijela. Planinska područja na sjeveroistoku, sjeverozapadu i zapadu, na kojima se prostiru planine Čvrstica, Čabulja, Prenj i Velež su nenaseljena zbog nepovoljnih prirodno-geografskih uvjeta.

Glavni prostor gomilanja stanovništva je gradska jezgra Mostar, zatim područje Mostarske kotline, odnosno gradu najbliža naselja: Cim, Ilići, Rodoč i Vrapčići. Ova naselja se nalaze u zoni 5 km udaljenosti od gradskog centra, 1970-ih godina prva su zahvaćena procesom urbanizacije, i industrijalizacije, a danas imaju funkcionalno obilježje gradskih naselja. Drugi aktivan prostor gomilanja stanovništva je Bjelopoljska kotlina, naselja Potoci i Vrapčići. Ovo su ujedno i najveća naselja, koja su smještena u dolini rijeke Neretve, te na glavnim putnim pravcima.

Prema podacima (Tab. 1.) Grad Mostar se ubraja u red srednje naseljenih područja, sa prosječnom gustoćom naseljenosti od 109,0 st/km² iz 1991. godine. Proporcionalno smanjenju broja stanovnika, dolazi do smanjenja gustoće naseljenosti, te je prema procjenama 2008. godine ona iznosila 94,6 st/km². Neznatno povećanje gustoće naseljenosti zabilježeno je 2010. godine, kada je ista iznosila 94,8 st/km². Ako uzmemo u obzir preliminarnu rezultate popisa stanovništva iz 2013. godine, gustoće naseljenosti u gradu Mostaru je iznosila 96,3 st/km².

4.1.2. Prirodno kretanje stanovništva

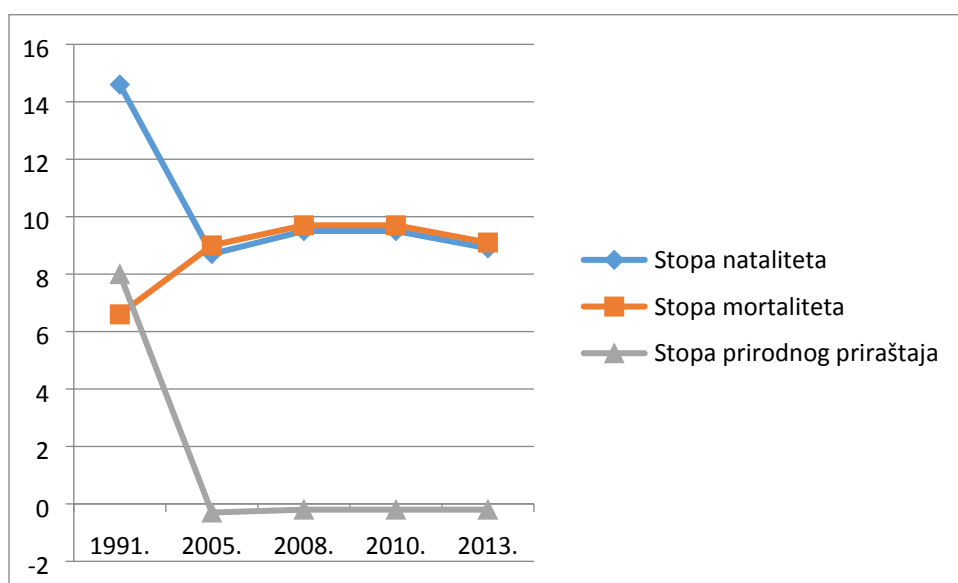
Pojam prirodnog kretanja stanovništva implicira prisutnost bioloških prirodnih činitelja i procesa u tome kretanju (Nejmašić, 2005.) Osnovne sastavnice prirodnog kretanja su natalitet, mortalitet, te prirodni prirast / prirodni pad koji predstavlja višak / manjak rođenih nad umrlim.

Tab. 2. Stopa nataliteta, mortaliteta i prirodnog priraštaja u periodu 1991. – 2013. godine

Godina	Stopa nataliteta	Stopa mortaliteta	Stopa prirodnog priraštaja
1991.	14,6	6,6	8,0
2005.	8,7	9,0	-0,3
2008.	9,5	9,7	-0,2
2010.	9,5	9,7	-0,2
2013.	8,9	9,1	-0,2

Izvor: FZS, Popis stanovništva 1991. i Demografska Statistika, Statistički bilteni 2005., 2008., 2010. i 2013.

Prirodno kretanje stanovništva u gradu Mostaru bilježi negativan trend, što znači da je veći broj umrlih nad brojem rođenih. Prema podacima iz (Tab. 2.), 1991. godine stopa nataliteta u gradu Mostaru je iznosila 14,6‰. Stopa nataliteta iz 2005. godine snižena je na 8,6 ‰. Razlog niske stope nataliteta je smanjenje broja mladog stanovništva, ratna događanja nakon kojih je krenuo negativni demografski trend, te ekonomska kriza koja je pogodila cijelu BiH. Blagi porast je zabilježen 2008. godine, i ovakvo stanje se zadržalo i 2010. godine i iznosio je 9,5 ‰. Prema procjenama iz 2013. godine stopa nataliteta je niska, i u blagom je padu, iznosi 8,9 ‰. Smanjena stopa nataliteta utječe na smanjenu stopu prirodnog priraštaja. U prijeratnom popisu stopa prirodnog priraštaja iznosila je 8,06 ‰. Godine 2005. stopa prirodnog priraštaja je drastično pala na - 0,3‰. U daljnjim razdobljima promatranja stopa prirodnog priraštaja je snižena na - 0,2 ‰. Propast industrije, nezaposlenost, iseljavanje mladog stanovništva prema posljednjim procjenama u gradu Mostaru dovelo je do prirodne populacije stanovništva.

Sl. 5. Kretanje stopa nataliteta, mortaliteta i prirodnog priraštaja u Gradu Mostaru u periodu 1991.-2013. godine

Izvor: autor

4.1.3. Mehaničko kretanje stanovnika

Jedna od osnovnih komponenti populacijske dinamike, pored prirodnog kretanja stanovništva je i prostorna pokretljivost ili migracija stanovništva, kojom se relativno brzo mijenjaju populacijske, ekonomske i socijalne strukture cijelog područja. Uzroci te pokretljivosti su složeni i obično se izdvajaju ekonomski, socijalni i demografski čimbenici migracija. Prije analize migracijskog stanja grada Mostara poželjno se upoznati sa migracijama šire regije, u ovom slučaju Hercegovine. Hercegovina je snažan emigracijski centar, iz kojeg iseljavanje ima dugu tradiciju i snažan intenzitet. Analiziranjem migracijskog kretanja u Hercegovini treba istaknuti visoku stopu iseljavanja kod svih općina izuzev Mostara, koji je najrazvijeniji kulturni, gospodarski i funkcionalni centar Hercegovine. Općina Mostar je jedina imigracijska, dok sve druge općine pripadaju različitim stupnjevima egzodusa s trendom jake emigracije ili depopulacije. Sredinom 60-ih godina započeo je snažan migracijski val iz Hercegovine prema Zapadnoj Europi (skoro 6% od ukupnog broja stanovnika iz 1971.g.), prvenstveno u SR Njemačku (81% od ukupnog broja). Na ovaj vid migracija odlučio se i dio stanovništva mostarske općine i to najprije iz njenih zapadnih, a kasnije i iz drugih dijelova.

U pogledu unutrašnjih migracija, najzastupljenija preseljavanja su se dogodila u periodu poslije II. svjetskog rata, potaknuta snažnom industrijalizacijom Mostara, čiji je vrhunac bio 1980-ih godina. (Markotić, 1983.)

Tab. 3. Migracijsko stanje na prostoru grada Mostara 2013. godine

	Ukupno	FBiH	RS	D.Brčko	Inozemstvo
Doseljeni	969	805	158	6	0
Odseljeni	962	669	163	1	129
Saldo	7	136	-5	5	-129

Izvor: FZS, Migracije stanovništva, stanje 2013.

Prema podacima (Tab. 3.) temeljenim na procjenama federalnog zavoda za statistiku iz 2013. godine grad Mostar ima pozitivan migracijski saldo od plus 7 stanovnika. Najveći

broj stanovnika emigrira u druge administrativne jedinice unutar Federacije BiH, ali najviše stanovništva iz drugih administrativnih jedinica unutar Federacije BiH imigrira u grad Mostar. Najmanji broj stanovništva grada Mostara emigrira u distrikt Brčko i inozemstvo, a iz distrikta Brčko samo 6 osoba je imigriralo u grad Mostar, dok iz inozemstva nitko nije imigrirao u grad Mostar.

Tab. 4. Doseljeno stanovništvo grada Mostara 2013.

Doseljeno stanovništvo iz drugog naselja administrativne jedinice Grad Mostar u gradsko naselje Mostar	14 337
Doseljeno stanovništvo iz druge administrativne jedinice koja se nalazi unutar Federacije BIH	18 753
Doseljeno stanovništvo iz Republike Srpske i Distrikta Brčko	4 642
Doseljeno stanovništvo iz nepoznate administrativne jedinice koja se nalazi unutar države Bosne i Hercegovine	11 521
Doseljeno stanovništvo Iz inozemstva	17 546
Ukupno	66 799

Izvor: FZS, stanovništva, migracije stanje 2013

Prema podacima (Tab. 4.) migracijski obilježja grada Mostara najviše doseljenog stanovništva u grad Mostar migriralo je iz općina unutar BiH 73%. Veliki broj stanovnika migrirao je iz okolnih naselja Općine Mostar u samo gradsko područje. Uzrok je jaka funkcija rada i loša prirodno-geografska osnova planinskih naselja, koja su u današnje vrijeme potpuno prazna. Dnevne migracije radne snage u Mostar u najvećem broju započinju industrijskom izgradnjom nakon II. svjetskog rata. Industrijska zona izgrađena je južno od Mostara, te veliki broj gradskog stanovništva svakodnevno vrši kretanje iz grada u prigradsku zonu (industrijska zona). Sa druge strane veliki broj radnika dolazi sa područja grada Mostara na rad u industrijsku zonu, ali ne ulazi u grad. Modernizacija prometa te brojne funkcije koje grad nudi prosvjetna, kulturna, poslovna povećava svakodnevni broj dnevnih migranata na relaciji okolica-grad, među kojima su u velikom udjelu studenti, srednjoškolci, ali i trgovci, bankarski službenici.

4.2. Ekonomska struktura stanovništva

Transformacija agrarnog krajolika, izražena je napuštanjem poljoprivrednih aktivnosti, te opadanjem aktivnog poljoprivrednog stanovništva, porast sekundarnog i tercijarnog sektora djelatnosti. Na prostoru Mostara taj proces je intenzivan nakon 1960-ih godina i potaknut je naglim rastom industrije. U suvremenom razdoblju nakon 1990-ih, dolazi do porasta broja uslužnih funkcija gdje glavno mjesto zauzima trgovina, bankarstvo, a u novije vrijeme i turizam zauzima značajno mjesto. Sve to dovelo je do smanjenja udjela obradivih poljoprivrednih površina te znatnog porasta broja velikih poslovnih objekata s trgovačkom, bankarskom i drugim funkcijama koje privlače sve veći dio stanovništva. U prostornoj raspodjeli porast aktivnog stanovništva u sekundarnom i tercijarnom sektoru zastupljen je u velikoj mjeri u dolini Neretve, dok se u zoni brdsko – planinskog prostora istovremeno odvija proces deruralizacije, u kojem taj pojas potpuno gubi prostornu funkciju. Prema procjenama iz 2009. godine u gradu Mostaru je bilo 111 186 stanovnika. Od tog broja 72 879 je bilo radno aktivnog stanovništva, ili 65,6 %. Što se tiče broja zaposlenih i nezaposlenih na prostoru grada Mostara podaci pokazuju da je od 2008. do 2012. godine došlo do porasta broja zaposlenih osoba, i to sa 25 731 na 28 275. Kada govorimo o nezaposlenim osobama u ovom periodu, njihov broj se također povećao, i to sa 14 688 na 15 674, koliko je zabilježeno 2012. godine (Tab. 5.).

Tab. 5. Broj zaposlenih i nezaposlenih u gradu Mostaru u vremenskom periodu 2008.-2013.godine

Godina	2008.	2010.	2012.
Broj zaposlenih	25 731	27 080	28 275
Broj nezaposlenih	14 668	14 813	15 674

Izvor: FZS, Statistički bilten-zaposlenost, nezaposlenost i plaća u FBiH 2009-2013

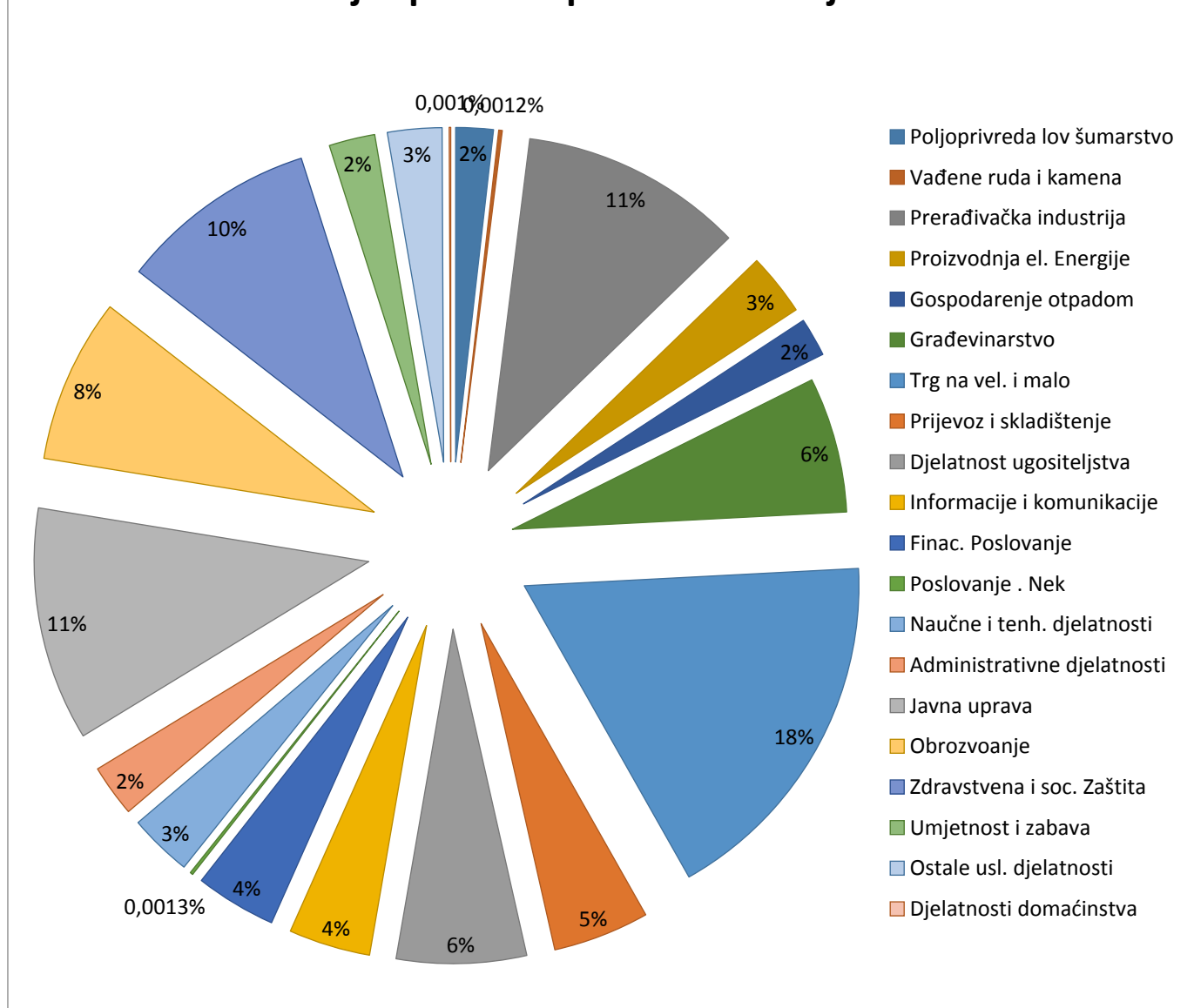
Tab. 6. Zaposlene osobe prema djelatnosti Grada Mostara 2013. godine

Djelatnosti	Broj zaposlenih	Postotni udio zaposlenih
Poljoprivreda, šumarstvo i ribolov	569	1,8 %
Vađenje ruda i kamena	54	0,17 %
Prerađivačka industrija	3 394	10,76 %
Proizvodnja električne energije	946	3 %
Gospodarenje otpadom i upravljane otpadnim vodama	587	1,86 %
Građevinarstvo	2 061	6,53 %
Trgovina na veliko i malo	5 553	17,60 %
Prijevoz i skladištenje	1 464	4,64 %
Djelatnost pružanja smještaja i usluživanja hrane	1 973	6,25 %
Informacije i komunikacije	1 242	3,94 %
Financijsko poslovanje	1 230	3,90 %
Poslovanje nekretninama	44	0,14 %
Naučne i tehničke djelatnosti	960	3,04 %
Administrativne djelatnosti	790	2,50 %
Javna uprava	3 556	11,27 %
Obrazovanje	2 502	7,93 %
Zdravstvena i socijalna zaštita	3 012	9,55 %
Umjetnost i zabava	699	2,22 %
Ostale uslužne djelatnosti	826	2,62 %
Djelatnosti domaćinstva koja proizvode različita dobra	23	0,07 %
Ukupno	31 490	100 %

Izvor: FZS ,broj zaposlenih po djelatnostima

Na temelju podataka (Tab. 6.), u proizvodnim djelatnostima je zaposleno 24,12% osoba od ukupnog broja zaposlenih, dok je u uslužnim djelatnostima zaposleno više od 70% od ukupnog broja zaposlenih. Iz navedenih podataka vidljiv je jako mali postotak zaposlenih osoba u poljoprivredi 1,80% koja je do 1960-ih godina bila temeljna gospodarska aktivnost. Prerađivačka industrija zapošljava 10,76 % od ukupno zaposlenog stanovništva. Od svih klasičnih grana industrije koja je činila temelj proizvodnje 1960 ih godina prerađivačka industrija je jedina koja je održala proizvodnju. Prema podatcima iz 2013. godine najveći broj zaposlenih osoba je u trgovini na veliko i malo(17,6%).

Broj zaposlenih po sektorima djelatnosti

Sl. 6. Postotni udio broja zaposlenih po djelatnostima Grada Mostara 2013.godine

Izvor: FZS ,broj zaposlenih po djelatnostima

5. GLAVNI FAKTORI KOJI UTJEČU NA OBLIKOVANJE FUNKCIONALNE STRUKTURE GRADA MOSTARA

U ovom poglavlju će se prikazati najbitniji faktori koji su utjecali na lokaciju objekata poslovnih funkcija u gradu Mostaru. Glavne gospodarske djelatnosti do 1940-ih godina bile su koncentrirane u gradskoj jezgri. Zbog potreba širenja grada u razdoblju 1950.-1960. dolazi do relokacije industrije i izgradnje industrijskih objekata 5-10 km izvan gradske zone u prigradska naselja Rodoč, Jasenica, Vrapčići, Ortiješ. Brojni faktori mogu se uzeti u obzir

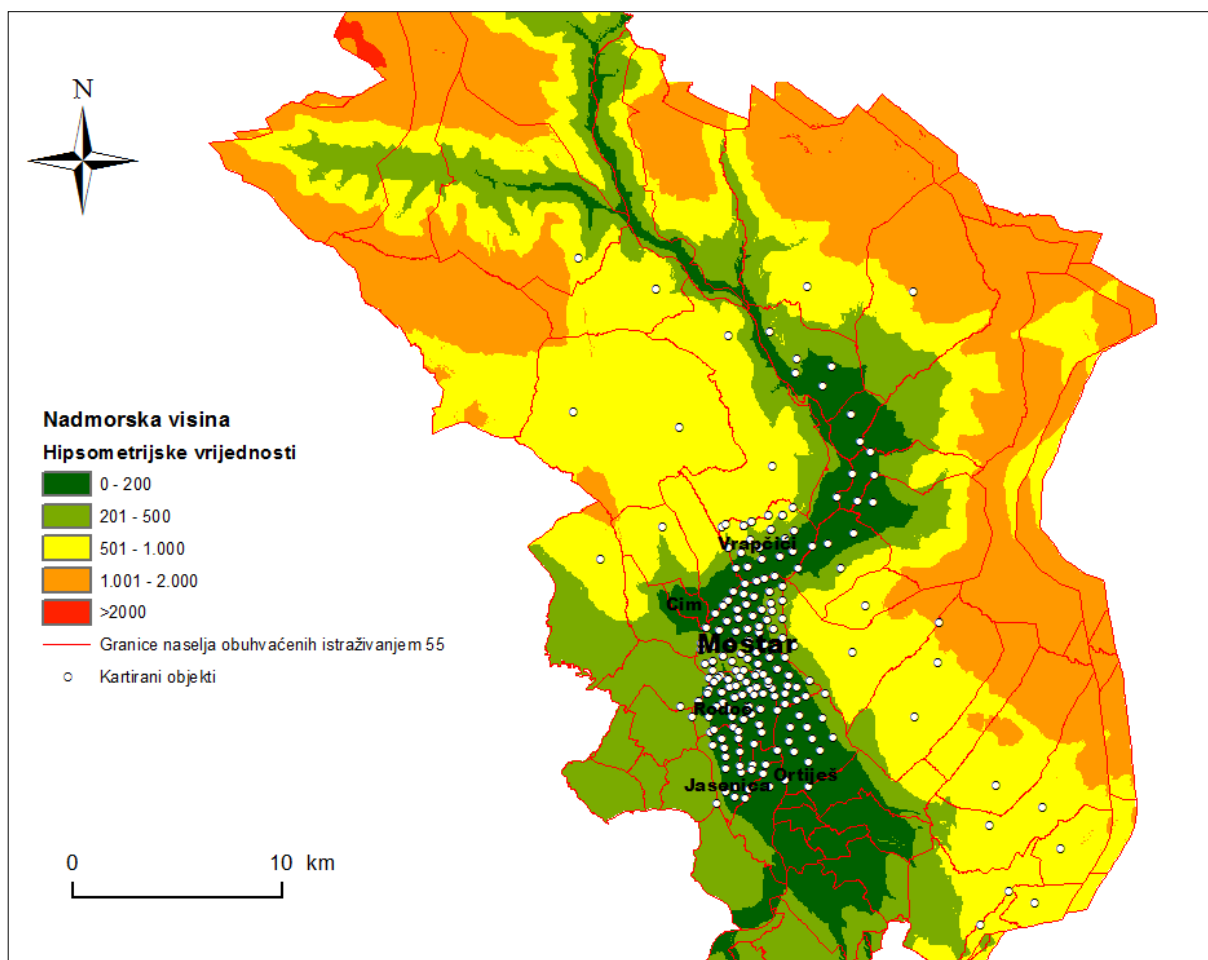
kod odabira lokacije poslovnih objekata. Možemo izdvojiti tri faktora: blizina klijenta, ekonomska razvijenost prostora i dinamičnost lokalnog tržišta (Lončar, 2008.)

Faktori koji utječu na razvoj grada Mostara i lokaciju objekata sa poslovnim funkcijama su fizičko-geografska osnova (nadmorska visina, nagib padine, ekspozicija, dolina toka rijeke Neretve), udaljenost od gradskog centra (95% objekata koji imaju osim stambene barem neku od poslovnih funkcija koncentrirani su u zoni do 5 km udaljenosti od gradskog centra), socijalno ekonomski razvoj i dominantni prostorni procesi.

5.1. Fizičko- geografska obilježja istraživanog prostora

Utjecaj prirodno geografske osnove od presudnog je značenja za djelatnosti čovjeka i društva, poglavito za funkcionalnu organizaciju prostora. Što su prirodni uvjeti povoljniji i pogodniji te što je veći stupanj iskorištavanja i preobrazbe prvobitne sredine, prostor je naseljeniji i razvijeniji. (Friganović,1990.) Fizički, tj. prirodno-geografski čimbenici obuhvaćaju sva reljefna, hidrološka, klimatska i pedološko-vegetacijska obilježja prostora odnosno sve one prirodne datosti koje utječu na naseljavanje, iskorištavanje zemljišta i razvoj djelatnosti, a time posljedično i na smjerove širenja izgrađenih gradskih zona. (Crljenko, 2012.) Na istraživanom prostoru prirodno-geografski čimbenik koji je najviše utjecao na lokaciju stambenih i poslovnih funkcija bio je reljef.

O reljefu ovise bitne prednosti naselja i mogućnost jačanja njegovi funkcija (Roglić, 2007). Bez poznavanja reljefne osnove ne mogu se razumjeti ni uspješno analizirati prednosti položaja i smještaja naselja, kao i faktori razvoja naselja. Najvažniji je pokazatelj hipsometrijska podjela, a u izvjesnom smislu to je i sintetički pokazatelj, jer nadmorska visina dobrim dijelom determinira klimatske prilike (preko kojih utječu na režim vodotoka, pedološki sastav, vegetacijski pokrov), a značajno utječe i na poljoprivrednu proizvodnju, promet, turizam izgradnju naselja i neke druge ekonomske pojave. (Jelen 1978.)

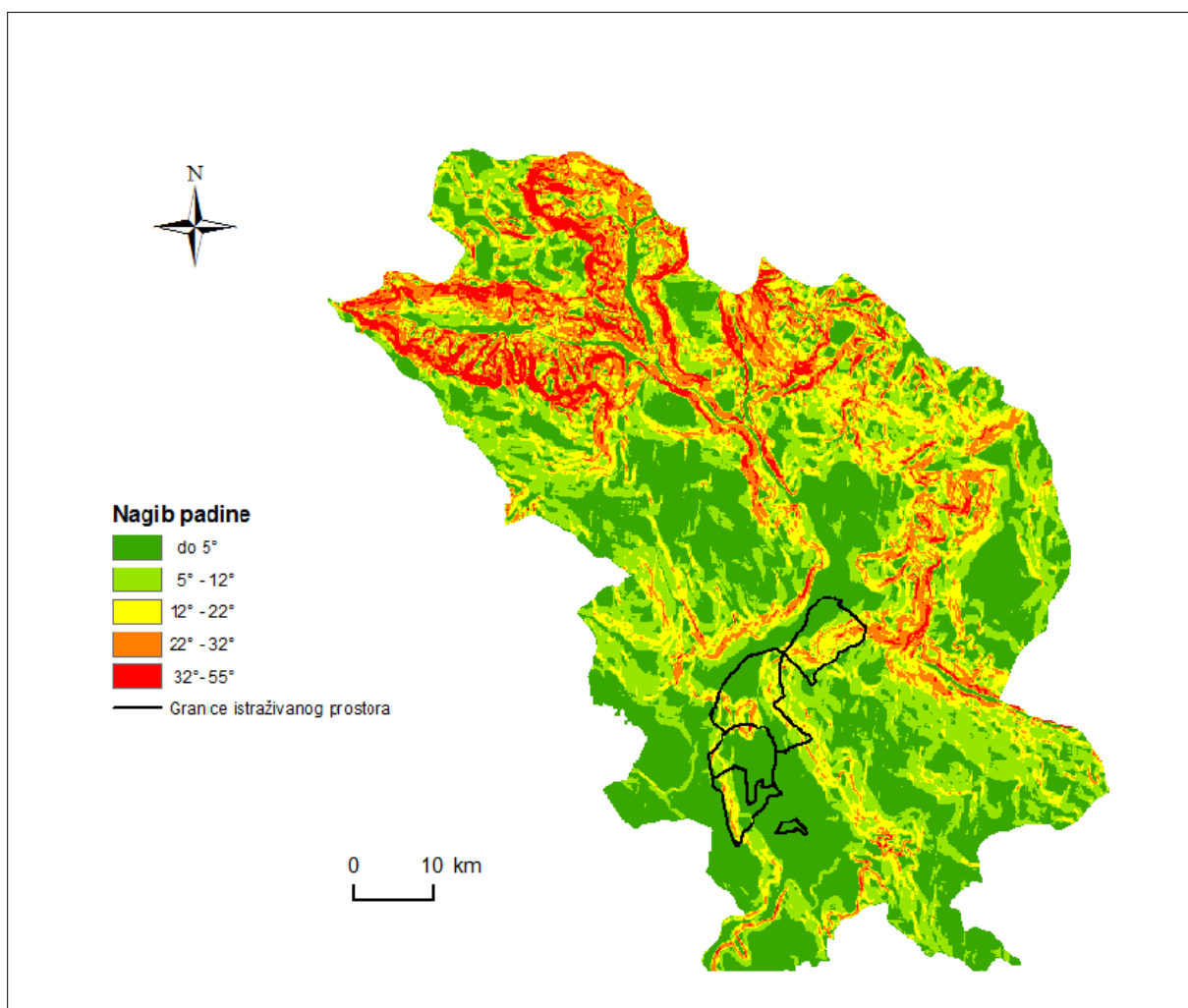
Sl. 7. Hipsometrijska karta Grada Mostara

Izvor: autor

Reljefno obilježje prostora grada Mostara uvjetovalo je koncentraciju kartiranih objekata na hipsometrijski pojas (20-200 m) nadmorske visine. (Sl. 7.) U hipsometrijskom pojasu (20-200 m) nadmorske visine kartirano je 97% objekata. Osnovni uvjeti prema kojima kartiramo objekte su da objekti mora imati osim stambene barem neku od poslovnih funkcija (trgovina, poslovni ured). U zoni (200 –500 m) nadmorske visine kartirano je 2% objekata koji imaju i stambenu i poslovnu funkciju. Od poslovnih funkcija u ovoj zoni najčešće ubrajamo samoposlužnu trgovinu za osnove potrebe ili neke objekte ugostiteljske funkcije. Hipsometrijski pojas iznad 500 metara gotovo da nema nijedan objekt koji ima neku funkciju osim stambene. Na višim je nadmorskim visinama teže organizirati poslovanje, naročito proizvodnih objekata, osim ako nisu primarno vezani za iskorištavanje nekih prirodnih resursa koji su karakteristični za više nadmorske visine. Osim toga, lociranje poslovnih objekata na višim nadmorskim visinama u pravilu smanjuje dostupnost za potencijalne korisnike. Ovakvi podaci nisu iznenađujući jer se današnje gradsko središte grada Mostara

nalazi u dolini rijeke Neretve u čijoj su dolini locirane sve proizvodne i uslužne funkcije. S obzirom na lokaciju gradskog centra na obalama Neretve, tj. ishodišta gradskog širenja, ne iznenađuje kako su današnji poslovni objekti koji se nalaze izvan gradskog središta prisutni upravo u najnižim dijelovima istraživanog prostora. U tim dijelovima je također najveća gustoća naseljenosti, što je bitno u planiranju lokacije poslovnih objekata zbog blizine potencijalnih korisnika.

Nagib terena

Sl. 8. Karta nagiba terena na području Grada Mostara

Izvor: autor

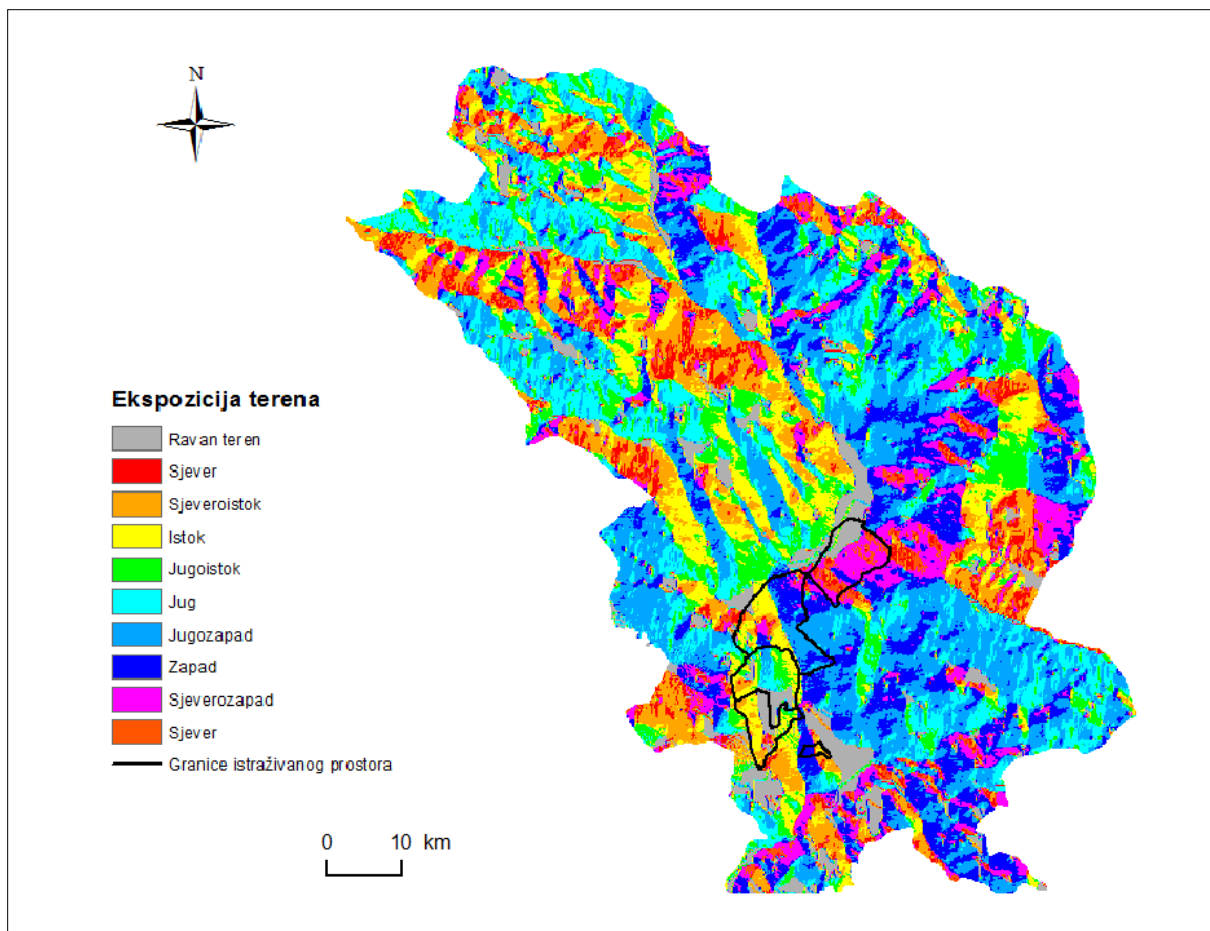
Najmanji nagib terena, do 5° javlja se u južnom i središnjem dijelu istraživanog područja, odnosno u području Mostarske kotline. To je područje u kojem je smješteno Bijelo polje, Bišće polje, Mostarsko blato, tok rijeke Neretve te sami urbani dio grada Mostara. Ova kategorija nagiba je i najrasprostranjenija kategorija na ovom području. Ova zona sa nagibom

do 5° uvjetovala je urbanu izgradnju stambenih i poslovnih jedinica, poljoprivredne aktivnosti, prometne veze. Velike površine obuhvaćaju i tereni sa nagibom od 32°-55° izgrađeni od planina dinarskog sistema (Sl. 8.). Ovi tereni su rasprostranjeni u sjevernom i sjeveroistočnom dijelu grada Mostara. Čine ga planine Prenj, Čvrstica, Čabulja i Velež. Pojava velikih nagiba je očekivana za ovaj pojas. Obzirom da je cijelo gradsko područje okruženo padinama strmih nagiba osnova koncentracija stambenih, poslovnih i proizvodnih funkcija ograničena je na prostor mostarske kotline.

Ekspozicija terena

Ekspozicija padina predstavlja orijentaciju padine u smjeru nagiba s obzirom na stranu svijeta, pri čemu se kut određuje od pravca sjevera u smjeru kazaljke na satu.

Na istraženom prostoru najviše površine zauzimaju padine okrenute prema jugu. To uvjetuje povoljan položaj za stambenu izgradnju, promet i poljoprivrednu valorizaciju. Središnji dio prostora grada Mostara ima ravan teren koji je osnovni preduvjet koncentracije stambenih i poslovnih funkcija. Prisojne padine su najzastupljenije u istočnim, jugoistočnim i južnim dijelovima istraživanog područja. Te padine primaju dovoljnu količinu sunca i povoljnije su za stanovanje. Osojne padine zastupljene su u zapadnom dijelu istraživanog područja. Primaju manju količinu sunčeve energije i nepovoljnije su za stanovanje i poljoprivrednu aktivnost.(Sl. 9.)

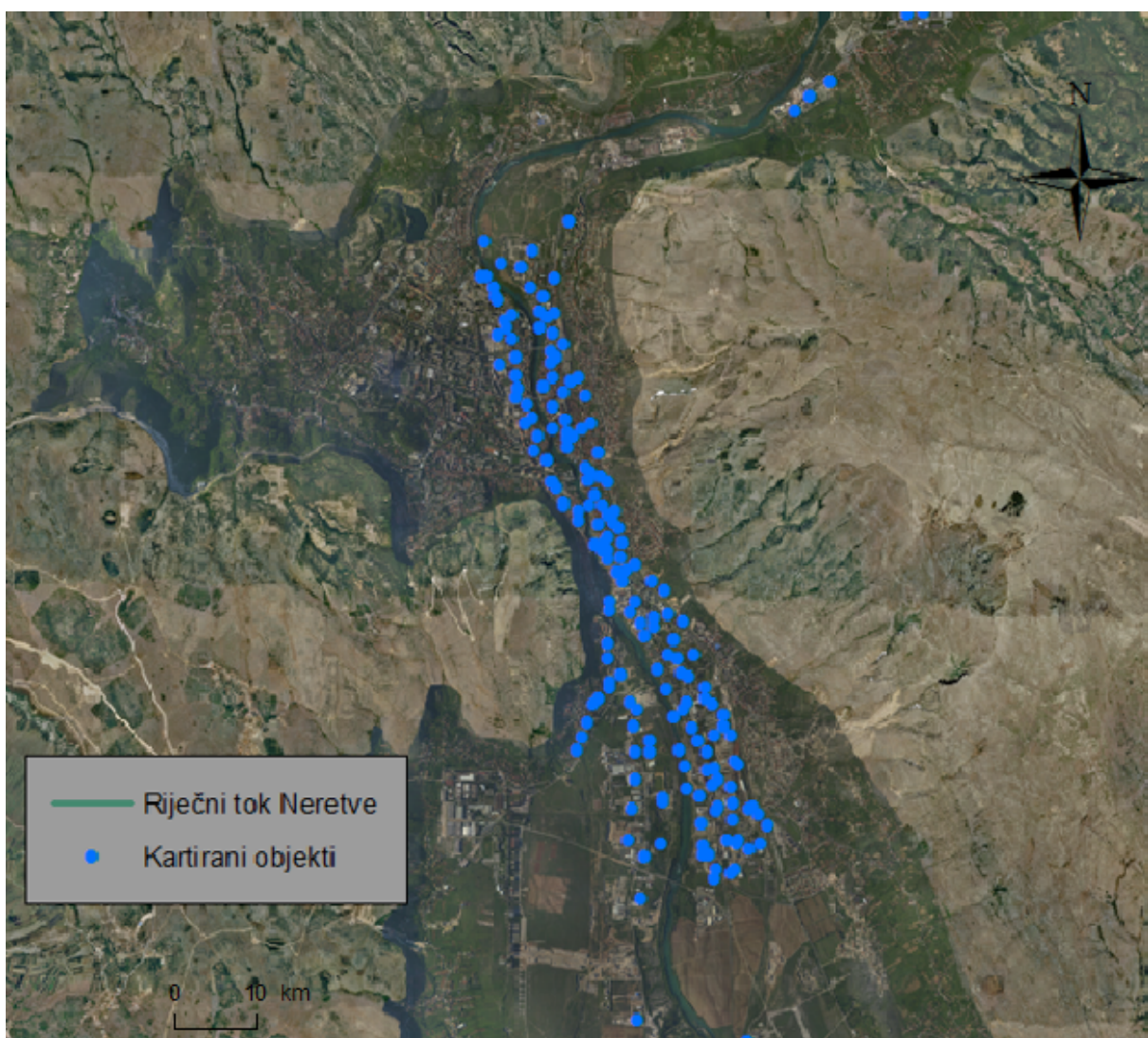

Sl. 9. Karta ekspozicije terena na području Grada Mostara

Izvor: autor

Dolina rijeke Neretve

Obzirom da dolina rijeke Neretve predstavlja najpogodniju prirodnu osnovu cijelog ovog prostora daleko je najveće populacijsko žarište. Ravan teren, plodno tlo, izvrsna mogućnost za razvoj poljoprivredne aktivnosti uvjetovao je naglu izgradnju stambenih objekata u zoni duž glavnog toka. Razvoj poljoprivredne aktivnosti uz sami tok rijeke Neretve kao najpovoljnije prirodno geografske osnove bio je osnovni impuls razvoja prehrambene industrije, industrije vina. Zbog povoljnog prometnog položaja i lake pristupačnosti izgradnjom magistrale M 61 zona doline rijeke Neretve pogodovala je izgradnji industrijskih objekata metaloprerađivačke industrije koja je lako svoje proizvode iz ove zone plasirala na tržište. Izgradnjom 4 hidroelektrane vodeni potencijal je dodatno ekonomski valoriziran (Sl.10.).

Sl. 10 . Kartirani objekti u dolini rijeke Neretve

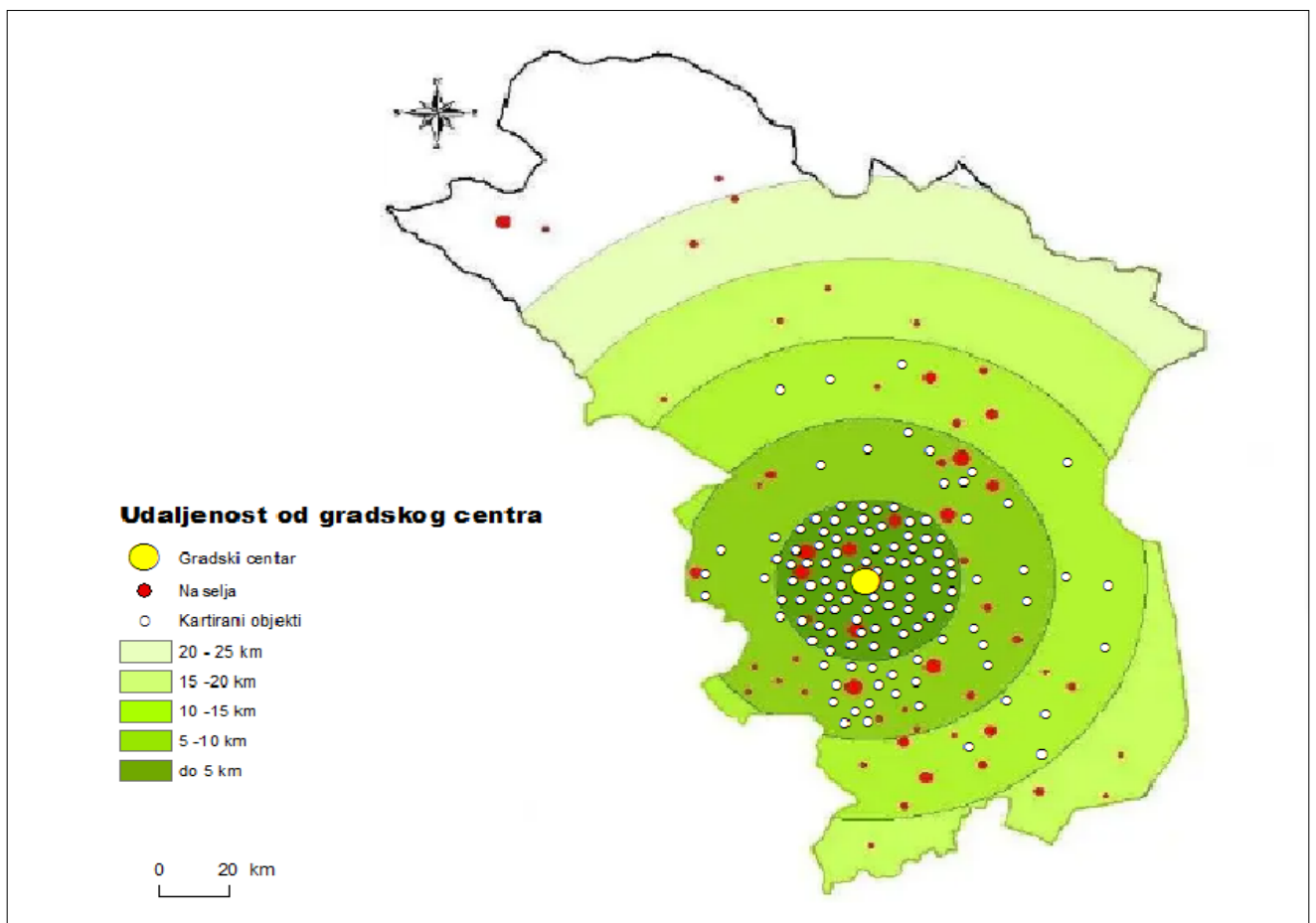
Izvor : autor, kartografska podloga digitalni ortofoto snimak Grada Mostara

Preko 60% kartiranih objekata u ovoj zoni osim stambene ima barem neku od funkcija (poslovnu ili industrijsku).

5.2. Udaljenost od gradskog centra i mogućnosti širenja

Drugi izuzetno važan faktor lokacije stambenih i poslovnih funkcija na prostoru grada Mostara je udaljenost od gradskog centra. Fizičko-geografska obilježja determinirala su širu lokaciju koja se kroz određeno vremensko razdoblje razvila kao gradsko središte, odnosno

koja je postala ishodište prostornog širenja grada Mostara. Za oblikovanje funkcionalno - prostorne strukture posebno se naglašava značenje vrijednosti gradskog zemljišta. Vrijednost gradskog zemljišta dovodi u vezu s blizinom središta grada, koje ima fokusno značenje s najvećom dostupnošću u gradu. (Vresk, 1986.) Skuplje zemljište, odnosno lokacije u središtu grada, imaju one funkcije koje na malim površinama imaju veliku učinkovitost poslovanja. Od središta prema rubu grada vrijednost se zemljišta u pravilu smanjuje pa se zbog toga smanjuje intenzitet iskorištavanja. Bez obzira što ovaj teoretski pristup pretpostavlja homogena obilježja grada, s njim se, s naravnim izvjesnim modifikacijama zbog utjecaja drugih faktora, može objasniti i način korištenja zemljišta, odnosno razvoj funkcionalne strukture grada.

Sl. 11. Karta udaljenosti od Gradskog centra

Izvor: autor, terensko kartiranje, vrijeme kartiranja 21.10.2019.

U izdvojenom gradskom centru najveća je koncentracija poslovnih i upravnih funkcija, stoga je točka koja je izračunavana kao geometrijski centar izdvojenog gradskog centra uzeta kao ishodište. U gravitacijskoj zoni unutar 5 kilometara udaljenosti od geometrijskog centa kartirano je 91,6 % svih kartiranih objekata kojim osim stambene funkcije imaju poslovnu, uslužnu i upravnu funkciju.

U zoni unutar 5 kilometara nalazi se gradski centar i prigradska naselja Rodoč, Jasenica, Vrapčići, Cim, Ortiješ, koja širenjem grada i izgradnjom industrijskih objekata i aerodroma u njihovom središtu 1950-ih godina dobivaju značajnu gravitacijsku funkciju i postaju dio integrirane gradske cjeline. Pravilnost pada broja kartiranih objekata s poslovnom ili upravim funkcijama prisutna je udaljavajući se od zone 5 km. U zoni između 5-10 kilometara udaljenosti kartirano je samo 6,3 % objekata koji osim stambene imaju i neku od poslovnih funkcija. Ti objekti su koncentrirani u zoni od 6-7 kilometara udaljenosti od geometrijskog centra promatranja. U zoni između 10-15 kilometara udaljenosti od geometrijskog centra koncentrirano je samo 2,1 % objekata koji imaju poslovnu funkciju ili samo 10 njih od kojih od kojih 8 imaju stambenu, a 2 objekta poslovnu funkciju. Najčešće je to ugostiteljska ili funkcija sitnog obrta. U zoni 15-20 kilometara nije kartiran niti jedan objekt sa poslovnom funkcijom, u ovoj zoni postoje samo objekti stambene funkcije (Sl. 11.).

Socijalno – ekonomski razvoj i dominantni prostorni procesi

Nakon 1960-ih godina na prostoru grada Mostara dolazi do snažnog socio-ekonomskog rasta koji je potaknut procesom industrijalizacije. Industrijalizacija je zahtijevala veću površinu, a zbog lakšeg transporta industrijskih proizvoda i izbjegavanja ulaska teretnih vozila u grad, industrijski objekti su sagrađeni u zoni 5 km od grada. Industrijalizacija je zahvatila naselja: Rodoč, Jasenica, Vrapčići, Ortiješ, Cim. Mostar postaje glavno gospodarsko središte za cijelu Hercegovinu, što uvjetuje snažnu stambenu izgradnju. Industrijalizacija uzrokuje snažnu urbanizaciju i širenje grada. Paralelno se događa i deruralizacija koja označava napuštanje poljoprivrednih aktivnosti na selu. Izražena deruralizacija potaknula je deagrarizaciju i drastičan pad poljoprivredne proizvodnje. Sve je veći udio dnevnih migranta na relaciji selo-grad, a prevladava i proces migracija na relaciji grad-gradska okolica zbog izgradnje industrijskih objekata u prigradskim naseljima koja zapošljavaju veliki broj radnika. Nakon 1990-ih godina dominira trend opadanja industrijske proizvodnje i rasta poslovnih funkcija koje su utjecale na suvremene funkcionalne promjene u stambenoj strukturi koje su očituju u izgradnji novih stambeno-poslovnih objekata.

Tab. 7. Kretanje broja stanovnika na području grada Mostara u razdobljima 1948. - 2013.

Godina	Broj stanovnika
1948.	51 823
1953.	58 437
1961.	72 452
1971.	89 580
1981.	110 377
1991.	128 180
2008.*	111 116
2010.*	111 364
2013.**	113 169

Izvor: federalni zavod za statistiku 2013.

Napomena : * procjena stanovnika

** preliminarni rezultati

Kao glavni argument socio-ekonomskog razvoja grada Mostara za razdoblje 1960. -2013. godine poslužit će analiza kretanja broja stanovnika na području grada Mostara u razdobljima 1948 -2013. godine.

Grad Mostar 1948. godine imao je 51 823 stanovnika. Do kraja 1980-ih taj broj stanovnika je narastao na 110 377. Nagli porast broja stanovnika posljedica je industrijskog razvoja. Nakon 1991. godine broj stanovnika je opao posljedicom ratnih zbivanja. Nakon 2008. godine zabilježen je ponovni rast zahvaljujući jačanju poslovnih funkcija sa kojima jača i stambena izgradnja.

6. FUNKCIONALNA STRUKTURA GRADA

Funkcionalna struktura grada je jedan od triju međusobno uzročno povezanih elemenata prostorne strukture grada. Funkcionalna struktura grada je složena i podložna je stalnoj promjeni. Njezin razvoj je uvjetovan prirodnim i socijalnim čimbenicima (Vresk, 2002.)

6.1. Glavni elementi funkcionalne strukture grada

Funkcionalnu strukturu grada treba promatrati s aspekta funkcija koje grad ima te se ona odražava u načinu korištenja gradskog zemljišta. Gradovi razvijaju proizvodne uslužne funkcije za potrebe svojeg stanovništva, kao i za potrebe stanovništva okolice. Također gradovi su mjesto rada i stanovanja. Oni moraju imati razvijene i druge funkcije koje omogućuju opstanak, kao što su opskrba, obrazovanje i komunikacija. Za potrebe navedenih funkcija u gradu postoji veći broj institucionaliziranih djelatnosti koje u prostoru grada imaju svoju lokaciju. Glavni funkcionalni elementi nekog grada su elementi vezani za poslovanje, proizvodnju, stanovanje, rekreaciju i odmor te promet.

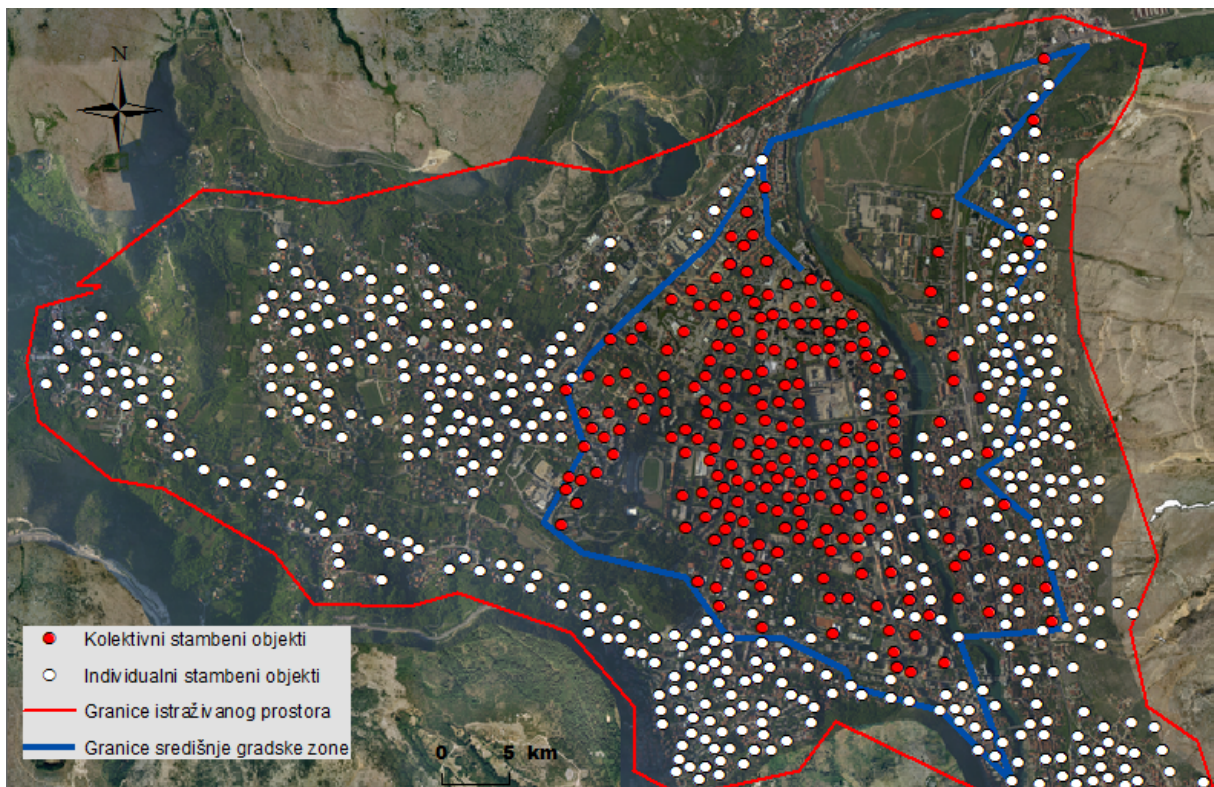
6.1.1. Stambena funkcija grada

Stanovanje je jedna od temeljnih funkcija ljudskog opstanka. Svaki grad ima svoju funkciju stanovanja koja se mjeri brojem stanova, stambenom površinom i brojem stanovnika koji stanuju u gradu. Za potrebe stanovanja podižu se različiti tipovi stambenih objekata i uređuju druge površine koje služe funkciji stanovanja, kao što su dječja igrališta, zelene površine, parkirališta. Stambena gradnja jedna je od najvažnijih djelatnosti svake zemlje. O stambenim prilikama ovisi životni standard i socijalna sigurnost stanovanja. (Vresk, 1990.)

U cilju dobivanja stambene baze podataka za prostor grada Mostara izvršena je digitalizacija stambene infrastrukture sa digitalnog ortofoto snimka ovog prostora. Digitalizirani stambeni objekti u osnovi su klasificirani na individualne i kolektivne stambene

objekte. Pri digitalizaciji objekata uočeno je da mnogi objekti imaju stambeno poslovnu namjenu, pa se stoga ubrajaju u objekte sa mješovitom funkcijom stambeno-poslovne namjene. Iz toga razloga izvršena je podjela na površine za stanovanje i površine mješovite funkcije unutar gradskog naselja.

Na prostoru grada Mostara stamene funkcije zauzimaju 2,76 km² ili 0,23 % površine. Dominira individualna stambena struktura sa površinom od 2,46 km². Kolektivna stambena struktura zauzima 0,3 km². Kolektivni tip stanovanja zastupljen je u užem gradskom prostoru. Udaljujući se od središnjeg gradskog prostora, sve više je zastupljeno individualno stanovanje u stambenim jedinicama obiteljskih kuća.

Sl. 12. Individualno i kolektivno stanovanje grada Mostara

Izvor autor, kartografska podloga digitani ortofoto snimak Grada Mostara

Na temelju izvršenog kartiranja (Sl. 12.) može se uočiti prostorni raspored individualne i kolektivne stambene izgradnje.

Središnju gradsku zonu Zapadnog Mostara obilježava zastupljenost objekata namijenjenih kolektivnog stanovanju. U prostoru dominiraju višekatne zgrade od 6 i više katova tipični primjeri ovog tipa zgrada su mostarske zvjezdare, mostarka. To su zgrade iz socijalističkog razdoblja građene 1960-ih godina, za vrijeme industrijalizacije koja je u velikoj mjeri zahvatila grad Mostar. Udaljavajući se od središnje gradske zone Zapadnog Mostara, kartirani objekti kolektivnog stanovanja koji se nalaze uz istočnu obalu rijeke Neretve imaju prvenstveno samo stambenu funkciju, bez poslovnih funkcija u prizemlju. Udaljavajući se od središnje gradske zone grada prema istoku i zapadu dominiraju stambeni objekti namijenjeni za individualno stanovanje. Posebno su koncentrirani u unutrašnjosti Istočnog Mostara gdje u morfostrukтури prevladavaju ulice mahalskog tipa. Karakteristika takvih ulica je zbijenost i gusta koncentracija objekata koji imaju funkciju individualnog stanovanja. Spomenuti stambeni objekti izgrađeni su sa obje strane ulice nastavljajući se jedan na drugi u nizu. Može se također vidjeti nagli porast stambenih jedinica u dolini rijeke Neretve, te prostor cijele Mostarske kotline, a ako uzmemo u obzir da je digitalni ortofoto snimak terena Mostara rađen 2008. godine očekivano je da je izgrađenost objekata sigurno porasla, a stanje se promijenilo. Ako uzmemo u obzir da se prostor koji okružuje Mostar sastoji od planinskih padina Veleža, Prenja i Čvrsnice, dolina Neretve i Mostarska kotlina su jedini pristupačni prostori za gradnju stambenih objekata i za naseljavanje. Do porasta broja stambenih jedinica došlo je u naseljima u neposrednoj okolini Mostara, u naseljima koja u poslijeratnom periodu bilježe porast stanovništva, a to su: Ortiješ, Žitomislići, Blagaj, Bačevići, Buna, Dračevica, Gnojnice, Lakševine i Vihovići. Istovremeno dok su neka naselja rasla, druga su u potpunosti napuštena, a to su Kamena i Hrušta. Porast stambenih jedinica u ovim naseljima je uzrokovan blizinom funkcija rada koje su koncentrirane u središnjem i rubnim dijelovima grada. Primijećeni rast stambenih jedinica u naseljima bliže gradu uzrokuje pad izgradnje i napuštanje stambenih jedinica u naseljima koja su udaljenija od grada zbog udaljenosti od funkcija rada i trošenja puno više vremena u dnevnim migracijama odlaska na posao. Ukupan broj točaka koje su izrađene za prikazivanje položaja prostornog razmještaja i broja stambenih objekata za individualno i kolektivno u procesu digitalizacije sa digitalnog ortofoto snimka Grada Mostara je 14 957, a neke točke su obuhvatile više stambenih objekata koji su izgrađeni u nizu jedan na drugi. Broj ukupno digitaliziranih objekata je 18 253.

Sl. 13. Zgrade zvjezdare kao primjer stambenih objekata namijenjen kolektivnom stanovanju

Izvor: <https://storage.bljesak.info/image/217434/1280x880/zvjezdare-zgrade-mostar.jpg>

Blokovska izgradnja vidljiva je u višekatnim stambenim zgradama namijenjenim kolektivnom stanovanju u središnjoj zoni zapadnog gradskog pojasa Mostara. (Sl. 13.)

U analiziranju stambene strukture istočnog gradskog prostora, moramo analizirati morfostrukturu ulica koje u osnovni karakteriziraju mahale. Gradsko područje Istočnog Mostara podijeljeno je na 30-40 kuća, obvezno mahalska džamija negdje u blizini mekteb harem koji može biti u krugu džamije ili samostalno.

Mostarska kao i svaka mahala ima obilježje po kojem se može identificirati. Sinan-pašina mahala formira se sjeverno od čaršije (gradske jezgre) na početku 16. stoljeća, u njoj je sagrađena istoimena džamija 1507. godine. Minaret ove džamije bio je četvrtast, a u 19. stoljeću zamijenjen je kružnim. Do naših dana nije sačuvan harem ove mahale. Mek-teb, odnosno funkcija osnovnoga vjerskog obrazovanja, ove mahale nalazio se u dijelu Koski Mehmed pašine medrese u neposrednoj blizini ispred džamije bilo je prostrano proširenje zvano Mejdan, po kojem je mahala dobila svoj naziv. Ukupno je sačuvano 30 mostarskih

mahala. Udaljenost Mostarskih mahala od čaršije je 100-1600 metra. Tijekom 16. stoljeća mostarske mahale nastajale su kao jasne, specifične samostalne stambene zone, a tek u 17. stoljeću novim se mahalama popunjava prostor između njih, kada se grad počeo homogenizirati. Grad se povećavao ne povezivanjem broja stanovnika u mahali, već povećanjem broja mahala. To je vrijeme početka spajanja i prerastanja po nekoliko mahala u deset mostarskih tradicionalnih kvartova (zbroj više mahala) koji se često i dalje zovu mahalama. Tako nastaje 10 mostarskih naselja na lijevoj obali Neretve: Carina, Brankovac, Grad, Bjelušine i Luka, a na desnoj: Ričina, Cernica, Zahum, Prethum (danas Donja mahala) i Podhum. Svaka mahala od ovih navedenih ima džamiju, dvorišta, voćnjak vrt. Kasnije daljnjim razvojem mahala, trgovine i sitne obrtničke radionice.(Puljić, Mahale grada Mostara, Topografija, vrijeme nastanka i urbanističke odlike)

Obzirom na prisutnu fizionomiju mahala u suvremenom gradskom prostoru Istočnog Mostara koju karakterizira uske ulice zbijenog tipa, uglavnom prevladavaju stambene funkcije individualnog stanovanja, kuće sa obje strane ulica koje se nastavljaju u nizu jedna na drugu. Zbog navedenih karakteristika unutrašnjost Istočnog Mostara nije zahvaćena u velikoj mjeri izgradnjom novih stambenih objekata, a stambeno širenje je prostorno ograničeno na zbijen pojas od istočne obale Neretve do starogradske jezgre. U novije vrijeme u istočnom dijelu Mostara karakteristična je izgradnja stambenih objekata individualnog stanovanja na dijelu padina Veleža koje imaju manji nagib.

Sl. 14. Prostorni raspored mostarskih mahala iz 17. stoljeća

Izvor: (Puljić, Mahale grada Mostara, Topografija, vrijeme nastanka i urbanističke odlike)

Sl. 15. Mahala u starogradskoj jezgri

Izvor: autor

Stambena struktura

Tab. 8. Stanovi prema broju i godini izgradnje na prostoru Grada Mostara

Godina izgradnje	Broj stanova
1918.	1.619
1919. - 1945.	927
1946. - 1960.	5.014
1961. - 1970.	7.409
1971. – 1980.	8.965
1981. – 1990.	8.180
1991. – 2000.	6.007
2001. – 2010.	7.350
2011. -	909

Izvor: Federalni zavod za statistiku

Tab. 8. prikazuje broj izgrađenih stanova na prostoru grada Mostara kroz određena vremenska razdoblja. Najveći broj stanova izgrađen je u razdoblju 1971. - 1980. godine, 20% . Nagli porast izgradnje stambenih objekata u spomenutom razdoblju potaknut je jačanjem funkcije rada. U razdoblju 1991. - 2000. dogodio se blagi pad u izgradnji stanova u odnosu na razdoblje (1981. – 1990. godine), posljedica toga je ratno razaranje koje je trajalo do 1995. godine. U razdoblju 2001. – 2010. godine dogodio se ponovni rast u izgradnji stanova u odnosu na razdoblje 1991. – 2001. godine. U navedenom razdoblju je izgrađeno 16 % stanova, kao posljedica izgradnje sve većeg broja poslovnih, trgovačkih objekata, sveučilišta. U suvremenom razdoblju nemamo podataka o broju izgrađenih objekata koji se sve više grade izvan grada u blizini pristupnih prometnica.

Tab. 9. Vrste zgrada prema pristupnosti ulazu u gradu Mostaru

Vrsta zgrada prema pristupnosti ulazu	Broj zgrada
Zgrade bez stepenica ili rampe za invalide	10.216
Zgrade sa stepenicama	11.938
Zgrade sa stepenicama i rampom za invalide	505
Zgrade sa stepenicama i liftom za invalide	7
Zgrade sa liftom	262

Izvor: Federalni zavod za statistiku

Iz analize (Tab. 9.) vidljivo je da najveći broj zgrada prema udjelu otpada na zgrade sa prizemljem i jednim katom. Najmanji broj zgrada zauzimaju zgrade koje imaju između 10 i 19 katova njih 33. Takve zgrade izgrađene su 60-ih godina, gradnja je potaknuta industrijalizacijom i ekspanzivnim porastom broja stanovnika na prostoru grada Mostara. Novije izgrađene zgrade su one koje imaju prizemlje i maksimalno 4 kata. Takve zgrade obično u prizemlju imaju neku od poslovnih funkcija kao što su pošte, mjenjačnice, uredi, ordinacije.

Tab. 10. Vrste zgrada prema broju katova na prostoru grada Mostara

Zgrade prema broju Katova	Broj zgrada
Prizemne zgrade	8.546
Prizemlje + 1 Kat (P+1)	11.406
Prizemlje + 2 Kata (P+2)	1.716
Prizemlje + 3 Kata (P+3)	364
Prizemlje + 4 Kata (P+4)	460
Prizemlje + 5 – 9 Katova (P+5 – P+9)	141
Prizemlje + 10 – 19 Katova (P+10 – P + 19)	33

Izvor: Federalni zavod za statistiku

Na temelju analize (Tab. 10.) vidljivo je da najveći broj stambenih zgrada zauzimaju zgrade kojima je pristup ulazu stepenicama i rampom. To se odnosi na zgrade koje imaju prizemlje i više od jednog kata. Zgrade bez stepenica su prizemne zgrade kojima je ulaz u ravnini sa ulicom. Najmanji udio zauzimaju zgrade koje imaju lift za invalide, samo 7 njih. Zgrade koje sadrže samo lift su zgrade moderne izgradnje, izgrađene u posljednjih 10-ak godina.

Tab. 11. Tipovi zgrade prema broju stanova u zgradi na prostoru grada Mostara 2013. godina

Stambene zgrade prema broju stanova	Broj zgrada
Stambene zgrade sa jednim stanom/kuće	15.600
Stambene zgrade sa 2 stana	4 713
Stambena zgrada/ kuća u nizu	208
Stambene zgrade 3 i više stanova	2.085
Pretežito nestambene zgrade	60

Izvor: federalni zavod za statistiku

Na temelju analize (Tab. 11.) najveći broj stambenih zgrada otpada na zgrade sa jednim stanom. U takve zgrade prvenstveno ubrajamo obiteljske kuće na 3 kata, i zgrade nižeg tipa. Stambene zgrade sa 3 i više stana odnosi se na zgrade koje imaju 5 i više katova, kao i zgrade stare socijalističke izgradnje. Najmanji broj je nestambenih zgrada u koje ubrajamo garaže, ili napuštene barake na rubu grada.

6.1.2. Stambeno – poslovne funkcije

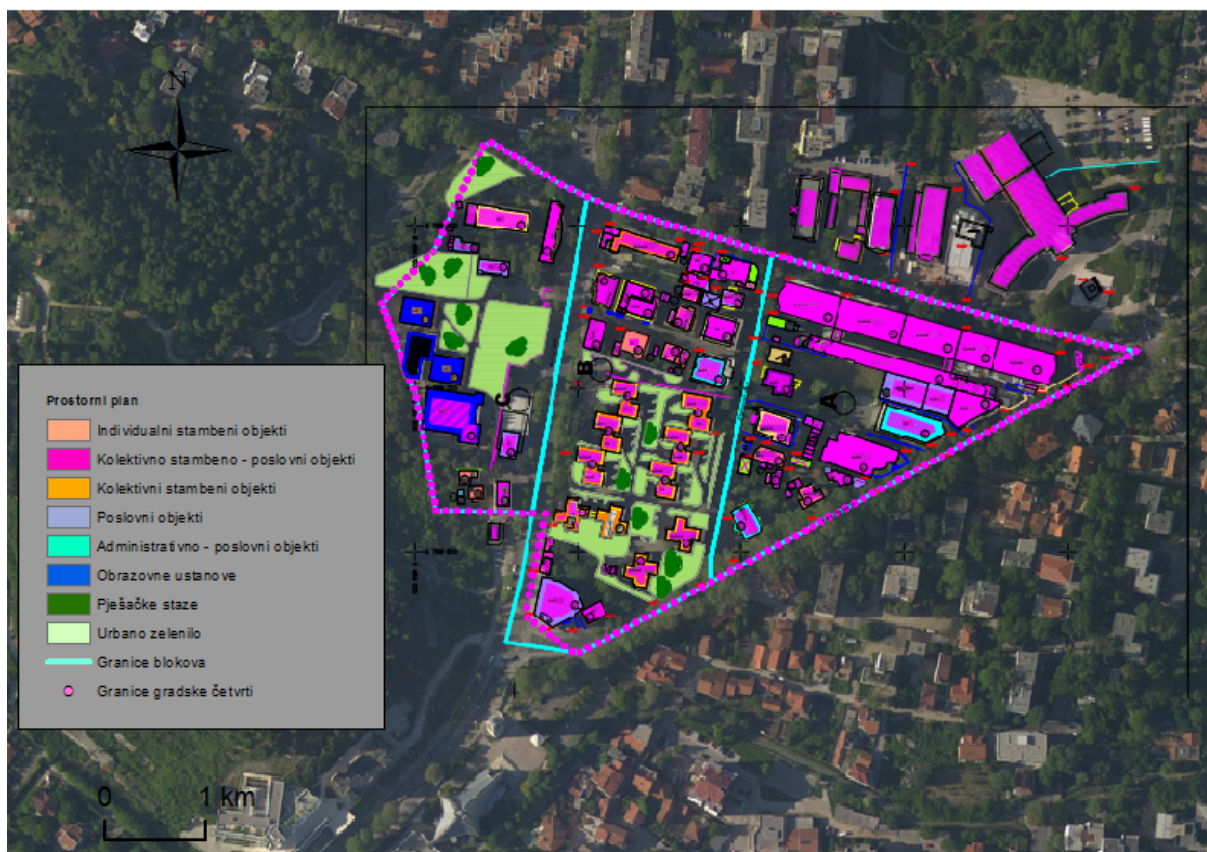
Na temelju analiziranja prostornog plana iz 1990-te godine, te njegovom izmjenom i dopunom nakon 2008. godine uočene su funkcionalne promjene u homogenoj stambenoj strukturi grada. Na temelju prostornog plana i terenskog kartiranja izvršena digitalizacija na kartografskoj podlozi digital ortofoto snimka, kojom je vidljiva promjena u stambenoj strukturi grada. Unutar stambenih objekata namijenjenih kolektivnom stanovanju u prizemlju tih objekata su izgrađeni prostori poslovne namjene. U prostore poslovne namjene ubrajamo : banke, različite trgovine, apoteke, ordinacije, pošte i razne druge financijske ustanove, dok su viši katovi isključivo stambene namjene. Iz ovog razloga stvorena je GIS baza koja sadržava objekte koji imaju stambeno-poslovnu funkciju, koji se nalaze unutar određenog kvarta gradskog pojasa. Takva vrsta stambenih objekata sa poslovnim funkcijama izgrađeni su kao moderne zgrade, nastale u zadnjih 5-10 godina, kada se gradsko područje Mostara prvenstveno bazira na trgovačko poslovnoj i uslužnoj funkciji.

Sl. 16. Karta prostornog smještaja gradskih četvrti u kojima su zastupljeni Stambeno – poslovni objekti

Izvor: autor, kartografska podloga digitalni ortofoto snimak Grada Mostara

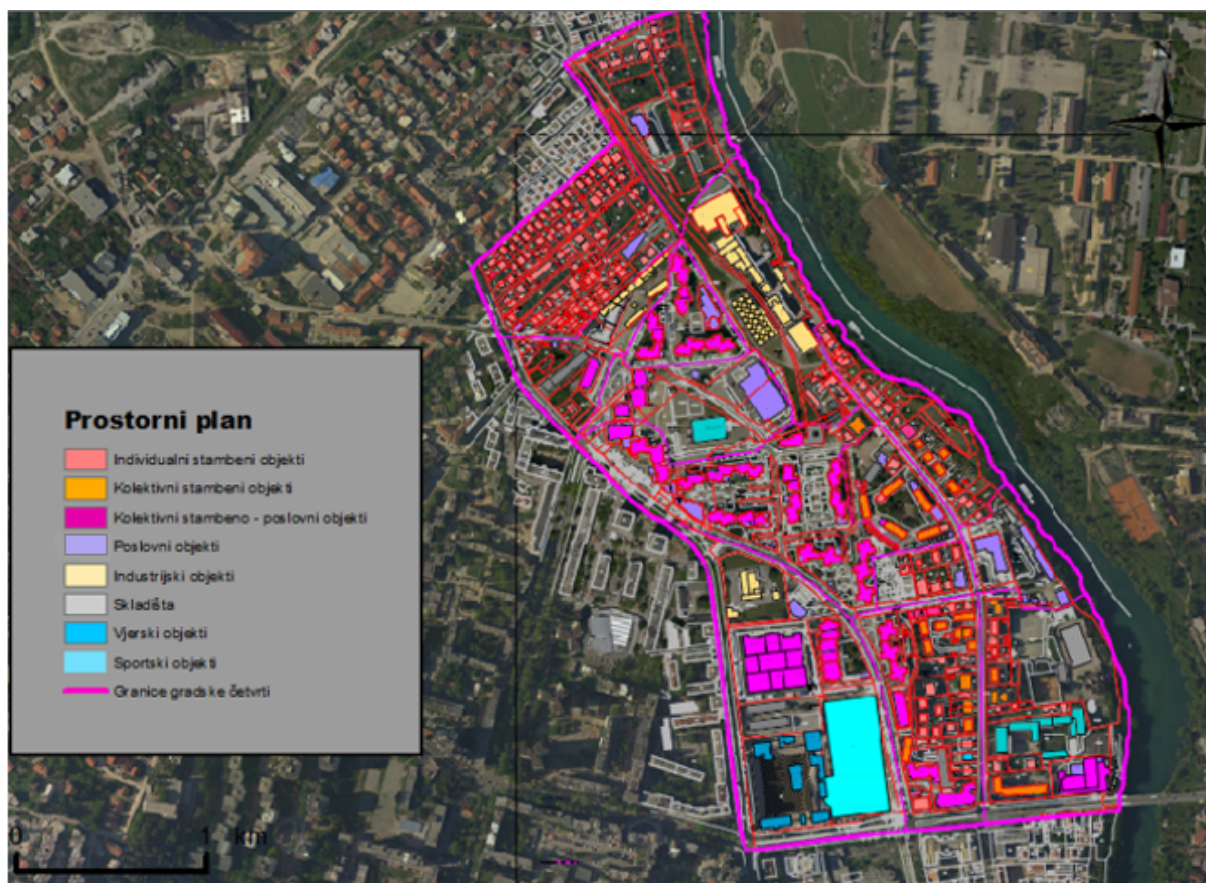
Prikaz 1 – gradska četvrt Balinovac, prikaz 2 - gradska četvrt Rondo, prikaz 3 - prostor između ulice kralja Tvrtka i Zvonimira, prikaz 4 - prostor između Vukovarske i Dubrovačke ulice, prikaz 5 - gradska četvrt Bijeli Brijeg prikaz 6 - gradska četvrt Zgoni, prikaz 7 - gradska četvrt Centar 2. (Sl. 16.)

Sl. 17. Gradska četvrt Rondo kao tipični primjer planski izgrađene mreže stambeno – poslovnih objekata

Izvor: autor, kartografska podloga digitalni ortofoto snimak Grada Mostara 2008. Digitalizacija na temelju prostornog plana Grada Mostara

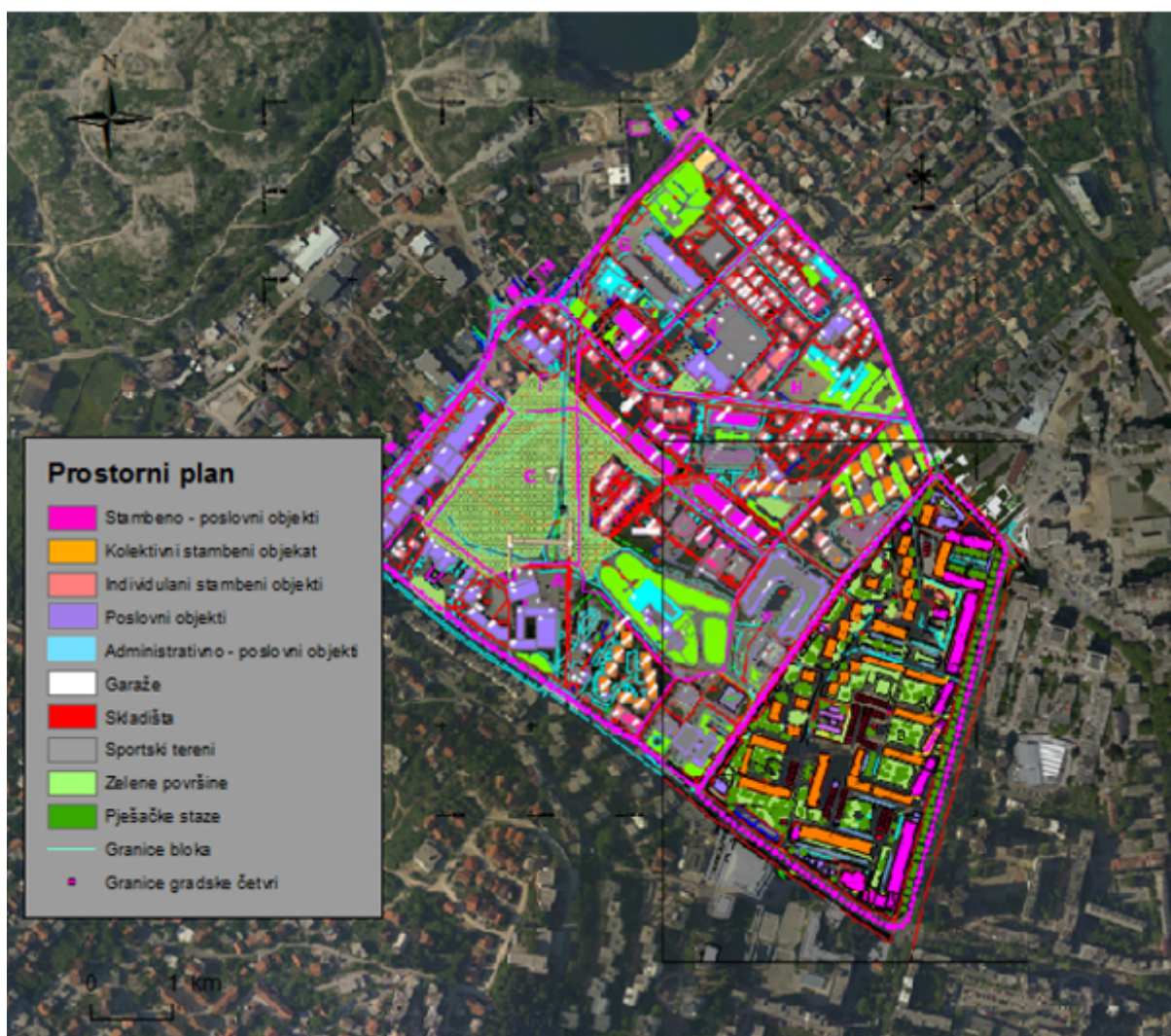
Na prostoru gradske četvrti Rondo (Sl. 17.) koja se nalazi u središtu gradskog naselja Mostar u suvremenom razdoblju su se dogodile promjene u funkcionalnoj strukturi. Na nizove starih stambenih objekata namijenjenih kolektivnom stanovanju, nastavljaju se nizovi novo izgrađenih objekata. Prizemlje takvih objekata namijenjeno poslovnoj djelatnosti u kojem je koncentriran konzum, banka, mjenjačnica, pošta, trgovina informatičkom opremom, trgovine odjećom. Viši katovi namijenjeni su kolektivom stanovanju. Ovaj stambeno-poslovni kompleks izgrađen je posljednjih 10-ak godina.

Sl. 18. Gradska četvrt centar 2 kao primjer planski izgrađene mreže stambeno – poslovnih objekata

Izvor: autor, kartografska podloga digitalni orofoto snimak Grada Mostara. Digitalizacija na temelju prostornog plana Grada Mostara

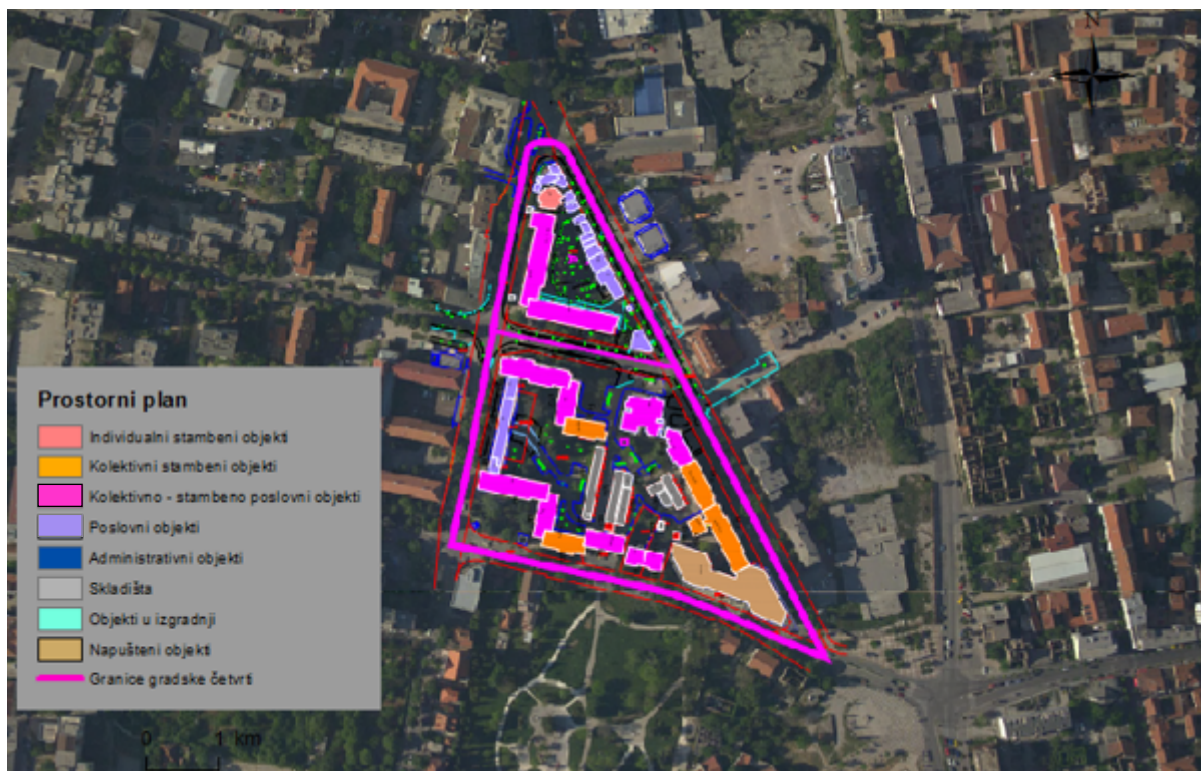
Gradska četvrt centar 2 (Sl. 18.) se smjestila u sjeveroistočnoj zoni gradskog prostora. Između zone stambenih objekata kojima je isključiva namjena individualno stanovanje u sjevernom dijelu četvrti i objekata namijenjenih kolektivnom stanovanju uz zapadnu obalu Neretve, započela je intenzivna izgradnja stambeno poslovnih objekata, kojima su prizemne prostorije namijenjene poslovnim djelatnostima kao što su banke, trgovine, te ugostiteljskim kao što su kafići restorani. Viši katovi ovih objekata namijenjeni su kolektivom stanovanju. Ove stambeno-poslovne zgrade su moderni tip zgrada starih tek nekoliko godina, tehnički su opremljene najsuvremenijim liftovima.

Sl. 19. Gradska četvrt Zgoni kao primjer planski izgrađene mreže stambeno-poslovnih objekata

Izvor : autor, kartografska podloga digitalni ortofoto snimak Grada Mostara. Digitalizirano na temelju prostornog plana Grada Mostara

Gradska četvrt Zgoni (Sl. 19.) smještena je u sjeverozapadnom prostoru gradskog naselja Mostar. Nakon 2010. započela je planska izgradnja stambeno-poslovne zone u središnjem i rubnim dijelovima gradske četvrti. Potaknuta je izgradnjom novog autobusnog kolodvora, u sklopu čega je izgrađen stambeni objekt koji ima namjenu studentskog doma. Unutar te zone u radijusu od 1 kilometra izgrađeni su stambeno-poslovni objekti modernog izgleda sa poslovnim djelatnostima namijenjenim u prizemnim prostorijama. Viši katovi imaju namjenu stambene funkcije.

Sl. 20. Prostor između ulice kralja Tvrtka i Zvonimira kao primjer planske mreže stambeno poslovni objekata

Izvor : autor, kartografska podloga digitalni ortofoto snimak Grada Mostara. Digitalizirano na temelju prostornog plana Grada Mostara

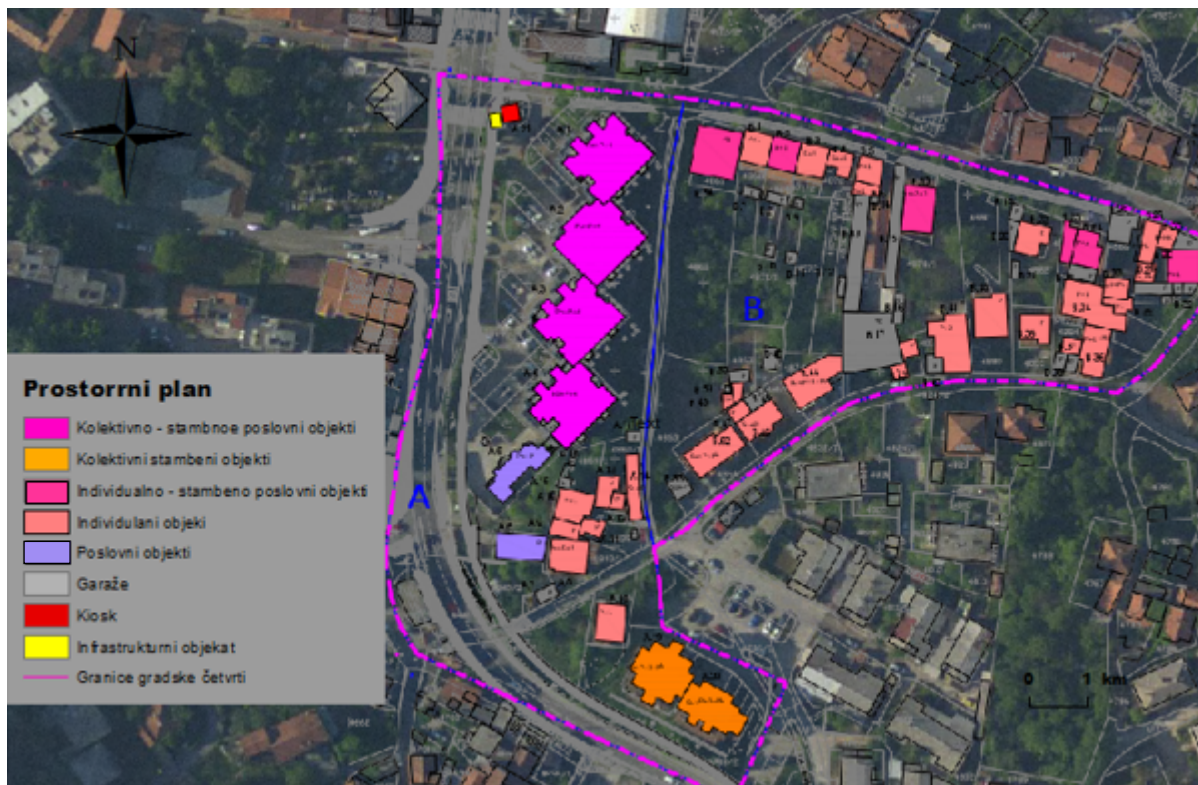
Gradska prostor između ulica kralja Tvrtka i Zvonimira (Sl. 20.) nastavak je na južni ulaz u grad. U zoni od 500 metara stari stambeni objekti kojima je bila namjena kolektivno stanovanje, renovirani su i podzemne prostorije pretvorene su u poslovnu namjenu. Procesi renoviranja počeli su 2000-ih godina, a nastavljeni su i u suvremenom razdoblju, gdje se veliki broj objekata kolektivne stambene namjene pretvara u stambeno poslovne zone. Ovu zonu karakterizira napušteni poslovni centar uništenim ratnim razaranjem, koji nikad nije obnovljen.

Sl. 21. Zona između Dubrovačke i Vukovarske Ulice kao primjer planske mreže stambeno-poslovnih objekata

Izvor : autor, kartografska podloga digitalni ortofoto snimak Grada Mostara, digitalizirano na temelju prostornog plana Grada Mostara

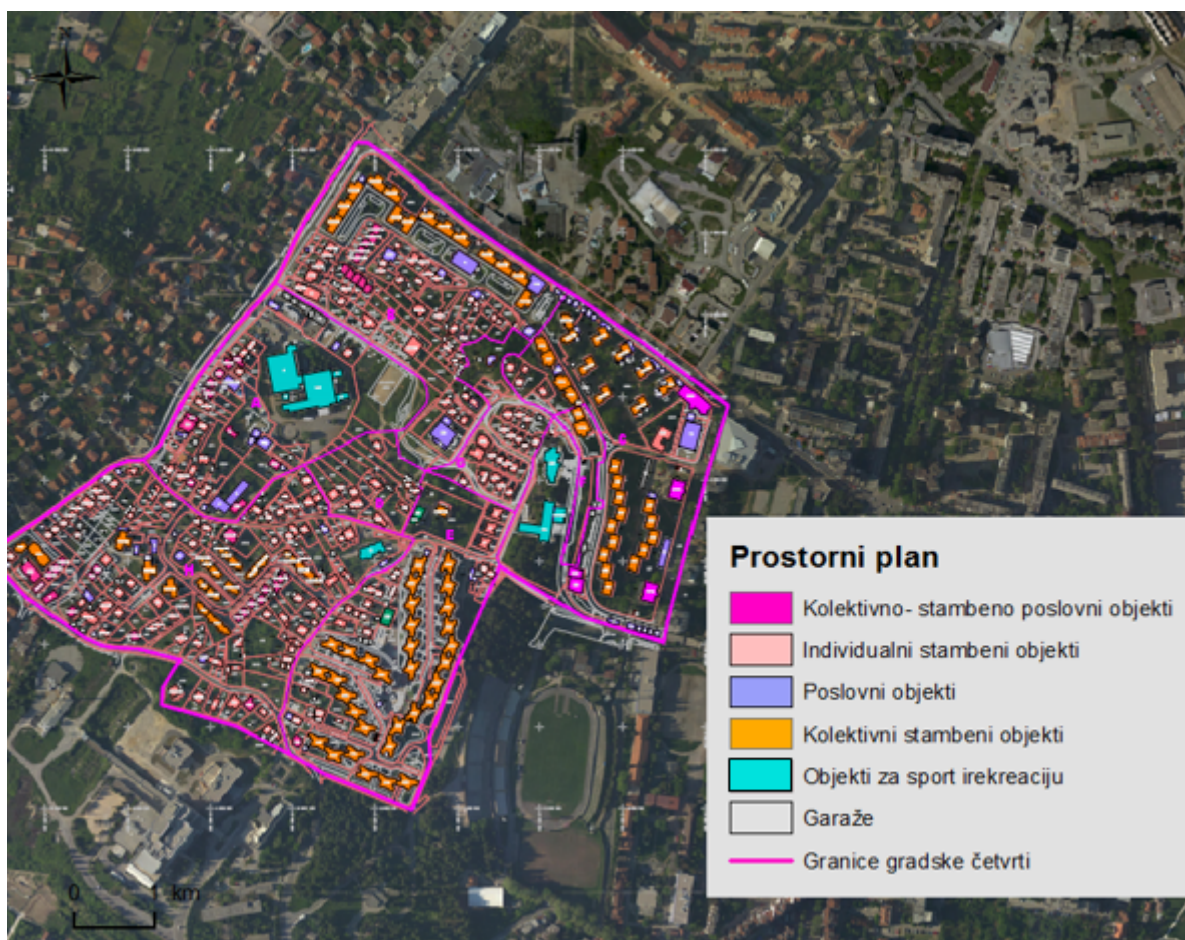
Najočitiji primjer izgradnje mreže stambeno-poslovnih objekata je prostor između Vukovarske i Dubrovačke ulice (Sl. 21.) U ovom prostoru dominira stambeno-poslovni objekt Piramida izgrađena 2009. U podzemlju ovog objekta izgrađen je trgovački centar konzum, dok su prizemlje, prvi, drugi i treći kat opremljeni trgovinama raznog sadržaja, apotekama, trgovinama informatičkom opremom, restoranima i barovima. Stražnji dio ovog objekta ima stambenu funkciju na više katova koji su liftom povezani sa poslovnom zonom objekta. Površina ovog objekta iznosi 18000 m² .

Sl. 22. Gradska četvrt Balinovac kao primjer planske mreže stambeno – poslovnih objekata

Izvor: Autor, kartografska podloga digitalni ortofoto snimak Grada Mostara. Digitalizirano na temelju prostornog plana Grada Mostara

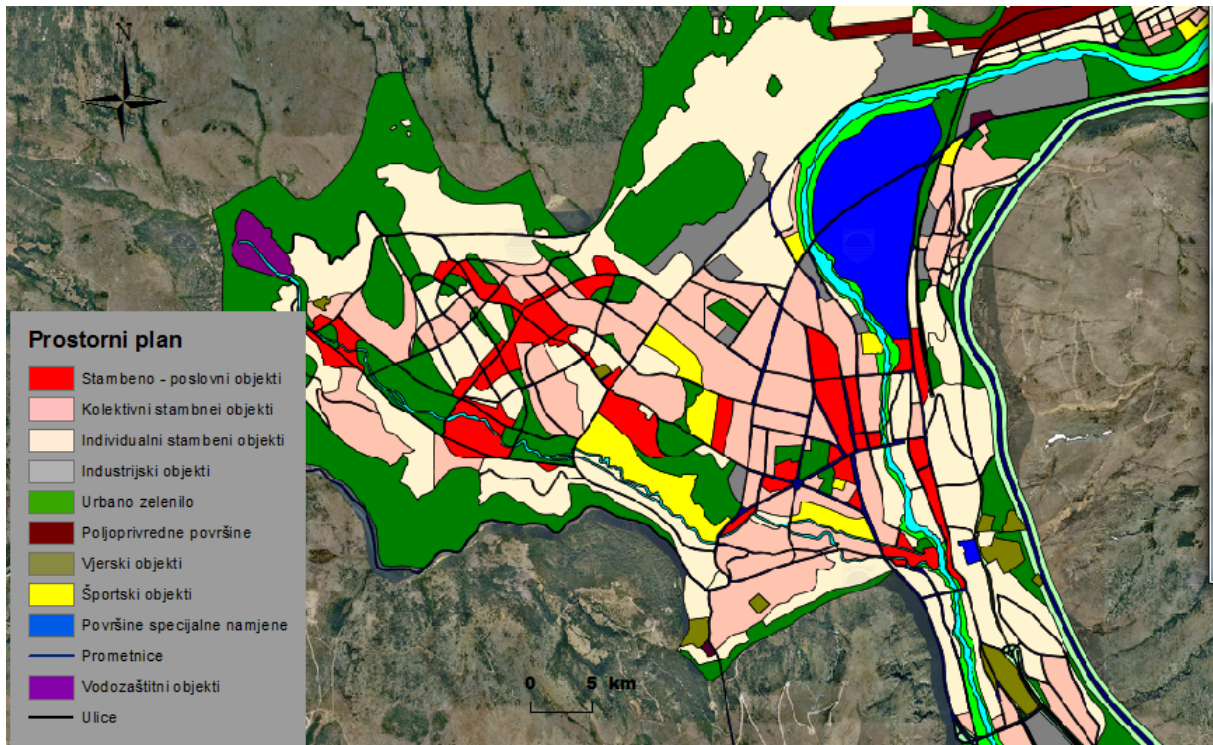
Na jugozapadnom ulazu u gradsko područje grada Mostara nalazi se gradska četvrt Balinovac (Sl. 22.). U ovoj zoni u većinskom dijelu prevladavaju stambeni objekti za individualno i kolektivno stanovanje, a u suvremeno vrijeme širenjem grada i koncentracijom gradski funkcija na rubne dijelove grada, grade se stambeno-poslovni objekti, koji u prizemlju imaju stambeno-poslovnu funkciju. Od poslovnih funkcija u prizemnim prostorijama najuočljivije su samoposlužne trgovine i ljekarne.

Sl. 23. Gradska četvrt Bijeli brijeg kao primjer planske mreže stambeno – poslovnih objekata

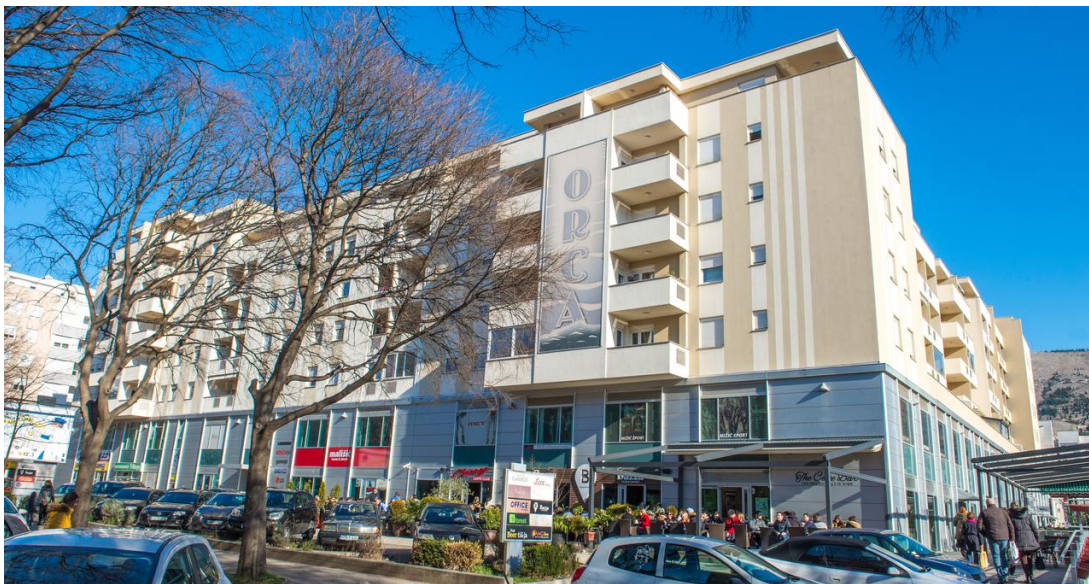
Izvor: Autor, kartografska podloga digitalni ortofoto snimak Grada Mostara. Digitalizirano na temelju prostornog plana Grada Mostara

Gradska četvrt Bijeli brijeg smjestila se na sjevernoj strani gradskog prostora. U dijelu gradske četvrti koji je u urbanoj zoni grada prevladavaju stambeni objekti namijenjeni kolektivom stanovanju. Širenjem grada na okolni vanjski prsten prigradskog naselja Bijeli Brijeg, dolazi do gradnje individualnih stambeno-poslovnih objekata, koji u prizemlju obično imaju funkciju samoposlužnih trgovina ili usluga servisiranja raznih elektroničkih uređaja, automehaničarskih servisa. U zoni između sveučilišne kliničke bolnice i gradskog stadiona u suvremenom razdoblju započinje izgradnja modernih stambenih objekata namijenjenih kolektivno-stambeno poslovnim funkcijama (Sl. 23.)

Sl. 24. Prostorni plan središnje gradske jezgre

Izvor: Zavod za prostorno uređenje Grada Mostara, promjene i dopune prostornog plana Grada Mostara iz 1990. godine, Središnja gradska zona, doradio autor

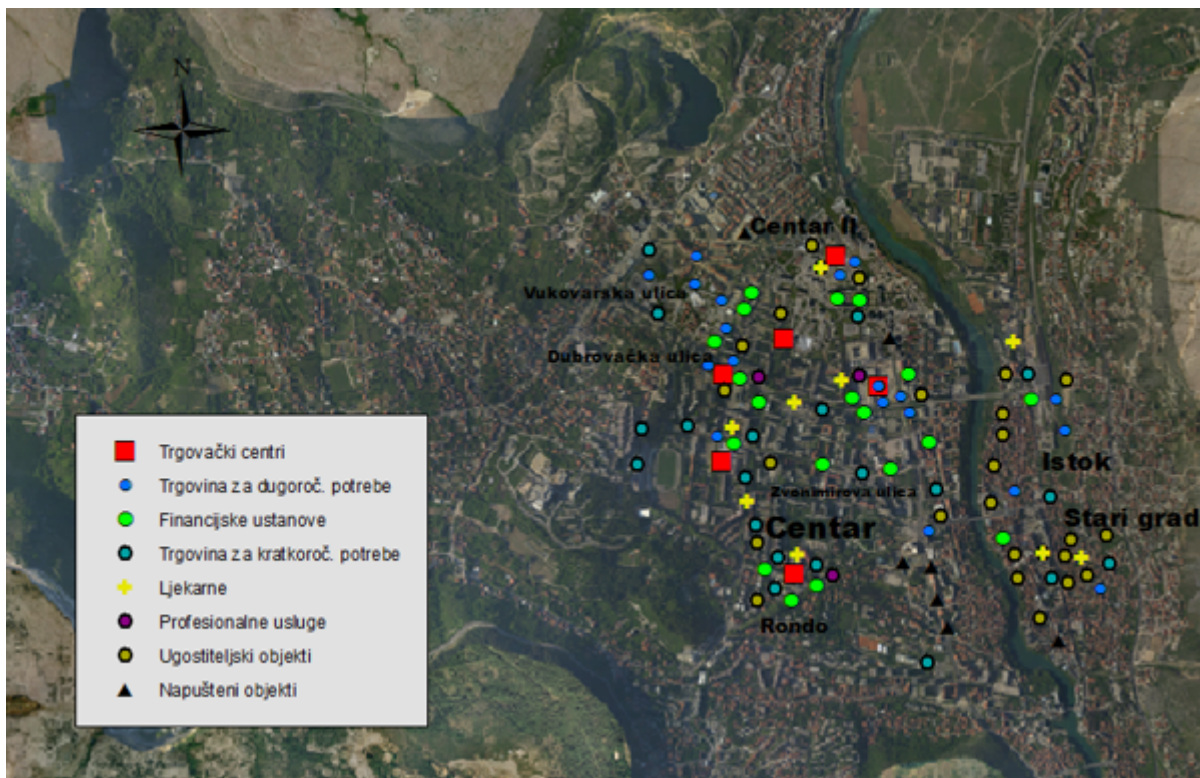
Sl. 25. Orca – planski primjer izgradnje suvremene mreže stambeno – poslovnih objekata

Izvor: autor

6.1.3. Poslovne funkcije

Poslovne djelatnosti čini jedna skupina uslužnih djelatnosti koje su međusobno funkcionalno povezane, a pokazuju slične tendencije lokacije te se najčešće koncentriraju na istim lokacijama. Udio gradskih površina namijenjenih poslovnim djelatnostima gotovo neznatan u odnosu prema nekim drugim kategorijama iskorištavanja (Vresk, 2002.) Vresk poslovne djelatnosti dijeli na trgovinu na veliko, trgovinu na malo, financijsko poslovanje (bankarstvo i osiguranje), osobne usluge, profesionalne usluge i upravne poslove. Od navedenih djelatnosti od najvećeg značaja je trgovina na malo. One su koncentrirane na mjestu najveće dostupnosti, a to je sam centar grada.

Krajem 90-ih godina grad Mostar postaje najveći poslovni centar cijele Hercegovine. U suvremenom razdoblju u unutrašnjosti zapadnog dijela Mostara prevladava tendencija rasta trgovačkih i financijskih institucija. Unutar gradskog pojasa trenutno je locirano 30 financijskih institucija od kojih je 15 izgrađeno zadnjih 10 godina. U zadnjih 10 godina izgrađeno je 5 velikih trgovačkih centara. Na prostoru Mostara krajem 90-ih godina prevladavaju višekatnice u kojima je prizemni dio namijenjen djelatnosti trgovine na malo od koje su najzastupljenije samoposlužne trgovine prehrambenim proizvodima, dok su na višim katovima odvjetački uredi i stambena funkcija. U početnom razvoju središnji poslovni centar Mostara bio je koncentriran duž glavne avenije na koju se nastavlja ulica Kralja Tomislava, te manje ulice koje ih okomito sijeku. Budući da središnji gradski prostor karakterizira visoka cijena zemljišta i najma poslovnog prostora, mnoge trgovine na malo na prostoru Zapadnog Mostara se zatvaraju. Stare obrtničke radionice su kao što su obučari, krojačke radnje i druge radionice potpuno su nestale. Također je sve više prisutno intenzivno iskorištavanje gradskog zemljišta, kompaktna izgrađenost. U takvim uvjetima, sve veću prednost imaju trgovački centri sa podzemnim garažama namijenjeni za parkiranje automobila. Oni privlače veću koncentraciju ljudi što uvjetuje razvoj CBD zone unutar gradskog prostora Mostara.

Sl. 26. Koncentracija poslovnih funkcija u središnjoj gradskoj zoni

Izvor: Autor, kartografska podloga digitalni ortofoto snimak Grada Mostara

Iz ovog kartografskoj prikaza (Sl. 26.) vidljivo je da su poslovne funkcije koncentrirane na uzak pojas duž glavnih ulica. Od trgovina za kratkoročne potrebe najveći udio zauzimaju samposlužne trgovine prehrambenim proizvodima. U trgovinama za dugoročne potrebe najviši udjel imaju informatički centri, trgovine kućanskim i električnim aparatima, trgovine građevinskom opremom. U suvremenom razdoblju nakon 2010. godine na prostoru Grada Mostara glavnu CBD poslovnu zonu čini prostor gradskog kvarta Rondo, prostor oko tržno centra Mercator, Dubrovačka ulica sa stambeno poslovnim centrom Piramida, Prodajni centar stari tržni Splitska ulica sa poslovno – trgovačkim centrom Mepas mall. Na prostoru Istočnog Mostar nema koncentracije velikih trgovačkih centara, prevladaju pretežito trgovine za kratkoročne potrebe u mješovito stambeno poslovnim objektima. Prostor oko Starog Grada orijentiran je na turističku ponudu sa brojnim restoranima, motelima, prenoćištima, suvenirnicama. U suženom prostoru mahala istočnog Mostara karakteristične su obrtničko - zanatske radionice poput krojača i obućara.

CBD poslovne zone Zapadnog gradskog područja razvijaju se spontano u prostoru karakterizira ih najviša cijena najma zemljišta u gradu. Na prostoru grada Mostara razvoj modernog CBD-a je započeo izgradnjom tržnih centara prehrambenih proizvoda sa više od 15000 m² u nizu. Izgradnja podzemnih garaža velikih kapaciteta te široka ponuda privlači veliki broj potrošača. Početkom 2000-ih godina jedno poduzeće u tržnom centru zauzimalo je cijeli kat, dok je današnja situacija uvelike drugačije. To je posebno vidljivo u tržnim centrima Rondo, Piramida, Mepas mall, gdje je na jednom katu koncentrirano više poduzeća za zadovoljavanje kratkoročnih i dugoročnih potreba. Zbog velikog broja koncentriranih poduzeća unutar tržnih centra, dolazi do zatvaranja prostora u kojima je koncentrirano jedno poduzeće najčešće prehrambene funkcije. Rastom trgovačke funkcije u gradskom prostoru dolazi do ekspanzije finansijskog sektora što se vidi u velikom broju izgrađenih banki, mjenjačnica, štedionica potaknutih stranim investitorima koji sve više pokazuju interes (Raiffeisen banka, Unicredit banka). Trenutno je na prostoru Mostara 30 finansijskih ustanova, 10 ih je koncentrirano u novoizgrađenim trgovačkim centrima. Iako se Mostar krajem 90-ih godina razvio u najvažniji trgovačko – poslovni centar Hercegovine i treći po razvijenosti u BiH, teško je stradao u ratnim godinama pa planska izgradnja nekih planiranih poslovnih objekata nikad nije realizirana, a u suvremenom razdoblju nisu pokazani interesi investitora da obnovu i realizaciju projekata.

Sl. 27. Piramida centar kao primjer suvremeno stambeno – poslovnog objekta

Izvor: <http://zetagradnja.com/wp-content/uploads/2015/11/TC-Piramida.jpg>

Stambeno – poslovni centar Piramida (Sl. 27.) izgrađen je 2010. godine sa bruto površinom od 18000 m². U sklopu poslovnog centra koncentrirano je 40 trgovina za kratkoročne i dugoročne potrebe, podzemna garaža sa 120 parking mjesta ugostiteljski objekti i stambene zone. Oko poslovnog centra počinju se graditi trgovačko objekti u nizu jedan na drugom spontano tvoreći CBD suvremenu poslovnu zonu.

Sl. 28. Mepas mall kao primjer najvećeg suvremenog poslovnog centra grada Mostara

Izvor: http://m.pogled.ba/storage/uploads/novosti/f/8/4/6/yU28aRFs_centrar.jpg

Poslovno trgovački centar Mepas mall (Sl. 28.) izgrađen je 2012. godine sa bruto površinom od 100000 m². U ovom objektu koncentrirano je preko 80 trgovina za kratkoročne i dugoročne potrebe, hotel mepas, restoran, financijske ustanove, 5 kino dvorana, klinički centar, objekti namijenjeni za zabavu. U podzemnom dijelu ovog objekta smještene su tri podzemne razine garaža s ukupno 605 parkirnih mjesta. U podzemlju iznad parkirnih garaža nalazi se hipermarket konzum. Ovaj objekt sadržava 7 katova nadzemne razine. Izgradnjom poslovno- trgovačkog centra Mepas mall i koncentracije velikog broja trgovačkih objekata,

dolazi do zatvaranja okolnih objekata u njegovoj blizini kojima je prostor namijenjen jednom trgovačkom poduzeću.

Sl. 29. Primjer propalog projekta izgradnje poslovnog objekta Staklena Banka

Izvor: https://www.dnevnik.ba/sites/default/files/styles/dnevnik_840x470_/public/novosti-slike/staklena1.jpg?itok=15j1RDP7

Objekt staklena banka izgrađena je krajem 1980-ih godina kao objekt kojem je glavna namjena bila finansijsko poslovanje, napravljena je planski kao rezultat porasta bankarskog sektora. Za vrijeme ratnih događanja teško je oštećena i zapaljena, a nakon ratnih događanja nije pokazan interes grada Mostara niti privatnih investitora za njezinu obnovu, pa su mnogi pokušaju njezine obnove propali (Sl. 29.).

Sl. 30. Primjer nerealiziranih projekata izgradnje objekata za poslovnu namjenu

Izvor: autor

Sl. 31. Primjer starih zanatsko – obrtničkih radionica na prostoru starogradske jezgre

Izvor: autor

Stare obrtničke radionice nalaze su na prostoru starogradske jezgre. Smještene u prizemnim prostorijama stambenih objekata namijenjenih za obiteljsko stanovanje. Starogradska jezgra je jedina zona gdje su locirane stare obrtničke radnje, glavni razlog je što ovaj dio gradske cjeline nije zahvaćen ekspanzivnim rastom tržišnih centara koji se nisu mogli

razviti u suženom prostoru mahala, ali i zbog namjene starogradske jezgre u turističke djelatnosti. (Sl. 32.)

Sl. 32. Starogradska jezgra kao primjer koncentracije trgovina namijenjenim turističkoj ponudi

Izvor: autor

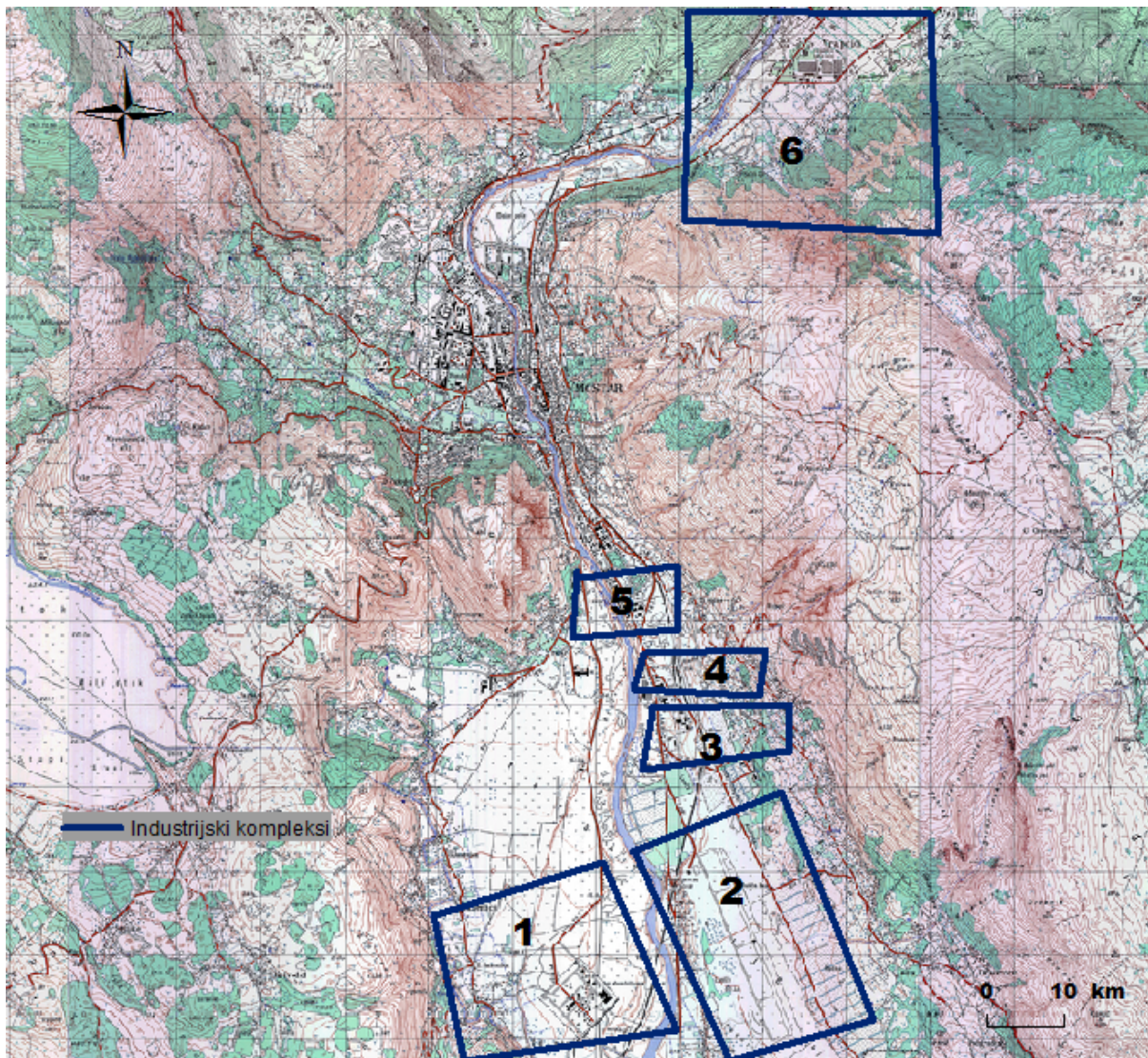
6.2. Proizvodne funkcija

Prostor grada Mostara gospodarski se počeo razvijati za vrijeme Austrougarske vladavine kada je kroz Zapadni Mostar prošla uskotračna željeznička pruga, Sarajevo – Mostar – Ploče. 1872. godine don Frano Miličević je otvorio prvu tiskaru u Mostaru. Četiri godine poslije otvorena je modernija tiskara koja je postala najveća izdavačka kuća tog vremena u Bosni i Hercegovini. Mostar je 1924. godine dobio vlastiti izvor električne energije, termoelektranu koja je imala instaliranu snagu 2x1800 kw/h.

6.2.1. Industrija

Za vrijeme socijalističkog razdoblja Jugoslavije grad Mostar se razvio u vodeći industrijski centar Hercegovine. Ekspanzija industrije potaknula je naglu urbanizaciju i širenje grada na prostor suburbanog prstena. Obzirom da je rast industrije u ovom razdoblju bio impulzivan bila je potreba za većom površinom, pa se u zoni južno od Mostara grade veliki industrijski kompleksi. Time se olakšala proizvodnja ali i transport gotovih proizvoda, budući da se transport teretnim vozilima ne bi odvijao središnjom gradskom zonom kako bi se izbjegla opterećenost užeg gradskog pojasa. U ruralnim naseljima Rodoč, Jasenica, Ortiješ, Vrapčići koja se nalaze 5 km od središnjeg gradskog prostora dolazi do izgradnje industrijskih objekata, pa ova naselja funkcionalno poprimaju izgled gradskog naselja i postaju gravitacijska zona središnjeg gradskog naselja iz kojeg se odvija svakodnevna cirkulacija radne snage na relaciji grad – gradska okolica. Nakon 1940. godine na prostoru Mostara izgrađuju se sljedeće tvornice: tvornica duhana, tvornica namještaja, tvornica sapuna, tvornica leda, ciglana i ribarnica.

U razdoblju 1960. – 1990. godine glavnu okosnicu gospodarskog razvoja činila je prerađivačka industrija, industrija tekstila, proizvodnja električne energije, industrija strojarских dijelova, metaloprerađivačka industrija Soko, Aluminijski kombinat, Pamučna industrija Đuro Salaj, poljoprivredni kombinat Hepok, Industrija namještaja, Hidroelektrane na Neretvi, (Grabovica, Salakovac, Mostar), te tvornica duhana Mostar.

Sl. 33. Industrijski kompleksi na prostoru Grada Mostara

Izvor: topografska karta grada Mostara, 1973. godina, mjerilo 1:15000, doradio autor

Prikaz 1 - Industrijski kompleks Aluminij, prikaz 2 - vojno – industrijski kompleks Soko, prikaz 3 - Prehrambena industrija Hepok, prikaz 4 - Industrija duhana, prikaz 5 - Industrija vina, prikaz 6 - Industrija prerade pamuka Đuro Salaj

Na ovoj topografskoj karti prikazani su objekti koji su činili okosnicu industrijske proizvodnje u razdoblju od 1960 - ih do 1990 - ih godina. (Sl. 33.)

Na prostoru južno od Mostara početkom 1960-e godine izgrađena su dva najveća industrijska kompleksa koja su činila okosnicu industrijske proizvodnje do 1990- e godine. Na topografskoj karti su prikazana 2 najveća industrijska objekta na prostoru Grada Mostara koja su činila okosnicu industrijske proizvodnje do 1990.godine. Dok je Aluminij (prikaz 1) bio najveći centar metalne industrije, vojno - industrijski objekt Soko (prikaz 2) činio je okosnicu vojne industrije sa proizvodnjom borbenih zrakoplova Jugoslavije testiranih na vojnom aerodromu koji je izgrađen u sklopu ovog kompleksa.

Grad Mostar u razdoblju između 1960 -1990. bio je jedan od centara metaloprerađivačke industrije u bivšoj Jugoslaviji. Kroz Velike sisteme „Energoinvest“, „Soko“ „UNIS“ „ŠIPAD“ razvila se industrijska proizvodnja izvorno orijentiranih poduzeća u spektru proizvoda rađenih po najsuvremenijim tehnologijama visokog kvaliteta, koja je u metaloprerađivačkom i strojarskom kompleksu zapošljavala više od 11000 ljudi.

Između središnjeg gradskog naselja Mostar i južnog pojasa Grada Mostara smješteni su industrijski kompleksi koji su činili okosnicu prehrambene industrije u razdoblju između 1960-e i 1990- e godine. (prikaz 3, prikaz 4 , prikaz 5). U suvremenom razdoblju postupkom privatizacije ovi objekti posluju u okviru malih i srednjih poduzeća, a proizvodnja u odnosu na 1990. godine je četverostruko je manja. Poljoprivredni kompleks Hepok danas ima oko 80 zaposlenih, proizvodnja je orijentirana na industrijsku proizvodnju vina, a zbog previsokih troškova prijeti mu zatvaranje. (prikaz 3) Na prostoru sjeverno od Mostara u naselju Vrapčići koje je udaljeno 5 km od gradske jezgre početkom 1960- ih godina izgrađen je industrijski kompleks Đuro Salaj (prikaz 6). . Do 1990-te tvornica je zapošljavala 6200 radnika, a osnovna djelatnost je bila prerada pamuka i dorađivanje te izrada konfekcije. Najveći industrijski kompleks je bio u Gradu Mostaru, a firma je imala poslovnice u Širokom Brijegu, Čitluku, Ljubuškom. Po obujmu proizvodnje i izvoza bila je treća u Europi i najveća u bivšoj Jugoslaviji. Svoje proizvode plasirala je u sve zemlje Europe. U poslije ratnom periodu prestaje sa radom, u suvremenom razdoblju industrijski kompleks je zatvoren, i zapušten, a interes za investiranje u ponovno pokretanje pogona nije pokazano. Dio industrijskog kompleksa danas se iskorištava kao pogon za metaloprerađivačku industriju Zinktechnik Bosnia kojoj je osnovna djelatnost lijevanje obojenih metala.

Postratni i tranzicijski utjecaji dovode to promjena u strukturi poslovnog sektora. Bilježi se rast udjela trgovine, ugostiteljstva i turizma, bankarskog sektora i uslužnih djelatnosti, što se reflektira u strukturi zaposlenih i strukturi ostvarenih prihoda. Gospodarske aktivnosti baziraju se na poljoprivredi (proizvodnja vina, meda, proizvodnja iz plastenika, ranog voća i povrća). Mnoge tvornice i veća poduzeća su propala. Propale su tvornice Soko, tvornica pamuka Đuro Salaj, a najveća proizvodna kompanija Aluminij bazirana na proizvodnji anoda, žica, blokova, koja je do prije godinu dana zapošljavala 1000 radnika u stečajnom je postupku, proizvodne aktivnosti su zaustavljene, a visoki troškovi električne energije nepodmireni. U stečajnom postupku su dugi niz godina: Hepok, Mostarska vinarija, Tvornica duhana. Metaloprerađivačka industrija koja je činila okosnicu industrijske proizvodnje zasnovana je na domenu malog i srednjeg poduzetništva sa nesređenim tržištem. Registrirano je 109 poduzeća. To su uglavnom mala i srednja poduzeća. U industriji je zaposleno oko 20% radno aktivnog stanovništva.

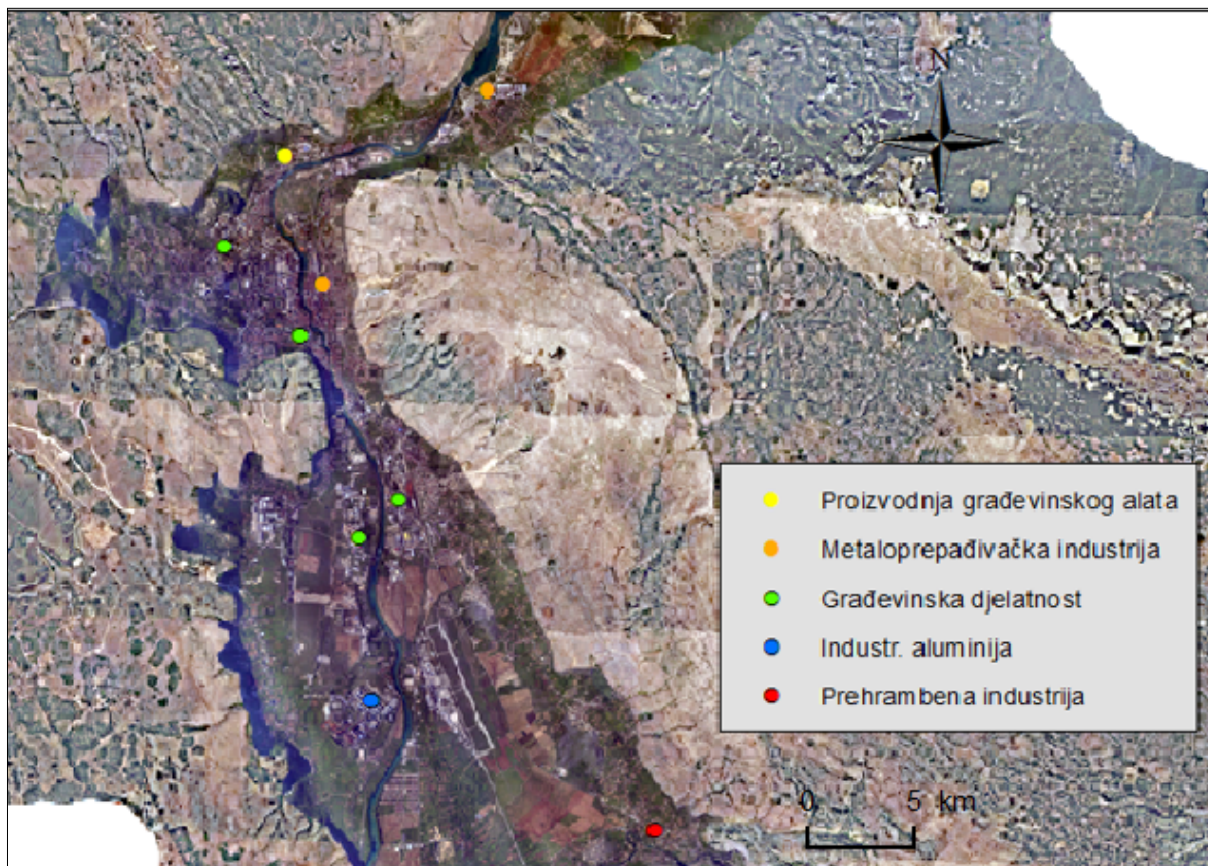
Tab. 12. Broj zaposlenih po gospodarskim sektorima

Gospodarski sektor	Broj zaposlenih
I. Proizvodnja usluga	13 985
1. Trgovina	3 222
2. Promet i veze	1 600
3. Obrazovanje	2 700
4. Zdravstvena i socijalna zaštita	2 319
5. Financije	1 075
6. Električna energija i voda	1 087
7. Poslovanje Nekretninama	1 558
8. Ugostiteljstvo	424
II. Proizvodnja materijalnih dobara	6 003
1. Prerađivačka industrija	2 923
2. Poljoprivreda	1 500
3. Građevinarstvo	1 580
III. Proizvodnja javnih dobara	752

Ostale javne, društvene i osobne uslužne djelatnosti	752
Ukupno:	20 740

Izvor: Studija turističkih potencijala za područje Grada Mostar

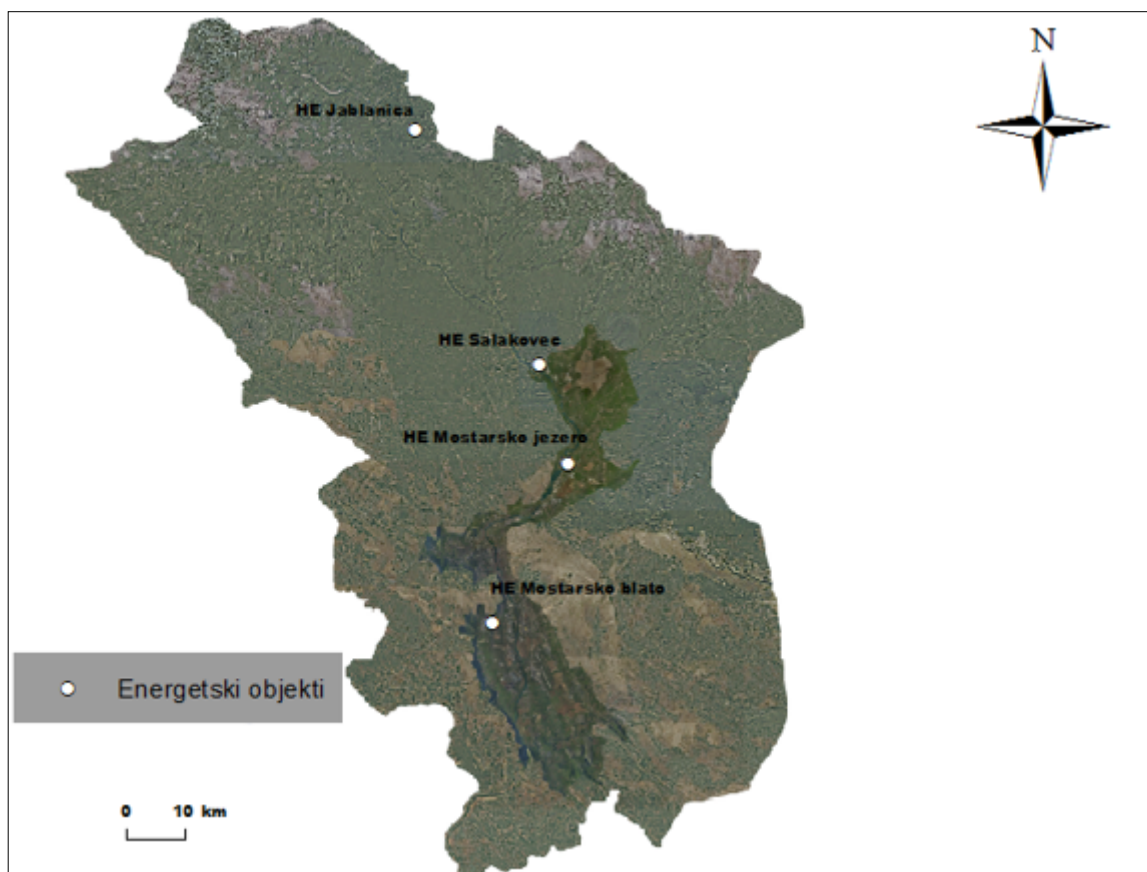
Na temelju analize (Tab. 12.) vidljivo je da je u suvremenom razdoblju na prostoru Grada Mostara prisutan trend rasta broja zaposlenih u proizvodnji usluga, dok je istovremeno prisutan trend velikog pada broja zaposlenih u proizvodnji dobara, što se najviše odrazilo u trendu propadanju industrijske djelatnosti. U proizvodnji usluga zaposleno je 13 985 djelatnika, ili (72%) dok je u proizvodnji dobara zaposleno 6003 djelatnika ili (28%). Najveći broj djelatnika zaposlenih u proizvodnji usluga otpada na trgovinu, dok najveći broj djelatnika zaposlenih u proizvodnji dobara otpada na prerađivačku industriju.

Sl. 34. Prostorni razmještaj industrije u gradu Mostaru 2019. godine

Izvor: provedeno kartiranje autora, kartografska podloga digitalni ortofoto snimak

Na kartografskom prikazu (Sl. 34.) su prikazani najvažniji industrijski objekti na prostoru Grada Mostara. Osnovna djelatnost lociranih industrijskih objekata je proizvodnja dobara, ali u sklopu industrijskih objekata organizirana je trgovina na veliko građevinskim, industrijskim i prehrambenim proizvodima, na taj način se gotovi proizvodi distribuiraju najčešće trgovini na malo.

Sl.

Sl. 35. Karta energetske objekata na prostoru grada Mostara

Izvor: autor, kartografska podloga digitalni orotofoto snimak Grada Mostara

U površinu namijenjenu industrijskom sektoru ubrajamo i izgrađene hidroelektrane. Na prostoru grada Mostara izgrađene su 4 hidroelektrane a to su: HE Grabovica, HE Salakovac, HE Mostar, te HE Mostarsko blato. (Sl. 35.). Budući da je teritorij u dolini rijeke Neretve pretežito krško polje sa površinom 3800 ha, tijekom padalina kapaciteti ponora bili su prezasićeni što je bio razlog čestog plavljenja. Izgradnjom hidroelektrana poplavljene površine znatno su neutralizirane.

Hidroakumulacija Grabovica je formirana 1982. godine. Počinje od Jablanice i proteže se prema Mostaru. Maksimalna dužina jezera je oko 12 km, a površina oko 130 ha. Maksimalna dubina jezera je oko 34 m, dok su oscilacije vode oko 4 m.

Hidroakumulacija Salakovac je formirana 1981. godine. Maksimalna dužina jezera je 20 km, površina oko 314 ha, najveća dubina je oko 40 m, dok su oscilacije vode oko 5 m. Mostarsko jezero je akumulacija napravljena 1987. godine. Maksimalna dužina jezera je oko 10 km, a površina oko 112 ha. Najveća dubina jezera je oko 20 m, dok su oscilacije vode do 5 m. Hidroakumulacija Mostarsko blato smještena je jugozapadno od Mostara. Akumulacija HE Mostarsko blato sastoji se od nizvodne i uzvodne akumulacije spojene spojnim kanalom. Bazen je

u najnižem dijelu polja gdje se voda skuplja i odakle su počinjala plavljenja, kao i evakuacija vode kroz prirodne ponore i vodoprivredni tunel. Hidroelektrana energetski koristi prirodnu visinu od 178 m između Mostarskog blata i rijeke Neretve. Od kako je izgrađena ova HE 2010. godine nije došlo do plavljenja područja, te je došlo do povećanja poljoprivrednog zemljišta. U toku je izgradnja i drugog akumulacijskog bazena HE Mostarsko blato.

Ukupna instalirana snaga HE na području Grada Mostara je 459 MW, što čini 35,6% instaliranih hidroenergetskih kapaciteta Federacije Bosne i Hercegovine.

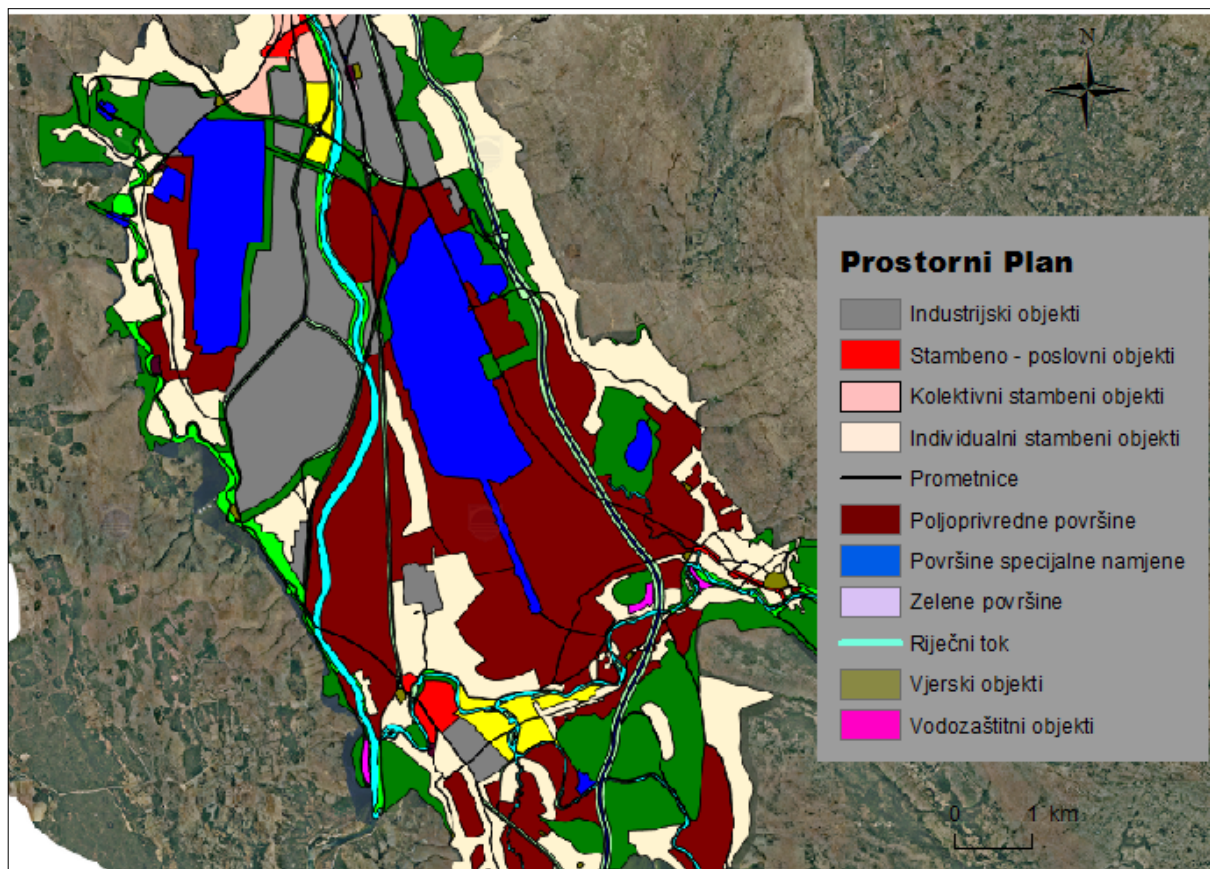
HE Grabovica ($2 \times 57 = 114$ MW), priključeni napon je 220 kV. Očekivana godišnja proizvodnja je oko 346 Gwh.

HE Salakovac ($3 \times 70 = 210$ MW), priključeni napon je 220 kV. Očekivana godišnja proizvodnja je 590 Gwh.

HE Mostar ($3 \times 25 = 75$ MW), priključeni napon je 110 kV. Očekivana godišnja proizvodnja je 310 Gwh.

HE Mostarsko blato ($2 \times 30 = 60$ MW), priključeni napon je 110 kV. Očekivana godišnja proizvodnja je 167 Gwh.

Kada govorimo o potrošnji električne energije za grad Mostar, u njoj su domaćinstva sudjelovala sa 62,5%, industrija sa 10%, javna rasvjeta sa 2,15% i ostala potrošnja sa 25,35%. Veliki potrošač električne energije na području Grada Mostara je „Aluminij“. Ova kompanija djelomično koristi kapacitete Elektroprivrede Hrvatske zajednice Hercegbosne a veći postotak nalazi na tržištu jugoistočne Evrope.

Sl. 36. Prostorni plan jugozapadnog dijela grada Mostara

Izvor : Zavod za prostorno uređenje grada Mostara, doradio autor

Na karti (Sl. 36.) je prikazan prostorni plan grada Mostara za prostor jugozapadno od gradskog središta. Obzirom da je za potrebe industrije, poljoprivrednu proizvodnju potrebna veća površina prostornim planom je predviđena izgradnja industrijskih objekata jugozapadno od gradskog središta. Veća površina kao i blizina magistralne ceste M17, i željezničke pruge, omogućuje produktivniju proizvodnju i brži transport gotovih proizvoda.

Prehrambena industrija

Stanovništvo u dolini Neretve se od najstarijih vremena bavilo poljoprivredom, i do pojave industrije to je bila glavna privredna grana. Danas je također jedan od glavnih nositelja razvoja privrede pored malih i srednjih poduzeća, te turizma, svakako i

poljoprivreda. Najbolja aluvijalna tla su smještena u dolini rijeke Neretve. Upravo na tom prostoru se šire naselja, infrastruktura te industrija. Najkvalitetnije zemljište je pod stalnim pritiskom urbanizacije. Male površine istraživanog teritorija su raspoložive za poljoprivrednu proizvodnju. Najzastupljenije žitarice su pšenica, ječam i kukuruz. Prema procjenama 2009. godine najveće prinose po hektaru ima pšenica od 1,9 tona po hektaru. Ukupni prinosi iznosili su 38 tona. Prinosi kukuruza iznosili su 23 tone, dok je prinos ječma iznosio 15 tona. Od povrća najzastupljeniji je krumpir sa 5.459 tona. (Grad Mostar Odjel za Gospodarstvo, zvanični dokument)

Voćarstvo je uglavnom ekstenzivnog tipa. Voćnjaci koji postoje su uglavnom u privatnom vlasništvu. Mostar je najpoznatiji po prinosima trešanja, koje dostiževaju ranije nego u ostalim područjima Bosne i Hercegovine. To je trešnja Alica. Prema procjenama 2009. godine ukupni prinos ovog voća iznosio je 480 tona, što ga stavlja na prvo mjesto u Bosni i Hercegovini.

Tab. 13. Prinosi voća u Gradu Mostaru 2009.

Vrste voća	Prinosi	
	Po stablu kg	Ukupno t
Jabuka	6,0	39
Kruška	5,7	22
Šljiva	8,6	40
Breskva	5,0	52
Orasi	7,8	16
Trešnje	9,8	480
Višnje	5,1	26
Kajsije	3,7	11
Grožđe	2,8	2.420

Izvor: Federalni zavod za statistiku

Na temelju analize (Tab. 13) pokazuje da je drugo najzastupljenije voće grožđe. Godišnje se u Mostaru ubere 2.420 tona grožđa, po čemu je peti grad u Bosni i Hercegovini po prinosima grožđa. Čitluk, Čapljina, Stolac i Ljubuški imaju veće prinose grožđa od

Mostara. Na teritoriji grada Mostara nalazi se i najveći vinograd u Bosni i Hercegovini, ali i šire, Željuša. Zasađen je autohtonim hercegovačkim vrstama Blatinom i Žilavkom. Veličinom se ističe i vinograd Kosor u blizini naselja Blagaj, koji je zasađen istom sortom kao i Željuša. Podaci iz prethodne tabele nam pokazuju da ostale sorte voća nisu najbolje razvijene u odnosu na ostale gradove. Sorte koje uspijevaju u ovom kraju, i ne možemo ih naći u drugim dijelovima Bosne i Hercegovine su: nar, smokva i maslina.

Na ovom prostoru od XVII. stoljeća se sadi i duhan. Podaci o tome se nalaze u Dubrovniku koji je uvezio u to vrijeme listove duhana iz Hercegovine. Organizirani uzgoj duhana počinje u prvoj polovini XIX. stoljeća. U doba Turske vladavine to je bio glavni izvozni proizvod Hercegovine.

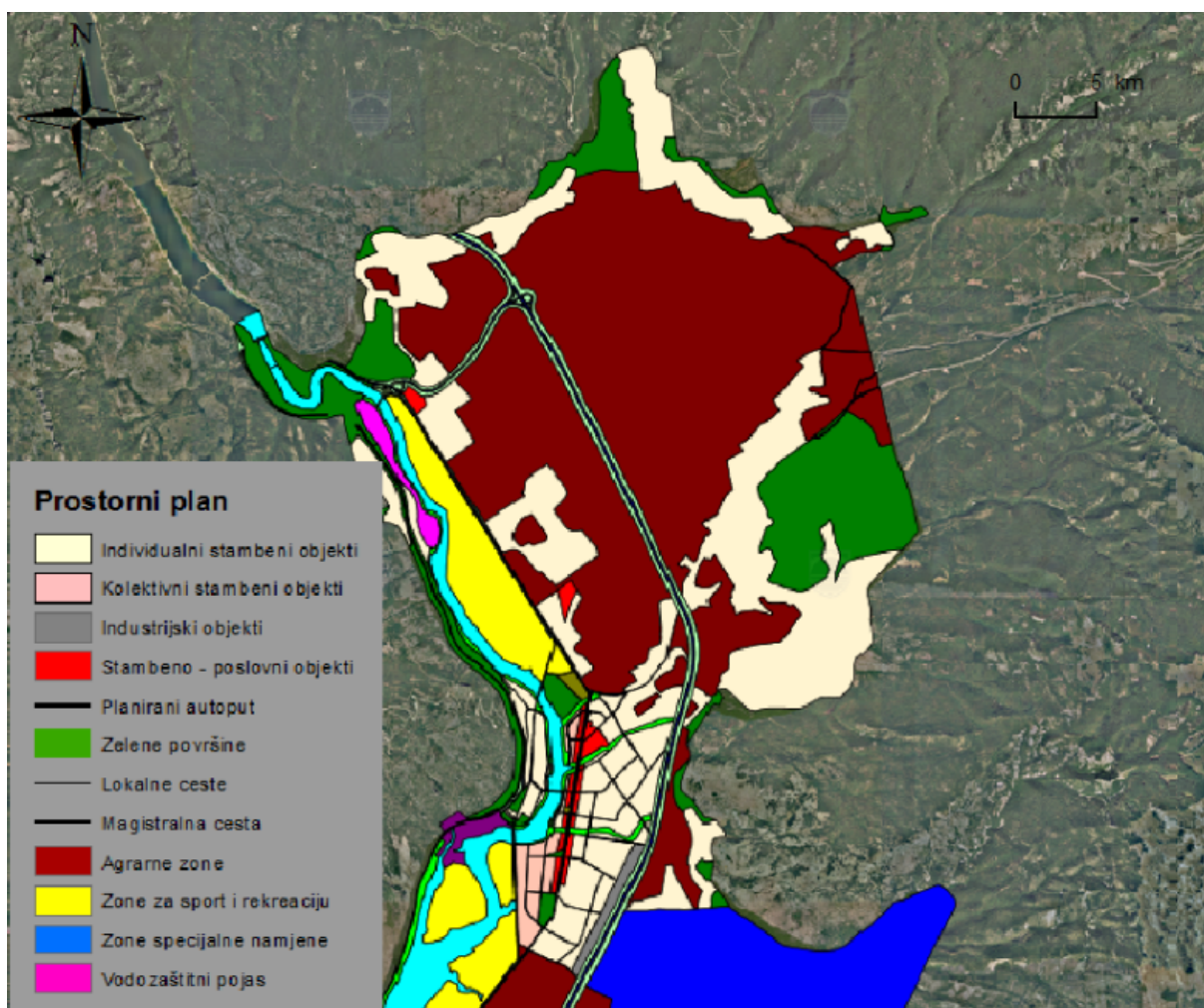
Stočarstvo i ribogojstvo

Veliki dio istraživanog područja čine pašnjaci i livade, što je dobar preduvjet za razvoj stočarstva. Podataka o stanju stočnog fonda u gradu Mostaru nema, pa ćemo se koristiti podacima stočnog fonda u Hercegovačko-neretvanskom kantonu. Od stočarstva je najviše razvijeno ovčarstvo, gdje se broj ovaca znatno povećavao zadnjih godina, tako da je 2009. godine iznosio 98.990. Goveda, koze i svinje su zastupljene u manjem broju. Broj peradi je 2009. godine iznosio 173.000 komada.

U slivu rijeke Neretve na teritoriji grada Mostara postoji 9 uzgajališta salmonidnih vrsta: „Nortfish Blagaj“, „Salmon“, „Lakas“, „Forele“, „Zeriko“, „Bijela“, „Riba Co2“, „Vojno-Marić“ i „Pastrmka“. Osim nabrojanih postoje i mana ribogojilišta koja nisu registrirana. Salmonidne vrste koje se uzgajaju su potočna pastrmka (*Salmo trutta fario*), kalifornijska pastrmka (*Oncorhynchus mykiss*) i potočna zlatovčica (*Salvelinus fontinalis*). Procjenjuje se da je 2009. godine proizvodnja iznosila oko 1.000 tona.

Pčelarstvo

Posljednjih godina proizvodnja meda i uzgoj pčela u gradu Mostaru je u stalnom porastu. Broj košnica se povećava iz godine u godinu, pa je tako 2009. godine iznosio 29.039. Proizvodnja meda je također u porastu, pa je 2009. godine proizvedeno 308 tona.

Sl. 37. Prostorni plan sjevernog dijela grada Mostara

Izvor : Zavod za prostorno uređenje grada Mostara, doradio autor

Na prostornom planu je prikazano područje na 10 kilometra sjeverno od gradskog središta. Prema prostornom planu najveći dio ovog prostora ima poljoprivrednu namjenu (Sl. 37.).

6.3. Prometna funkcija

6.3.1. Cestovni promet

Grad Mostar je zahvaljujući geografskom položaju vrlo važno prometno čvorište. Tijekom 1960-ih godina grad Mostar dobiva današnju prometnu infrastrukturu. Glavnim cestovni koridor je na potezu Sjever-Jug: kroz njega prolaze magistralna cesta M-17 i željeznička pruga modernog kolosijeka. Južno od Mostara cesta je razgranata na više krakova, tako da preko Stoca ka Neumu ide magistralna cesta M-17,3 a preko Čitluka i Ljubuškog prema luci Ploče i srednjoj Dalmaciji regionalna cesta R-424. Glavna poprečna prometna trasa na smjeru istok-zapad je magistralna cesta M-6,1 Široki Brijeg-Mostar-Nevesinje.

Tab. 14. Tipovi cestovnih prometnica Grada Mostara

Tip prometnice	Dužina u km
Magistralne	97,4
Regionalne	32
Lokalne	260

Izvor: Prostorni plan područja posebnih obilježja od značaja za Federaciju BiH

Tab. 15. Prometna infrastruktura na području Grada Mostara

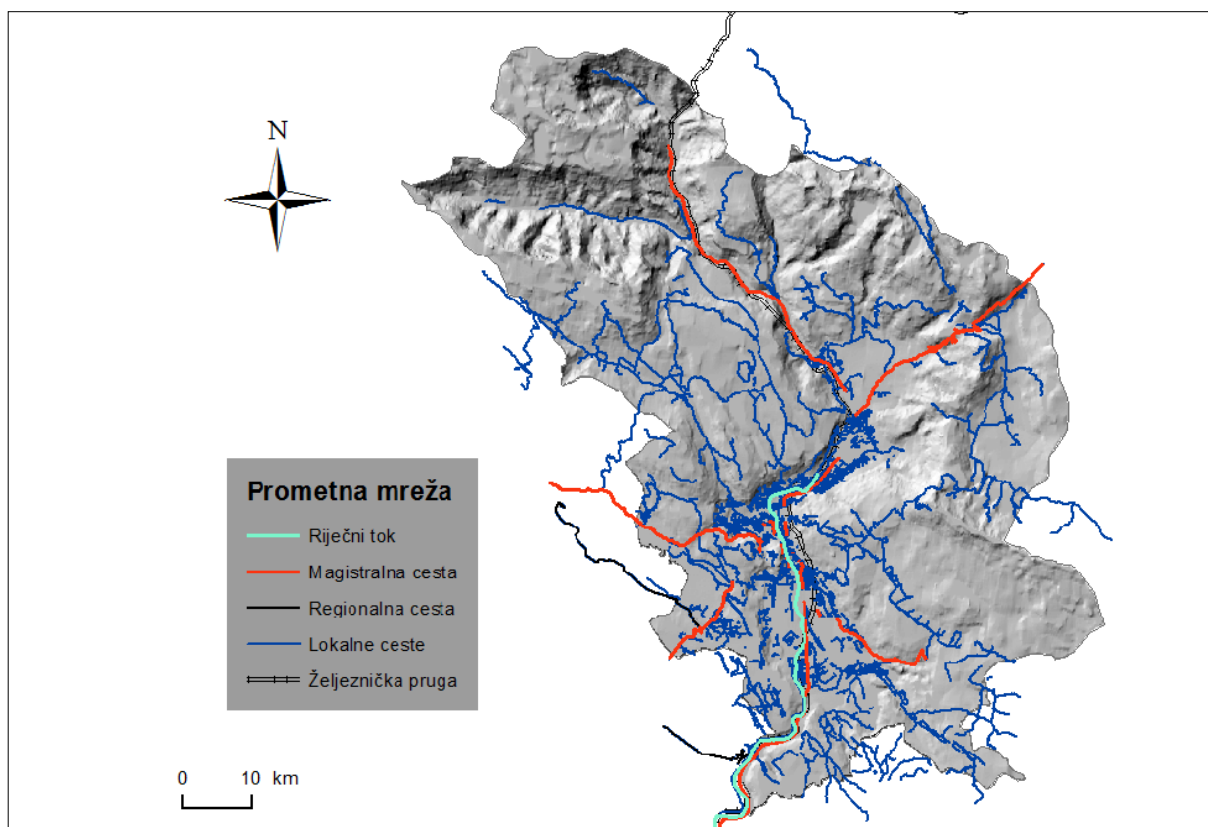
Rang Prometnice	Površina (km ²)
Magistralne ceste	0,88
Regionalne ceste	0,23
Lokalne ceste	4,72
Ukupno	5,83

Izvor: Prostorni plan Grada Mostara ministarstvo prostornog uređenja

Prema podacima dobivenim sa Prostornog plana grada Mostara ukupna površina prometne infrastrukture u gradu Mostaru iznosi 5,83 km². Prometnica najznačajnijeg ranga su magistralne ceste i zauzimaju 0,88 km². Najveću površinu zauzimaju lokalne ceste, sa 4,72 km². Najmanju površinu imaju regionalne ceste 0,23 km². (Tab. 15)

6.3.2. Željeznički promet

Željeznička pruga Mostar-Metković je izgrađena 1885. i prolazila je kroz 4 dionice: Mostar – Buna, Buna – Čapljina, Čapljina- Gabela, Gabela – Metković. Pruga je bila duga 42 kilometra. Dionica do Sarajeva je izgrađena 1891. godine. Od pruge uskog kolosijeka u prugu širokog kolosijeka proširena je u razdoblju od 1963.-1966. godine. Pruga Ploče–Sarajevo-Budimpešta povezuje Mostar s europskom mrežom, ali je potrebna njena modernizacija zbog male transportne brzine. Dužina željeznice iznosi 242 kilometra.

Sl. 38. Karta prometne mreže na prostoru Grada Mostara

Izvor: autor

6.3.3. Zračni promet

Aerodrom Mostar smješten je u naselju Ortiješ koje se nalazi 7 kilometra južno od gradskog središta. Zračna luka Mostar rekonstruirala se iz vojne zračne luke u zračnu luku za civilnu upotrebu 1965. Tijekom Olimpijskih igara u Sarajevu 1984. godine proglašena je alternativnom zračnom lukom za međunarodni aerodrom Sarajevo, time stječući status međunarodnog aerodroma.

Do raspada Jugoslavije zračna luka je zapimala oko 100000 putnika godišnje. U post ratnom periodu dogodio se nagli pad na 10000 zaprimljenih putnika godišnje. Ipak je u 2010. godini zabilježila nagli porast putnika na 18000 godišnje. Do 2012. godine broj putnika se povećao na 78000. U ukupnom udjelu putovanja, najveći broj otpada na turiste. Blizina svjetski poznatog svetišta u Međugorju je na udaljenosti od 20 km. Veliki broj putovanja otpada na vjerski turizam. Ipak znatno veći broj ljudi u posjeti Međugorju dolazi iz zračne luke Dubrovnik i Trogir. Jedan od razloga turističkih dolaska je posjeta starog grada Mostara.

Drugi važni potencijal zračnog prometa je regionalna razina zračnog prometa. Važno je naglasiti da je teritorij Hercegovine ipak prostor sa 450 000 ljudi, zračna luka se nalazi u sredini Hercegovine i dostupna je svima automobilske vožnje unutar jednog sata, ali se ne koristi adekvatno. Da bi se maksimalno iskoristio potencijal zračne luke Mostar, moraju se razmotriti neki od čimbenika koji se najviše odnose na tehničku opremljenost. Na prvom mjestu je usklađivanje aerodromske infrastrukture sa međunarodnim standardima. Također nedostaje mjesta za parking zrakoplova samo dva parking mjesta za referenti zrakoplov. Problem putničkog terminala, samo dva šaltera za prijavu, vrata za odlazak i vrata za dolazak. Također postoji niz drugih pitanja povezanih sa strategijom razvoja zračne luke Mostar, koji se postižu ekonomskom moći i boljom marketinškom promocijom (Studija EU zračna luka Mostar uz ulaganje ima budućnost). (Sl. 39).

Sl. 39. Lokacija zračne luke Mostar, naselje Ortiješ

Izvor: autor, kartografska podloga digital ortofoto snimak 2008.

6.4. Suvremena promjene u funkciji prometne infrastrukture grada Mostara

Grad Mostar kao najvažnije prometno čvorište Hercegovine u međugradskom prometu dobro je povezan autobusnim linijama. Na prostoru grada Mostara izgrađena su dva autobusna kolodvora Istočni i Zapadni Mostar. 2012. godine. Funkcija starog autobusnog kolodvora pomjera se sa lokacije ulica Stjepana Radića 1 kilometar sjeverno u Vukovarsku ulicu. U sklopu novoizgrađenog zapadnog kolodvora na višim katovima izgrađen je studentski dom, a u produženoj zoni kompleksa izgrađene su poslovni objekti. (Sl. 40.)

Sl. 40. Lokacija autobusnih kolodvora na prostoru grada Mostara

Izvor: autor, kartografska podloga digitalni ortofoto Grada Mostara 2008, prikaz 1 - stara lokacija autobusnog kolodvora Zapadni Mostar, prikaz 2 - nova lokacija autobusnog kolodvora Zapadni Mostar, prikaz 3 - lokacija autobusnog kolodvora Istočni Mostar.

U ratnim razaranja 1992. godine koja su pogodila prostor grada Mostara srušen je Carinski most, glavni most namijenjen cestovnom povezivanju Istočnog i Zapadnog Mostara. Obnovljen je 1996. godine. Njegovim obnavljanjem uspostavljena je direktna prometna veza između zapadnog i istočnog autobusnog kolodvora na taj način se prometna cirkulacija ali i prometna povezanost autobusnih linija između dva kolodvor povećala.

U suvremenom razdoblju grad Mostar se razvio u glavni poslovni i trgovački centar Hercegovine, a porast stupnja automobilizacije dovodi do konstantnih prometnih gužvi na ulazu i u središtu gradskog prostora. Da bi se ubrzao protok vožnje i smanjile prometne gužve izgrađeno je 5 kružnih tokova od kojih su 2 na ulazu u grad, a 3 u središnjoj gradskoj zoni. Veliki pritisak urbanizacije, a sukladno tome i automobilizacije premašuje kapacitete parkinga, pa se duž glavne avenije kolnička traka iskorištava kao funkcija parkinga, gdje se parkiranjem automobila u nizu povećava opterećenost kolničke trake tako da se funkcija duple kolničke trake neutralizira. U tu svrhu na sjevernom rubu glavne avenije slobodne površine se pretvaraju u parkirališta. Na kartografskom prikazu označeni su kružni tokovi na prostoru grada Mostara kojima je glavna svrha rasterećenje prometnih gužvi koje su karakteristične na ulazu u grad i u središnjem dijelu gradskog prostora.

Sl. 41. Karta lokacije kružnih tokova na prostoru grada Mostara

Izvor: autor, kartografska podloga digitalni ortofoto Grad Mostar 2008.

Na kartografskom prikazu (Sl. 41.) označeni su kružni tokovi na prostoru grada Mostara kojima je glavna svrha rasterećenje prometnih gužvi koje su karakteristične na ulazu u grad i u središnjem dijelu gradskog prostora.

Sl. 42. Carinski most

Izvor: https://files.structurae.net/files/photos/usdod/dd_sd_00_00573.jpg

6.5. Funkcija turizma

Turistička ponuda grada Mostara bazira se na kulturno-povijesnom nasljeđu, gdje se starogradska jezgra uzima kao reprezentativni primjer. U staru jezgru ubrajamo stari most sa širim područjem ulica od kojih glavna ulica ima specifično popločanu kaldrmu. Starogradska jezgra je od središnjeg interesa za turiste koja osim starog mosta obuhvaća i ulice Braće Fejić, Mala Tepa, Kujudžiluk, Oneščukova, Tabhana i Jusovina. Ova zona je uvrštena 2005. godine u srpnju na UNESCO-vu listu zaštićenih spomenika prirode. U ovoj zoni nalaze se kulturno-povijesni vjerski, ugostiteljski i trgovački objekti. Također od turističkog značaja je tradicionalno natjecanje u skokovima sa starog mosta koje ima jako dugu povijest. 8.11. 1993. godine za vrijeme ratnih događanja stari most je teško stradao granatiranjem, njegova obnova je dovršena 2004. godine, a u donacijama je sudjelovala talijanska i turska vlada. Značajni objekti turističke ponude koji su bitni za razvoj turizma u gradu Mostaru su: Katolička crkva, Muzej Hercegovina, Mitropolija-Vladičin dvor, Franjevački samostan sa

zvonikom, Muzej Starog Mosta, Karađoz-begova džamija, Stara i nova pravoslavna crkva, Tursko kupatilo, Kajtažova kuća.

Osim grada Mostara turistički atraktivno mjesto je i Blagaj. Posjeduje mnoge specifičnosti, a posebno orijentalne arhitekture. Poznata je derviška tekija, na vrelu Bune. Planinsko područje ovog teritorija ima velike kapacitete i pruža sve mogućnosti za razvoj zimskog turizma. To su planine Prenj, Velež, Čvrsnica i Čabulja. Tu je i Park prirode Rujište, koje se nalazi na obroncima planina Prenj i Velež. Područje Rujišta je i zračna banja sa najvećom količinom kisika u ovom dijelu Evrope. Pored skijaške staze izgrađeni su i prateći objekti koji omogućavaju da Rujište postane glavni zimski centar Hercegovine, Dalmacije ali i šire.

Sl. 43. Stari Most u Mostaru

Izvor: https://bs.wikipedia.org/wiki/Datoteka:Stari_Most22.jpg

Sl. 44. Blagaj

Izvor: <https://thumbor.forbes.com/thumbor/960x0/https%3A%2F%2Fblogs-images.forbes.com%2Fgeoffreymorrison%2Ffiles%2F2016%2F12%2FBlagaj-Tekija-by-Geoffrey-Morrison-6-of-20.jpg>

7. FUNKCIJA KVARTARNIH DJELATNOSTI

Veliku važnost u funkcijama gradskog centra ima djelatnosti kvartarnog sektora. To su neproizvodne djelatnosti. Ovaj sektor obuhvaća najmanju površinu od 0,45 km². Najviše je objekata obrazovanja, njih ukupno 38. Tu je zajedno osnovno, srednje i visokoškolsko obrazovanje. Univerzitet i sveučilište se nalaze u gradskoj jezgri, zajedno sa školama srednjeg obrazovanja. Osnovne škole su prisutne kako u centru, tako i u većim okolnim naseljima kao što su Drežnica, Blagaj, Potoci, Vrapčići, Jasenjani. U suvremenom razdoblju dolazi do premještanja dijela sveučilišne funkcije iz gradske jezgre u gradsku okolicu, pa prigradsko naselje Rodoč dobiva sveučilišnu funkciju.

Dvije bolnice koje imaju ne samo gradsko nego i regionalno značenje zahtijevaju veće površine pa su locirane u predgrađu. Domovi zdravlja su locirani u sekundarnim gradskim centrima. Objekti administracije su locirani u centru grada, da su lako pristupačni svim stanovnicima. Upravna uloga grada je važnija ako je on istovremeno i glavni grad regije, kao što je ovdje slučaj, gdje cijelo područje Hercegovine gravitira gradu Mostaru. Zajedno sa svim ovim djelatnostima važno mjesto u gradskom centru zauzimaju i objekti kulture (muzeji, Hrvatsko narodno kazalište).

8. REZULTATI ISTRAŽIVANJA I ZAKLJUČAK

U uvodnom dijelu rada postavljene su hipoteze koje su bile jedno od sredstava ostvarivanja ciljeva ovog rada. Terenskim kartiranjem, analiziranjem Prostornog plana Grada Mostara, prilagodbom digitalnog ortofoto snimka Grada Mostara potvrđuju se postavljene hipoteze.

Grad Mostar najveći impuls rasta i gospodarskog razvoja postiže 1960-ih godina izgradnjom industrijskih kapaciteta na jugu grada.

Razvojem industrijalizacije povećala se potreba za većom površinom što je rezultiralo izgradnjom industrijskih objekata 5 km južno od grada. Prigradska naselja Rodoč, Jasenica, Vrapčići dobivaju glavnu proizvodnu funkciju, a svakodnevnom cirkulacijom radne snage na relaciji grad-gradska okolica ova naselja se integriraju u urbanu cjelinu. U ovom razdoblju dolazi do ubrzane izgradnje stambenih cjelina. Do 1945. godine na prostoru grada Mostara bilo je izgrađeno 927 objekata stambene funkcije. U razdoblju 1961. – 1970. godine potaknuto snažnom industrijalizacijom izgrađeno je 7 409 objekata stambene funkcije. U ovom razdoblju zabilježen je snažni demografski rast te do kraja 1980. godine grad Mostar ima 110 337 stanovnika. Industrijski kompleksi Aluminij i Soko glavni su nositelji industrijske proizvodnje. Na temelju ovih statističkih podataka postavljena hipoteza se prihvaća.

U suvremenom razdoblju uočena je tendencija rasta broja poslovnih funkcija uz istovremeno drastično opadanje broja proizvodnih funkcija klasične teške industrije.

U suvremenom razdoblju na prostoru grada Mostara prisutan je trend rasta poslovnih funkcija. Nakon 90-ih godina dolazi do rasta financijskog sektora na prostoru grada Mostara. Na prostoru grada locirano je oko 30 bankarskih institucija. Izgradnjom suvremenih tržišnih centara dolazi do koncentriranja trgovina za kratkoročne i dugoročne potrebe, financijskih institucija, odvjetničkih usluga na maloj površini gdje se stvaraju suvremene CBD zone. Istovremeno dolazi do propadanja proizvodnih funkcija koje su bazirane na metaloprerađivačkoj industriji. Proizvodna poduzeća su organizirana kao privatna poduzeća malog i srednjeg obrta. U suvremenom razdoblju funkcije proizvodnje usluga : trgovine, financije, promet i veze, poslovanje nekretninama zapošljavaju 13 985 osoba, a funkcije proizvodnje dobara: prerađivačka industrija, poljoprivreda, građevinarstvo zapošljava samo 6007 osoba. Veliki industrijski pogoni metaloprerađivačke industrije na kojima se bazirala

proizvodnja u 1960-im godinama je Soko, Aluminijski, Hepok su zatvoreni i propali. Na temelju relevantnih činjenica postavljena hipoteza se prihvaća.

Primijećen je trend rasta površina pod stambeno-poslovnim iskorištavanjem, dok se smanjuju površine namijenjene samo za stanovanje

Nakon 2000. godine na prostoru grada Mostara povećava se površina pod stambeno - poslovnim zonama, dok se smanjuje površina namijenjena samo za stambenu funkciju. Planskom izgradnjom suvremenih zgrada u prizemlju su koncentrirane poslovne funkcije kao što su trgovine za kratkoročne potrebe, financijske institucije, dok su viši katovi namijenjeni stambenoj funkciji. Tipični primjeri takvih zgrada su: Piramida, Orka, Rondo. U starim zgradama socijalističke izgradnje renoviranjem su prizemne prostorije pretvorene u poslovnu namjenu. U ovim stambeno-poslovnim zonama uočen je konstantni trend povećavanja gustoće izgrađenosti i pozitivna demografska obilježja. Analizom stvorene GIS baze podataka digitalizacijom sa digitalnog ortofoto snimka grada Mostara i terenskog kartiranja. Postavljena hipoteza se prihvaća.

LITERATURA

- Crljenko, I., 2012: *Utjecaj nekih sociogeografskih čimbenika na morfogenezu zagrebačke Dubrave*, Hrvatski geografski glasnik 74 (1), 111-139.
- Jelen, I., 1978: *Ekonomska geografija Jugoslavije, I.dio. Evaluacija prirodnih uvjeta i izvora SFRJ*, Informator, Zagreb.
- Lončar, J., 2008: *Industrijske, slobodne i poslovne zone – pojam, značenje i faktori lokacije*, Geoadria 13 (2), 187-206.
- Markotić, A.: *Demografski razvoj Hercegovine, Prva književna komuna*, Mostar, 1983.
- Nejašmić, I.: *Demogeografija: Stanovništvo u prostornim odnosima i procesima*, Školska knjiga, Zagreb, 2005.
- Papić, K., 1977. : *Regionalizacija Bosne i Hercegovine*
- Puljić, B., 2011. : *Mahale grada Mostara, Topografija, Vrijeme nastanka i urbanističke odluke*
- Roglić, J., 2007: *Fizičko-geografska obilježja Zagreba i okolice*, Geografsko društvo, Split.
- Terensko kartiranje 21.10. 2019. godine*
- Vajzović, D.: *Stanovništvo Mostara (1879-1991.)*
- Vajzović, D. : *Vlastita naklada*, Mostar, 2005
- Vresk, M., 1986: *Neki pokazatelji funkcionalno-prostorne strukture Zagreba*, Acta Geographica Croatica, 21 (1), 45-53.
- Vresk, M., 1990: *Grad regionalnom i urbanom planiranju*, Školska knjiga, Zagreb
- Vresk, M., 2002: *Grad i urbanizacija*, Školska knjiga, Zagreb.

Izvori:

URL 1: <https://4.bp.blogspot.com/-yEI23hbItXo/XFwldPS-yyI/AAAAAAAAAd6c/dbqjaXqFf-YYkXSNEfW1x-eM42TkgpjSgCLcBGAs/s1600/mo%2BAhmet%2BKurt%2Bcarina01%2B%2Bkarta.png>

URL 2: <https://m-kvadrat.ba/wp-content/uploads/2016/06/Gimnazija-Mostar.jpg>

URL 3: <https://storage.bljesak.info/image/217434/1280x880/zvjezdare-zgrade-mostar.jpg>

URL 4: <http://zetagradnja.com/wp-content/uploads/2015/11/TC-Piramida.jpg>

URL 5: http://m.pogled.ba/storage/uploads/novosti/f/8/4/6/yU28aRFs_centrar.jpg

URL6: https://www.dnevnik.ba/sites/default/files/styles/dnevnik__840x470_/public/novosti-slike/staklena1.jpg?itok=15j1RDP7

URL 7 : https://files.structurae.net/files/photos/usdod/dd_sd_00_00573.jpg

URL 8: https://bs.wikipedia.org/wiki/Datoteka:Stari_Most22.jpg

URL9: <https://thumbor.forbes.com/thumbor/960x0/https%3A%2F%2Fblogsimages.forbes.com%2Fgeoffreymorrison%2Ffiles%2F2016%2F12%2FBlagaj-Tekija-by-Geoffrey-Morrison-6-of-20.jpg>

FZS: *Popis stanovništva 1991, Federalni zavod za statistiku*, Sarajevo, 1998.

FZS: *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u BiH 2013, Preliminarni rezultati*

FZS: *Migracije stanovništva 2013, Statistički bilten, Federalni zavod za statistiku*, Sarajevo, 2013.

FZS: *Zaposlenost, nezaposlenost i plaće u FBiH 2011, Statistički bilten, Federalni zavod za statistiku*, Sarajevo, 2011.

FZS: *Zaposlenost, nezaposlenost i plaće u FBiH 2013, Statistički bilten, Federalni zavod za statistiku*, Sarajevo, 2013.

Grad Mostar – *zavod za prostorno uređenje*

Prostorni plan FBiH 2008-2028, *Federalno ministarstvo prostornog uređenja*, Sarajevo, 2012.

PRILOZI

Popis slika

- Sl. 1. Topografska karta grada Mostara
- Sl. 2. Geografski položaj grada Mostara
- Sl. 3. Mahala grada Mostara za vrijeme Osmanskog razdoblja vladanja
- Sl. 4. Međunarodna gimnazija u Mostaru
- Sl. 5. Kretanje stopa nataliteta, mortaliteta i prirodnog priraštaja u gradu Mostaru u periodu 1991. – 2013. godine
- Sl. 6. Postotni udio broja zaposlenih po djelatnostima Grada Mostara 2013. godine
- Sl. 7. Hipsometrijska karta grada Mostara
- Sl. 8. Karta nagiba terena na području Grada Mostara
- Sl. 9. Karta ekspozicije terena na području Grada Mostara
- Sl. 10. Kartirani objekti u dolini rijeke Neretve
- Sl. 11. Karta udaljenosti od Gradskog centra
- Sl. 12. Individualno i kolektivno stanovanje grada Mostara
- Sl. 13. Zgrade zvjezdare kao primjer stambenih objekata namijenjen kolektivnom stanovanju
- Sl. 14. Prostorni raspored mostarskih mahala iz 17. stoljeća
- Sl. 15. Mahala u starogradskoj jezgri
- Sl. 16. Karta prostornog smještaja gradskih četvrti u kojima su zastupljeni Stambeno – poslovni objekti
- Sl. 17. Gradska četvrt Rondo kao tipični primjer planski izgrađene mreže stambeno – poslovnih objekata
- Sl. 18. Gradska četvrt centar 2 kao primjer planski izgrađene mreže stambeno – poslovnih objekata
- Sl. 19. Gradska četvrt Zgoni kao primjer planski izgrađene mreže stambeno-poslovnih objekata
- Sl. 20. Prostor između ulice kralja Tvrtka i Zvonimira kao primjer planske mreže stambeno poslovni objekata
- Sl. 21. Zona između Dubrovačke i Vukovarske Ulice kao primjer planske mreže stambeno-poslovnih objekata
- Sl. 22. Gradska četvrt Balinovac kao primjer planske mreže stambeno – poslovnih objekata

- Sl. 23. Gradska četvrt Bijeli brijeg kao primjer planske mreže stambeno – poslovnih objekata
- Sl. 24. Prostorni plan središnje gradske jezgre
- Sl. 25. Orca – planski primjer izgradnje suvremene mreže stambeno – poslovnih objekata
- Sl. 26. Koncentracija poslovnih funkcija u središnjoj gradskoj zoni
- Sl. 27. Piramida centar kao primjer suvremeno stambeno – poslovnog objekta
- Sl. 28. Mepas mall kao primjer najvećeg suvremenog poslovnog centra grada Mostara
- Sl. 29. Primjer propalog projekta izgradnje poslovnog objekta Staklena Banka
- Sl. 30. Primjer nerealiziranih projekata izgradnje objekata za poslovnu namjenu
- Sl. 31. Primjer starih zanatsko – obrtničkih radionica na prostoru starogradske jezgre
- Sl. 32. Starogradska jezgra kao primjer koncentracije trgovina namijenjenim turističkoj ponudi
- Sl. 33. Industrijski kompleksi na prostoru Grada Mostara
- Sl. 34. Prostorni razmještaj industrije u gradu Mostaru 2019. godine
- Sl. 35. Karta energetskih objekata na prostoru grada Mostara
- Sl. 36. Prostorni plan jugozapadnog dijela grada Mostara
- Sl. 37. Prostorni plan sjevernog dijela grada Mostara
- Sl. 38. Karta prometne mreže na prostoru Grada Mostara
- Sl. 39. Lokacija zračne luke Mostar, naselje Ortiješ
- Sl. 40. Lokacija autobusnih kolodvora na prostoru grada Mostara
- Sl. 41. Karta lokacije kružnih tokova na prostoru grada Mostara
- Sl. 42. Carinski most
- Sl. 43. Stari Most u Mostaru
- Sl. 44. Blagaj

Popis tablica

Tab. 1. Kretanje ukupnog broja stanovnika i gustoće naseljenosti na području grada Mostara u razdoblju 1879. - 2013. godine

Tab. 2. Stopa nataliteta, mortaliteta i prirodnog priraštaja u periodu 1991. – 2013. godine

Tab. 3. Migracijsko stanje na prostoru grada Mostara 2013. godine

Tab. 4. Doseljeno stanovništvo grada Mostara 2013

Tab. 5. Broj zaposlenih i nezaposlenih u gradu Mostaru u vremenskom periodu 2008.-2013.godine

Tab. 6. Zaposlene osobe prema djelatnosti Grada Mostara 2013. godine

Tab. 7. Kretanje broja stanovnika na području grada Mostara u razdoblju 1948 -2013.

Tab. 8. Stanovi prema broju i godini izgradnje na prostoru Grada Mostara

Tab. 9. Vrste zgrada prema pristupnosti ulazu u gradu Mostaru

Tab. 10. Vrste zgrada prema broju katova na prostoru grada Mostara

Tab. 11. Tipovi zgrade prema broju stanova u zgradi na prostoru grada Mostara 2013. godine

Tab. 12. Broj zaposlenih po gospodarskim sektorima

Tab. 13. Prinosi voća u Gradu Mostaru 2009.

Tab. 14. Tipovi cestovnih prometnica Grada Mostara

Tab. 15. Prometna infrastruktura na području Grada Mostara